

**ORTA DOĞU'DAKİ MEZHEPLER VE BU
MEZHEPLERİN BÖLGESEL GÜVENLİK
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI**

Tuba YALAMAN

**Danışman
Prof. Dr. Ali ASKER**

**ORTA DOĞU'DAKİ MEZHEPLER VE BU MEZHEPLERİN BÖLGESEL
GÜVENLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Tuba YALAMAN

Prof. Dr. Ali ASKER

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Nisan 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ/PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIK/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
BİRİNCİ BÖLÜM	14
1. İSLAM DİNİ, MEZHEP AYRIŞMALARI VE SİYASAL İSLAM.....	14
1.1. Genel Olarak İslam Dini Üzerine.....	14
1.1.1. Din nedir?	14
1.1.2. İslam Kavramı	16
1.1.3. İslam'ın İki Kaynağı.....	16
1.1.3.1.Kur'an-ı Kerim	16
1.1.3.2.Sünnet.....	17
1.1.4. İslam Medeniyeti.....	17
1.2. İslamiyet Öncesi Arap Toplumu	18

1.2.1.	Dini Hayat.....	18
1.2.2.	Sosyal Hayat	18
1.2.3.	Ekonomik Hayat	20
1.3.	İslam Dininin Gelişim Süreci.....	21
1.3.1.	Genel Olarak	21
1.3.2.	İslam'ın Doğuşu ve Hz. Muhammed'in Peygamberlik Hayatı.....	22
1.3.2.1.	Hz. Muhammed'in Doğuşu	22
1.3.2.2.	İlk Vahiy	23
1.3.2.3.	İslam'a İlk Çağrı.....	24
1.3.2.4.	Habeşistan'a Hicret	25
1.3.2.5.	İslam'a Davet Mektupları	26
1.3.2.6.	Veda Haccı.....	26
1.3.2.7.	Hz. Muhammed'in Vefatı.....	27
1.3.3.	Hz. Ebubekir Dönemi.....	28
1.3.4.	Hz. Ömer Dönemi	28
1.3.5.	Hz. Osman Dönemi.....	29
1.3.6.	Hz. Ali Dönemi	29
1.4.	Din-Siyaset İlişkisi	30
1.5.	Siyasal İslam, Cihat ve Sınırları.....	34
1.6.	Mezhep ve Mezhepçilik Kavramı.....	36
1.7.	Mezheplerin Ortaya Çıkışı: Sebepler ve Etken Unsurları	37
1.8.	Siyasi ve İtikadi Yönüyle İslam'da Başlıca Mezhepler	39
1.9.	Mezhep Unsuruna Yönelik Farklı Bakışlar	41
İKİNCİ BÖLÜM.....		43
2. İSLAM DÜNYASINDA MEZHEP EKSENLİ ÇATIŞMALAR VE ANA AKTÖRLER		43
2.1.	Osmanlı Devleti ve Sünnilik Mezhebi.....	43
2.2.	Safevi Devleti ve Şiilik Mezhebi	48
2.3.	Osmanlı-Safevi Çatışması.....	51
2.4.	Selefilik (Vehhabilik)- Akımının Ortaya Çıkışı ve Siyasal Etkileri	54
2.5.	Mezhep Eksenli Jeopolitik Ayrışma	58
2.5.1.	Genel Olarak	58
2.5.2.	İran.....	60

2.5.3. Irak.....	68
2.5.4. Suriye	72
2.5.5. Yemen	75
2.5.6. Bahreyn.....	78
2.5.7. Suudi Arabistan	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	85
3. MEZHEP EKSENLİ ÇATIŞMALAR VE İSTİKRAR SORUNU (20.YÜZYILIN SONU VE 21.YÜZYILIN BAŞLARI).....	85
3.1. Mezhep Eksenli Çatışmaların Nedenleri.....	85
3.2. Bölge Devletleri ve Mezhepler.....	91
3.2.1. İran.....	91
3.2.2. Irak.....	95
3.2.3. Yemen	102
3.2.4. Suudi Arabistan	106
3.2.4.1.Düşmanlık ve Gerilim Dönemi (1979-1989)	106
3.2.4.2.Yumuşama Dönemi (1989-2001).....	108
3.2.4.3.Yeniden Gerilim (2001-...).....	108
3.2.5. Suriye	110
3.2.6. Mısır	116
3.2.7. Libya	120
3.2.8. Tunus	121
3.2.9. İsrail	123
3.2.10. Türkiye.....	124
SONUÇ	127
KAYNAKÇA.....	130
TABLolar LİSTESİ	149
ŞEKİLLER LİSTESİ	150
ÖZGEÇMİŞ	151

TEZ ONAY SAYFASI

Tuba YALAMAN tarafından hazırlanan “ORTADOĞU’DAKİ MEZHEPLER VE BU MEZHEPLERİN BÖLGESEL GÜVENLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER .....

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 22/04/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Naim NAİMİ (KBÜ) .....

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN (NÖHÜ) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Tuba YALAMAN

İmza :

ÖNSÖZ

Tez çalışmasının her aşamasında tecrübe ve bilgileriyle daima destek olan, dâhil olduğum akademik çalışmalarda yol gösteren ve her zaman motivasyonumu sağlayan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ali Asker'e, Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Naim Naimi ve Dr. Öğr. Üyesi Turgay Düğen hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kaynak temini, tashih ve düzenlemelerle ilgili şahsıma yardım eden Sait Çakmak'a, grafik ve haritaların hazırlanması ve düzenlenmesinde yardım eden arkadaşım Gamze Karakaya'ya, tezin biçimsel olarak tamamlanması sürecinde yardımcı olan İhsan Haşim Kutluk ve Zeynep Aydoğan'a, ayrıca bu süreçte manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve çalışmalarımda görüş ve fikirlerini paylaşan dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tuba YALAMAN

ÖZ

Orta Doğu, tarih boyunca coğrafi yapısı, jeopolitik konumu, zengin yer altı kaynakları ile uluslararası güçlerin ilgisini çeken bir bölge olmuştur. Bu özellikleri ile birçok devlete ev sahipliği yapmış olan bölge, aynı zamanda medeniyetlerin beşiği olarak tanımlanmaktadır. Birçok zenginliği bir arada bulunan Orta Doğu'da farklı medeniyetlerin bulunması bölgedeki sanat, edebiyat, dil, din, tarih gibi birçok başlıkta farklı eserlerin ve çeşitliliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu çeşitlilik daha sonradan diğer medeniyetlerin de tanınması ile birlikte daha da geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bölge, son bir asırlık sürede savaşların ve yoğun çatışmaların yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda, çalışmada bir dönem medeniyetin beşiği olarak tanımlanan Orta Doğu'nun, ilerleyen süreçte çatışma alanı haline gelmesinin temel sebepleri üzerinde durulacaktır. Bu sebeplerden başta geleni, bölgede var olan ve zaman zaman şiddet ve çatışma doğuran mezhep ayrışmalarıdır. Her geçen gün derinleşen mezhep temelli çatışmalar gerek bölgenin gerekse de ayrı ayrı devletlerinin geleceği açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Çalışmada, çatışmalara neden olan mezheplerin hangi ortamda doğup geliştikleri; din algısı, pratiği ve siyasi boyutu konu alınmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam dini, mezhepsel ayrışmalar ve siyasal bağlamda sorunun çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde İslam dünyasındaki mezhep eksenli çatışmalar ve ana aktörleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise 20. yüzyılın sonundaki ve 21. yüzyılın başındaki mezhepler temelinde gelişen çatışmaların bölgesel güvenlik üzerindeki olumsuz etkileri açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu; Mezhep; Siyasal İslam; Sünnilik; Şiiilik

ABSTRACT

Throughout history, the Middle East has been a region that has attracted the attention of international powers with its geographical structure, geopolitical position and rich underground resources. The region, which has hosted many states with these features, is also defined as the cradle of civilizations. The presence of different civilizations in the Middle East, which has many riches together, has been effective in the emergence of different works and diversity in many topics such as art, literature, language, religion and history in the region. This diversity has spread to an even wider range with the recognition of other civilizations. In the last century, the region has become an area of wars and intense conflicts. In this context, this study will focus on the main reasons why the Middle East, which was once described as the cradle of civilization, has become an area of conflict in the following period. The main reason for this is the sectarian divisions in the region, which have led to violence and conflict from time to time. The deepening sectarian conflicts pose a major problem for the future of the region and its individual states.

The study focuses on the environment in which the sects that cause conflicts were born and developed; the perception, practice and political dimension of religion. The study consists of three parts. In the first part, it is tried to draw the framework of the problem in the context of Islam, sectarian divisions and political context. The second part focuses on sectarian conflicts in the Islamic world and their main actors. In the third and final part, the negative effects of sectarian conflicts in the late 20th and early 21st centuries on regional security are clarified.

Keywords: Middle East; Denomination; Political İslam; Sunni; Shia

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Orta Doğu'daki Mezhepler ve Bu Mezheplerin Bölgesel Güvenlik Üzerindeki Etkileri
Tezin Yazarı	Tuba YALAMAN
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	22/04/2022
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	151
Anahtar Kelimeler	Orta Doğu; Sünnilik; Şiilik; Selefilik; Mezhepler.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Sects in The Middle East and The Effects Of These Sects On Regional Security
Author of the Thesis	Tuba YALAMAN
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Thesis
Date of the Thesis	22/04/2022
Field of the Thesis	Region Study
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	151
Keywords	Middle East; Sunni; Shia; Salafism; Denomination.

KISALTMALAR

ODKA	: Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika
AQAP Kaidesi)	: Al-Qa'ida in the Arabian Peninsula (Arap Yarımadası el-
BM	: Birleşmiş Milletler
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
MS	: Milattan Sonra
MÖ	: Milattan Önce

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu alışmada, Orta Doğu bölgesinde varlığını sürdüren ve farklı düşünce yapısına sahip olan mezhepler incelenmiştir. Günümüzde Orta Doğu'da birçok mezhep dirliğini ve canlılığını korumakta olup, bir sorun olarak Orta Doğu toplamlarının bir realitesi olarak kabul edilebilir. Buradan hareketle mezheplerin bölge ve diğer devletler için güvenliğe etkisi, çalışma konusu kapsamında ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Devletlerin kendi varlıklarını koruyabilmek ve çıkarlarını gözetmek için sıklıa çatışmalara başvurdukları bilinen bir gerçekliktir. Din ve mezhep atışması tarih boyunca gerek İslamiyet ncesi gerekse de İslamiyet sonrası dönemlerde büyük sorunların baş göstermesine neden olmuştur. Dini inanç ve muamele kuralları farklı gelenek ve göreneklere sahip toplumlar tarafından farklı şekilde algılanarak yorumlanmıştır. Bunun sonucunda Orta Doğu coğrafyasında pek çok mezhep ve düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Bu farklılar, ne yazık ki birleştirici değil, ayrıştırıcı bir rol stenererek toplumsal zeminde istikrarsızlık ve çatışmalara yol açmıştır. Orta Doğu'da mezhep çatışmalarının toplumsal istikrar üzerindeki olumsuz etkisinin incelenmesi sorun-neden ilişkisinin tespit edilmesi bakımından önemlidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu alışma tarama-inceleme yöntemiyle yürütülmüştür. Çalışma, İslam dini, mezhepsel ayrışmalar ve siyasal İslam bağlantısında ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde mezhep eksenli çatışmalar ve bunun ana aktörleri detaylandırılmıştır. Mezheplerin toplumsal istikrar üzerindeki olumsuz etkisi Orta Doğu coğrafyasında yer alan pek çok devlet ekseninde ele alınarak incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ/PROBLEM

Araştırmada iki hipotez belirlenmiştir. 1) İslam mezheplerinin tarihsel gelişimi ile birlikte din olgusu farklı toplumlar tarafından farklı yorumlanmıştır. 2)İslam mezheplerinin tarihsel gelişimine paralel olarak yoğun hale gelen farklı yorumlamalar değişik siyasal söylemleri doğurmuş ve mezhep eksenli çatışmalara yol açmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIK/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tez çalışması, İslam mezheplerinin tarihsel gelişimi ve bunun siyasal etkilerini kapsamaktadır. Öncelikle konunun tarihsel açıdan birçok kaynak, bilgi ve materyalle açıklanması konuya kapsam olarak derinlik kazandırırken, teorik açıdan büyük bir zaman ve alanla karşılaşmamıza yol açmaktadır. Orta Doğu özelindeki mezhep grupları; çalışmanın kronolojik altyapısının oluşturulması ve sorunsalın çözümlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bilgi ve enformasyon çağının yaşandığı bir dönemde mezhep mutaassıplığının doğduğu uyuşmazlıklar ve ortaya çıkan güvenlik sorunlarının, sebep-sonuç bağlantısının tespit edilmesi, çalışma sırasında karşılaşılan bir başka sorundur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAM DİNİ, MEZHEP AYRIŞMALARI VE SİYASAL İSLAM

1.1. Genel Olarak İslam Dini Üzerine

1.1.1. Din nedir?

Genel olarak insanların duygu, düşünce ve davranışlarının bir karşılığını ifade eden dinin ne olduğu yüzyıllardan beri bir tartışma konusu olmuştur. Halk arasındaki yaygın ifadesine bakıldığında din, genellikle kutsal terimi ile ifade edilir. Halk arasında din yaratıcıdan gelen ilahi bir olgu ve kutsal değerlerin simgesi niteliğinde olduğu için kutsallık dışında başka bir yaklaşım söz konusu değildir. Din Arapça’ da “deyn” kelimesinden türemiş mastar veya isimdir. Kelime anlamı olarak adet, ceza, mükâfat, itaat şeklinde anlamlara gelmektedir. Kısaca tanımlamak gerekirse din, insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu demektir.¹ Din kelimesinin Arapça kaynaklarda kullanım alanlarına bakıldığında birçok anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlar çoğunlukla “boyun eğme, zillet, itaate zorlama, hâkim olma, galip olma, saltanat ve mülkiyet, hüküm, hükümet, ferman, makbul, ibadet, millet, şeriat” gibi anlamlar içermektedir. Başlıca birkaç düşünürün din kavramı için kullandıkları anlamlarına baktığımızda Ragıp el-İsfahan’ın bu kavramı sadece “itaat ve ceza” anlamını kullanırken, İbn Manzur’un aynı zamanda itaat ve ceza, hesap ve İslam anlamlarını da eklemiştir. Zebid ise kullandığı ayet ve hadis kavramları yanı sıra Arap şairlerinden yola çıkarak iki farklı anlam ortaya koymuştur. Arapçada “deyn” kökünden türeyen din kavramına benzer şekilde, Sami Diller, Farsça ve Sanskritçe gibi diğer dillerde din kavramı yerine kullanılan terimler bulunmaktadır. Arami-İbrani dillerde din “hüküm” anlamına gelmektedir. Eski Farsça din kavramı için “daina” terimi olarak kullanılır. Son olarak da Soğdca’da din “mezhep” tabirleri göze çarpmaktadır. Arap sözlüklerinde sıralamalara göre din kelimesini üç ayrı başlıkta inceler.² 1) Arami-İbrani dilinden olup

¹ Abdülcelil Bilgin, “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 2014, (ss.75-84), s.76-77.

² *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1994, (ss.312-320), s. 312.

“hüküm” anlamına gelen 2) Halis Arapça olup “örf-adet” anlamına gelen 3) Din anlamını ifade eden ve Farsça vasıtasıyla gelen kelimelerdir.

Kur’an’ı Kerim’de din kelimesi doksan iki yerde geçmektedir. Ayrıca üç ayrı ayette türevlerinden bahsedilmiştir. Türk Dil Kurumu’nun din tanımına baktığımızda “*Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurum, diyanet anlamını taşımaktadır.*” Bu terim, İslamiyet öncesine baktığımızda birbiri ile aynı ruh ve beden anlamına denk gelirken; Oğuzlarda daha farklı bir anlam kazanarak din karşılığını almıştır. Literatür araştırmalarında din terimi ortaya çıktığı topluluk nedeniyle çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Ancak din kavramı bu anlam genişliğinin yanında genellikle İslam dini ile özdeş kılınmıştır. Bu bağlamda “Allah indinde dinin aslı Haniflik ve İslam’dır” ile “din samimiyettir” hadislerinde din “İslam” olarak ifade edilmiştir.³ Yukarıda ifade edildiği gibi din terimi çeşitli toplumlarda farklı şekilde ifade edilmiştir. Bu farklılığın temelinde ise her toplumun ortaya çıktığı coğrafya dâhil olmak üzere değer verdiği gelenek ve görenekler farklı yorumlara neden olmuştur. Din tanımlamasının çeşitliliğine değinmek amacıyla yapılmış olan bazı din tanımlamalarını vermek faydalı olacaktır. Alfred N. Whitehead dini “*insanın içsel uzuvlarını temizleyen inanç gücüdür*”, “*insanın bizzat kendisiyle ve varlıkların tabiatında sürekli olan şeylerle ilgili olunca, insanın içsel hayatının sanat ve teorisi*”, “*insanın kendi yalnızlığında yaptığı şeydir*” şeklinde tanımlamıştır. Hegel (1770–1831)’de din, “*Tanrı bilgisi ve O’nun varlığının bilgisidir. Dinin bulunabileceği yer ise sadece akıldır*”, “*din, hakikatin insana verdiği lezzetin şuuru ve Tanrının methedilmesidir.*” Jaspers (1883–1969)’e göre dinler; “*birbirlerini eleştiren ve biri diğerini yok sayan, her kötülüğü onaylamış, yalanı, insan adamayı, Haçlı savaşlarını doğru olaylar diye gösterebilmiş, cehennem azabı, Tanrı’nın insanlığa öfkesi, ölüm korkusu ile insanları korkutan, insan eliyle düzenlenmiş, kutsallaştırılmış sistemlerdir.*” David Hume (1711–1776) göre din düşüncesi doğada olup bitenleri seyretmekten değil, yaşamın olaylarıyla ilgili bir kaygıdan ve insan zihnini işleten bitmek tükenmek bilmeyen umut ve korkulardan doğmuştur. O’na göre insanlığın ilk dini çoktanrıcılık olup, yaygın dini yapılar toplumun ahlaki öğretilerini olumsuz etkilemiştir.⁴

³ Yakup Akyüz, Ütopyalarda Din ve Siyaset İlişkisi (Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Ana Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 18.

⁴ Yakup Akyüz, s. 19-20.

1.1.2. İslam Kavramı

Sözlükte kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek, barış yapmak anlamlarına gelen İslam Arapça “silm (selm)” kökünden türemiş bir kelimedir. Bu kelimenin etimolojisini yorumlayan âlimler onu “boyun eğerek ve iradeli olarak barış ortamına girmek, bağlanmak ve itaat etmek” şeklinde açıklamışlardır. İslam kelimesinin sözlükte kullanımının yanı sıra gelenekteki kullanımını ise sadece “doğruya ve hakka uyma” anlamını ifade eder.⁵ İslam, Kur’an’da kullanılan dini anlam itibarıyla de Allah’a teslimiyet, O’nun irade ve buyruklarına teslimiyet anlamına gelmektedir. Bireysel bir ibadet olan inanma duygusu insanı oluşturan temel unsurlardan biridir. Kendi içinde oluşturduğu değerler sisteminde kişinin kendisine bir iman kaynağı olarak dini belirlemesi ve buna inanması psikolojik ve yaşadığı toplumun sosyolojik yapısının getirdiği bir durumdur. İslam kelimesi etimolojik ve terminolojik bağlamda ele alındığında üç kavramsal boyutun öne çıktığı görülür: 1) Teslim[iyet] yani isteyerek bağlanma ve itaat, 2) Selâm/selâmet yani güvenlik, esenlik ve kurtuluş, 3) Müsâlemet yani barışıklık.⁶

1.1.3. İslam’ın İki Kaynağı

1.1.3.1. Kur’an-ı Kerim

Kur’an, vahiy yoluyla Hz. Muhammed’e yaklaşık 23 yıl gibi bir süre zarfında Arapça olarak indirilen, 114 sureden oluşan, yazılı olarak ilk suresi Fatiha, son suresi Nas olarak düzenlenen ilahi bir kitaptır. Kendine has belagat, fesahat, üslup ve biçimi ile diğer beşerî kitaplardan ayrılarak karşılaştırılmayacak kadar zenginliğine ve kapsayıcılığa sahiptir. Kur’an sadece bir inanç ve ahlak kitabı olarak değerlendirilmemelidir. Zengin içeriği ile ekonomi, hukuk, siyaset gibi birçok bilim dalını konu almıştır. Bütün İslami ilimlerin kaynağı olan Kur’an bu ilimlere ait bilgileri ve prensipleri ihtiva eder. Kur’an geçmişte yaşamış olan toplulukların ibret, tecrübe ve gözlem metodunu kullanarak gelecekteki nesillere ders çıkarma ve geçmiş okuma misyonunu yükler.⁷

⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Kitap, İstanbul, 4.Baskı 2016, s. 53.

⁶ Büşra Refas Türkmen, Mutlu Türkmen, “İslam Kelimesinin Semantik Analizi”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2020, (ss.225-249), 231

⁷ Hakan Can, “İlk Dönem İslam Medeniyeti ve Dayandığı Birtakım Temel Dinamikler”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt:5, Sayı:10, 2017, (ss.291-316), s. 29.

1.1.3.2. Sünnet

İslam'da, Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci muteber kaynak sünnettir. Sünnet, Hz. Peygamberin söz, eylem ve takrirlerinden ibarettir. Peygamber'in ortaya koyduğu ve Müslümanların hem pratik olarak gördüğü hem de bu pratiği hayatlarına uyguladığı sünnet, Müslüman toplumunun hayatını inşa etmede büyük rol oynamıştır.⁸

1.1.4. İslam Medeniyeti

Bilindiği üzere, geçmişten günümüze kadar her medeniyetin kendine özgü temel nitelikleri olmuştur Örneğin Yunan medeniyeti akıl ve felsefeyi, Hint medeniyeti Mistisizmi öne çıkarmıştır. İslam medeniyetinin ruhunu yansıtan temel niteliklerine baktığımızda ise başlıca özellik olarak karşımıza vahiy, akıl ve duygunun uyumu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ İslam medeniyetin temel özelliklerinden önce medeniyet kavramına değinmekte fayda görülmüştür. Medeniyet nesilden nesille aktarılan maddi manevi değerlerin tamamına kapsar. Medeniyeti oluşturan ve bir alt başlık olan kültür ise toplumların din, dil, örf- adet, gelenek-görenek, giyim, kuşam gibi unsurların toplamıdır. Daha geniş bir alana yayılan medeniyet içerisinde kültürün değerlerini alarak bir toplum tarafından kabul edilen ortak değerleri oluşturur.¹⁰

İslam medeniyeti insan merkezli inşa edilmiştir. İslam'a göre insan önemli ve saygıdeğer bir varlıktır. İslam medeniyeti çevresinde oluşan bilim, sanat, ekonomi ve edebiyat insanın mutluluğu için bir araç olarak ele alınmıştır. İslam medeniyeti insanın Kur'an'ın ilkeleri doğrultusunda hak ve sorumluluklarının bilincine varmasını, bu yolla bireysel ve toplumsal mutluluğu sağlamsını öngörmüştür. İslam medeniyetinin kendine özgü belirgin özelliklerinden biri de ilim medeniyeti olmasıdır. Bu medeniyet son derece yumuşak, müşfik anlayışı ile yalnızca kendi çevresinde değil diğer toplumlarda ve medeniyetlerde son derece olumlu karşılanmıştır.¹¹

---

⁸ Hakan Can, s. 300.

⁹ İbrahim Sarıçam, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-İslam Medeniyeti (Asr-ı Saadet'ten Selçukluların Sonuna Kadar)*, Siyer Yayınları, Baskı: 1, Ekim 2018, s.77.

¹⁰ Vesile Şemşek, "İslam Medeniyetinin Temelleri ve Tarihi Gelişim Süreci", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Cilt: 45, 2020, (ss. 280-290), s.283.

¹¹ Ahmet Ağırakça, "İslam Medeniyeti ve Bu Medeniyetin Öncüleri", *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 2020, (ss. 125-129), s.129.

1.2. İslamiyet Öncesi Arap Toplumu

1.2.1. Dini Hayat

İlk toplumlarda dini veya ilk din ya da dinin başlangıçtaki ilk biçimi konusunda farklı fikirler ortaya atılmıştır. İslamiyet'ten önceki dönem Arap tarihi Câhiliye çağı olarak ele alınmakta ve bu dönemin kültürü de Câhiliye kültürü olarak değerlendirilmektedir. Arapların İslâmiyet'ten önceki dönemlerinin Câhiliye olarak nitelendirilmesi, onların, bedevî bir hayat tarzını benimsemeleri, etraflarındaki toplumlardan bilgi, ahlak, toplumsal kurallar bağlamında uzak olmaları, göçebe veya yarı göçebe bir yaşam sürdürmelerinden kaynaklanmıştır.¹² İslamiyet'in doğuşundan önce, Arap yarımadasında yaygın olan inanç, putperestlikti. Putperestlik “şirk” olarak ifade edilmektedir. Arap toplumunda, inanış gereği bölgenin çeşitli yerlerinde içerisinde putların bulunduğu evler inşa edilmiştir. İnsanlar bu putlara anlamsal olarak özel mana taşıyan isimler ile hitap edip, bu putlar uğruna adaklar adamıştır. Putlara olan inanış o kadar fazlaydı ki Kâbe çevresinde yaklaşık olarak bulunan 360 tane put heykeli bu yönelişin temsili olmuştur. Bu putların başlıcaları ise Hübel, Lât, Uzzâ, İsâf ve Nâile olarak sıralanmıştır. Hübel, Kureyş'in en büyük putu olarak kabul edilmektedir. Lât, dört köşe üzerine inşa edilmiş ve Taif'te yaşayan Sakif kabilesinin putu olarak kabul görmüştür. Arap kabileleri tarafından büyük ilgi gören Menat ise Mekke ve Medine şehirleri arasında olan Müşellel denilen bölgede yer almaktadır.¹³

1.2.2. Sosyal Hayat

Bir toplumun incelenmesi sırasında, o toplumun mensup olduğu dinin irdelenmesi, bu incelemeye ışık tutan en önemli etkenlerdendir. Hatta Durkheim, bütün sosyal olayların temelinde dini göstermiştir.¹⁴ İslamiyet öncesi Arap toplumunun sosyal hayatına baktığımızda genel olarak siyasi bir bütünlüğünün görülmediği göze çarpmaktadır. Özellikle kabileler halinde yaşayan halk arasında bir bütünlük kurulamamıştır. Bu yapıda güçlü olan kabile sosyal hayatın temelini belirlemiştir. Öyle ki Mekke'nin idari yapısından diğer birçok alana kadar rekabet halinde olan kabileler yer almıştır. Bu temelde kabile mensuplarını oluşturanlar adına “Kabile Asabiyeti”

---

¹² Abdurrahman Okuyan, “Arap Yarımadası'nda İslam Öncesi Dini Yapı”, *İlahiyat Dergisi*, Sayı: 1, 2018, (ss.107-134), s.108.

¹³ Abdurrahman Kurt, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt:10, Sayı:2, 2001, (ss.97-122), s. 119.

¹⁴ Abdurrahman Kurt, s. 119.

olarak ifade edilen bir dayanışma hakim olmuştur. Soy bağına dayanan bu dayanışma her koşulda hangi sebeple olursa olsun birinin zarara uğraması halinde onu korumak ve yanında olma zorunluluğunu içermiştir. Kabileler arasında bu dayanışmanın yanı sıra karşıt kabileler arasında olan ve toplumun büyük bir sorunu olarak kabul edilen öç alma duygusu da bulunmuştur.¹⁵ Arap tarihine baktığımızda kan davası olayları geniş bir yer tutmaktadır. Hatta öylesine geniş yer kaplar ki “eyyamü'l –Arab” adını alan kan davası savaşları dahi vardır. Kabilelerin başlarında olan ve lider olarak kabul edilenler genellikle şeyh, reis veya seyyid olarak adlandırılmaktadır. Kabilelerin bazıları şehirlerde, köylerde veya kasabalarda yerleşik bir hayat yaşarken bazıları konargöçer olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yerleşik olarak hayatlarını sürdüren toplumlara “hadari” göç halinde olanlara ise “bedevi” denilmektedir. Kabileler güç olarak hepsi eşit statüde olmamıştır. Bu yüzden kabileler arasında dengeyi sağlamak, zayıf olan kabilelerin daha güçlü olan kabileler tarafından korunması amacıyla “hilf” adı verilen anlaşmalar yapılmıştır. Anlaşma ise bir araya gelerek yemin edilmesi ve yemin sonrasında tek bir kabile olarak hareket edilmesi boyutunda gerçekleşmiştir. Kabileler kendilerinden sonraki kuşaklarına kendi dönemlerinde olanları anlatmak için düşüncelerini şiir yoluyla aktarmıştır. En önemli yol olan şiir ile başarıların, zaferlerin ve olumlu bütün yönlerin konu alınmasıyla düşmanların başarısızlığına vurgu yapılması hedeflenmiştir. İslamiyet öncesi Arap toplumu hürler, mevaliler ve köleler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Hürler kendi içerisinde avâm ve eşrâf olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Efendilerine koşulsuz itaat ile bağlanan ve azad edilmesiyle mevali statüsüne yükselen köleler toplum içerisinde en adaletsiz ve kötü hayata sahip olanlar olmuştur. Yoğun bir şekilde ataerkil bir yapının hâkim olduğu Arap toplumunda akrabalık erkekler yolu ile sağlanmıştır. Erkeklerin çok eşli olabildiği ve aile meselelerinde son söz hakkını taşıdığı yapıda çocuk sahibi olmak şeref ve güç göstergesi olarak kabul edilmiştir. Miras hakkından yararlanamayan ve sosyal hayattan soyutlanan kadınların ise aile meselelerindeki söz hakkı arka plana itilmiştir. Ayrıca kadının kız çocuk doğurması toplum tarafından şiddetle ayıplanır ve kadın için utanç

---

¹⁵ Hakan Şahin, “İslam Öncesi Mekke’de Sivil Toplum”, Liberal Düşünce, 2015, Sayı:78, (ss.45-73), s. 47.

verici olarak kabul edilmiştir. Bu konunun en önemli örneği ise kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi olmuştur.¹⁶

1.2.3. Ekonomik Hayat

Genel olarak Arabistan çöllerle kaplı olduğu için tarım ve hayvancılık istenilen seviyede yapılamamıştır. Tarıma uygun araziler sahil boyunca uzanmıştır. Su bulunan bölgelerde sebze ve hurma; yağın yağmurlar sonucu yeşeren otlak alanlarda hayvan; vadilerde ise çeşitli sebze ve meyve yetiştirilmiştir.¹⁷ Hicaz’da hurma, Yemen’de buğday, Asîr bölgesinde zamk ve Taif’te ise üzüm yetiştiriciliği oldukça yaygın olmuştur. Tarıma elverişli olmayan yerlerde ise ticaret temel geçim kaynağı olarak öne çıkmıştır. Mekke bu yerlerden biri olarak gösterilebilir. Bu ticaret “sûk” adı verilen çarşı ve pazar yerlerinde yapılmıştır. Bunun dışında genellikle hac mevsiminde ve haram aylarda kurulan panayırlar da bu ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Arap yarımadasında kurulun bu panayırların başlıcaları ise şunlardır:

Ukâz: Zilkâde ayının başında Mekke’ye üç günlük mesafede Tâif-Nahle arasında kurulan Ukâz panayırı yirmi gün devam eden uluslararası bir panayır olmuştur. Kureyş halkının devamlı katıldığı bu panayırda Mısır, Suriye, Irak ve Yemen bölgelerinden gelen at, deve ve çiftlik hayvanları, giyim, savaş malzemeleri, deri gibi ürünler ticaretin kaynağını oluşturmuştur. Bu panayırda güvenliğin sağlanmasının yanı sıra öşür vergisi alınmamıştır.¹⁸

Mecenne: Mecenne, Mekke’nin güneyinde, Mekke’ye 12 mil uzaklıkta, Merruzzahran’da, Kinanelilere ait ve onların toprağında kurulan bir pazar olmuştur. Mekke yakınlarında bulunan Mehruzzehrân’da Zilkâde ayının son on gününde kurulmuştur.

Zülmecâz: Zilhicce ayının ilk sekiz gününde Arafat’a yaklaşık 6 km. mesafede bulunan Zülmecâz’ da kurulmuştur. Hacılar düzenli olarak Mecenne panayırının

---

¹⁶ Adem Apak, Araplarda Sosyal, Siyasi Ekonomik ve Kültürel Hayat, <http://www.islamtarihi.net/2017/03/araplarla-sosyal-siyasi-ekonomik-ve.html>. (Erişim Tarihi:06.07.2022)

¹⁷ Mehmet Bölükbaşı, “Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat”, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2020, (ss.88-95), s.92.

¹⁸ Faruk Bal, “Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadasında Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt:9, Sayı:1, 2014, (ss.95-118), s.110.

ardından buraya gelerek sekiz gece kalmış ve Arafat'a gideceklerinde buradan ayrılmıştır.¹⁹

Hubâşe: Receb ayı başında Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde kurulan Hubâşe panayırı sadece Arap kabilelerinin katıldığı bir panayır özelliğini taşımıştır. Hubâşe panayırında ticaretin yanı sıra, esirler fidye ödenerek yakınları tarafından kurtarılmış ve haklarında kısas uygulanmasına karar verilen katiller burada cezalandırılmıştır. İslam öncesi yarımada'nın çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda kurulan Hubâşe 'nin Cüreş şehrinde kurulduğu ifade edilmektedir.²⁰

1.3. İslam Dininin Gelişim Süreci

1.3.1. Genel Olarak

İslam medeniyetinin ilk dönemi 7. yüzyılın başlarından itibaren Hz. Muhammed'in vahyi ilk tebliğ etmesiyle başlamış ve 8. yüzyılın ortalarına kadar Emevilerin yıkılışı ile sonra eren bir süreç olarak kabul edilmiştir. İslam dini, Arabistan'da ortaya çıktıktan sonraki dönemdeki gelişimi dört halife dönemi ile devam ederek geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Medeniyetin ilk kurucuları Araplar olarak kabul edilse de Farmlar, Türkler ve diğer Müslüman topluluklar bu medeniyetin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. İslam medeniyetinin asıl gelişme gösterdiği yıllar 8. ve 9. yüzyıllar aralığında olmuştur. Bu yüzyıllar içerisinde deyim yerindeyse zirveye ulaşmıştır. Gelişme döneminde ise Arapların yanı sıra Farmlar, Türklerden gelen katkılar ile kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi ve ordu alanında ilerleme kaydetmiştir. Konu ile ilgili, Rus müsteşrik Barthold'a göre;

“dünyanın ve bilhassa İslam dünyasının kaderi üzerine büyük ve devamlı tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslam Tarihi'ni anlamamanın mümkün olmayacağı nasıl tabii ise, İslam tarihi çerçevesi içine sokmadan Orta Zaman Türk Tarihi'ni anlamamanın mümkün olmayacağı da o kadar tabiidir.”²¹

İslamiyet'in gelişim sürecinde bilim- sanat ve fen ilimlerinde de büyük adımlar atılmış olup, bu adımlarla Müslümanlar, diğer medeniyetlere de katkı sağlayarak etkileşime girmişlerdir. Başlarda kısmi olarak yapılan çalışmalar ilerleyen zamanla birlikte ortaya eser çıkaracak kadar ilerleme sağlamışlardır. Dini konularda (sünnet, fıkıh, kelim) toplumsal olarak bir tercümeğe ihtiyaç olmazken tarih, astronomi,

¹⁹ Murat Sarıcık, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:31, 2013/2, (ss.109-140), s.125.

²⁰ Cahid Kara, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Bir Kültür Merkezi: Cüreş”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:27, 2015/1, (ss.23-49), s.32-33.

²¹ Vesile Şemşek, s.286.

felsefe, matematik, tıp, mimari vb. alanlarda ilimler alanında uzmanlaşmış âlimlerce tercüme edilerek yaygın öğrenim sağlanmaya çalışılmıştır. Ali b. Rabban et-Taberi, Razi, İbn Cülcül, İbn Cezzar, İbn Sina, el-Mes'udi, el-Biruni, İbn Hazm, İbn Rüşd, el-Gazzali, Ebu'l-Fida, İbnu'n Nefis, Abdülaziz es-Sivasi, Geredeli Murad, Hacı Paşa, Mukbilzade Mü'min, Sabuncuoğlu Şerafeddin Ali, Ak Şemseddin, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi, İbn Kemal, Ebu Suud Efendi vs. gibi birçok âlim, çalışmaları ile bilim tarihine özgün eserler bırakarak bütün dünyaya ışık tutmuşlardır. Farabi, İbni Sina, Gazali gibi İslam filozoflarının eserleri ile Aristo'nun Arapça 'ya tercüme edilmiş eserlerinin Latinceye çevrilme faaliyetleri yanında, Batı dünyası diğer ilimlerle de meşgul olma mecburiyeti duymuştur. Hatta üniversitelerinde 12. yüzyılın sonlarından itibaren tıp dersleri konularını, İbni Sina'nın "Kanun" adlı eseri ile İbni Rüşd'ün tıbbi risaleleri üzerine teksif etmiş bulunmuştur.²²

1.3.2. İslam'ın Doğuşu ve Hz. Muhammed'in Peygamberlik Hayatı

1.3.2.1. Hz. Muhammed'in Doğuşu

Hz. Peygamber'in soyu yirmi birinci kuşaktan dedesi olan Adnân vasıtasıyla Hz. İsmail'e ulaşmaktadır. Hz. Peygamber Arapların Hz. İsmail soyundan gelen Adnânîler kolundan, Kureyş kabilesinin Haşimoğulları koluna mensup Abdullah b. Abdülmuttalib ve Âmine bint Vehb 'in evliliklerinden meydana gelmiştir.²³ Hz. Muhammed'in büyük dedesi ve Haşimoğullarının atası olan Haşim'in asıl adı Amr idi. Kendi zamanında rifade ve sikaye görevlerini yürütmüştür. Kendisi Gazze'ye yaptığı bir ticaret sırasında vefat etmiş ve oraya gömülmüştür.²⁴ Abdullah ile Âmine'nin evliliğinden Hz. Muhammed dünyaya gelmiştir. Evlendikten sonra ticaret amacıyla Gazze'ye giden Abdullah dönüş zamanında Medine şehrinde rahatsızlandı. Medine şehrinde rahatsızlığından dolayı bir ay burada kaldıktan sonra hastalığına yenik düşüp vefat etmiştir. Bundan dolayı Hz. Muhammed yetim olarak doğmuştur. Babasız dünyaya gelen Hz. Muhammed'e öncelikle Kureyş Kabilesinin önde gelen isimlerinden olan dedesi Abdülmuttalib sahip çıkmıştır. Dedesinin vefatıyla birlikte

---

²² Vesile Şemşek, s.286.

²³Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlim Dergisi*, Özel Sayı, 2003, (ss.33-66), s. 36.

²⁴ İbrahim Sarıçam, s.57.

Hız. Muhammed'i kendi çocuklarından ayırmayacak kadar sahiplenilen amcası Ebu Talip olmuştur.²⁵

1.3.2.2. İlk Vahiy

Vahiy, kök anlamı olarak "gizlilik içinde bir haber iletme"yi ifade eder. Bu ileti ilham, ima, yazı, söz, işaret gibi tarzları kapsamaktadır.²⁶ Kuşkusuz Hz. Muhammed'in hayatında yaşanan en önemli olay ilk vahyin gelmesi olmuştur. İlk vahyin gelmesi ile ilgili başlıca rivayet şöyledir: *Abdurrazzâk-Ma'mer-Zührî: "Cebrâil, Hz. Peygamber'e -Hira 'da bulunduğu son gece sabaha karşı- risâlet vazifesini ilettiler ve abdest almayı, namaz kılmayı öğretti. Sonra Alak sûresinin 'Yaratan Rabbi'nin adıyla oku!' meâlindeki ifadelerle başlayan ilk beş âyetini vahyetti.*²⁷ Hz. Muhammed bu dönemi onun İslam'ın temellerini oluşturan "ibadet" eylemi hakkında daha fazla düşünmeye ve onu kavramaya itmiştir. İbadet kavramının henüz bu aşamalarda tam olarak ne şekilde yapılacağı ile ilgili kendisiyle baş başa kalma yolunu sıklıkla tercih etmiştir. Çünkü o dönemde tapılan nesnel varlıklar ona son derece uzak ve dayanaksız gelmiştir. Her Ramazan ayı onun için Hira Mağarasında inzivaya çekilme anlamı taşımıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için indiği şehirde ise Kâbe etrafında tavaf ederek sonrasında tekrar inzivaya çekildiği Hira Mağarasına dönmüştür. Bu dönemin en önemli olaylarından biri ise Hz. Muhammed'in "sadık rüyalar" diye bilinen ve hayatta ayısının gerçekleştiği rüyalarını görmeye başladığı dönemdir. Ayrıca dağlardan ve ağaçlardan "esselâmu aleyke yâ Resûlallâh / Sana selam olsun ey Allah'ın elçisi" seslerinin geldiği rivayet edilir. Bu aşamalar Hz. Muhammed'in vahye yaklaştığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirildiği 610 yılında Hira 'da bulunduğu bir Ramazan ayının, muhtemelen yirmi yedinci gecesinde Cebrâil elçiliğiyle Allah tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini haber verilmiştir. Tüm insanlık tarihi açısından bu muazzam olay Hz. Muhammed tarafından şöyle aktarılmaktadır:

"O gece Cebrâil bana gelerek "Oku!" (İkra') dedi. Ben okuma bilmediğimi söyledim. Bunun üzerine melek beni aldı; dayanabileceğim son noktaya kadar sıktı. Ardından beni bırakıp tekrar "Oku!" dedi. Cevaben yine "Ben okuma bilmem" deyince tekrar son noktaya kadar sıktı ve "Oku!" dedi. Ben "Ne okuyayım?" diye cevap verince melek beni üçüncü defa takatim kesilinceye kadar sıktı ve bıraktıktan sonra şu âyetleri okudu:

²⁵ Fatih Tok, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in Risalet öncesi Hayatı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:7, 2017, (ss. 131-150), s.137.

²⁶ Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Oluşumu (Vahiy Süreci)", *Kelam Araştırmaları*, 2007, (ss.1-14), s.2.

²⁷ Emine Demil, Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler (Ankara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016, s.351.

“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir embriyodan yarattı. Oku! Senin Rabbin en büyük kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğreten, insana bilmediklerini belleten odur” (Alak Sûresi 96/1-5).

Hiz. Muhammed yaşadığı bu olay karşısında korku içinde evine dönmüştür. Akabinde yatağına giren Hiz. Muhammed yatağına girerek uyumuş ve sonrasında başından geçenleri anlattığı eşi Hiz. Hatice Hiz. Muhammed’e ithafen ne kadar dürüst biri ve insanları gözetken yanlarından söz ederek Allah tarafından onun yalnız bırakılmayacağını belirtmiştir. Ancak İlk vahiyden sonra “fetreü’l-vahy”(vahyin kesintiye uğraması) diye bilinen dönem Hiz. Muhammed için zor bir dönem olduğu bilinmektedir. Sonrasında ise Cebrâil’in Hiz. Muhammed’e abdest ve namazı öğrettiği ve Hiz. Muhammed’in de evinde eşi Hiz. Hatice ile birlikte namaz kıldığı rivayet edilir. Gelen gizli davet sonrası üç yılı boyunca da Hiz. Muhammed’in تنها yerlerde namaz kıldığı aktarılmaktadır.²⁸

1.3.2.3. İslam’a İlk Çağrı

İslam tarihinin başlangıcı Kuran-ı Kerim’in indirilmesi ve İslam hakkında çeşitli yazıların yazılması ile başlamaktadır. Miladi 610 yılında, okumayı emreden ve inen ilk vahiyle İslam’a olan çağrı Hiz. Muhammed devri ile başlamaktadır. Hiz. Muhammed’in bu daveti Cahiliye döneminin en büyük inkılabı sayılır. Bu inkılabın en büyük kaynağı olan Kur’an-ı Kerim sadece İslam’ın esaslarını ortaya koymakla kalmayıp yaratılış, dinler, peygamberler ve daha önce yaşamış kavimler, milletlerin ve yöneticilerin inanç, ahlak, sosyal ve ekonomik durumları hakkında da bilgilere yer vermiştir. İslam’a olan çağrı; ferdi çağrı, yakınlara çağrı ve bütün insanlara çağrı olacak şekilde üç aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Ferdi çağrı kendi ailesinden başlayarak yakınlarını gizlice İslam’a davet edilmesini içermiştir. Hiz. Muhammed’e Müddessir Suresinin ilk ayetleri vahiy edildikten sonra yaklaşık üç yıl süren gizli davet dönemi içerisinde çevresindeki insanları İslam’a davet etmiştir. Bu çağrıyı ilk olarak eşi Hiz. Hatice’ye söylemiştir. Hatice Allah Resul’ünün çağrısını kabul edip ilk Müslüman olan kişi olmuştur.²⁹ Bu dönemde dostu olan Ebû Bekir, amcası Ebû Tâlib’in oğlu Ali, Zeyd b. Hârise, kızları Zeyneb, Rukıyye ve Ümmü Gülsüm Müslüman olmuşlardır. Hiz. Muhammed artık İslamiyet’i daha fazla kitlelere ulaştırmaya çalışmıştır. Hiz. Muhammed’in ikinci çağrısı yakınlarını dine davet etmesiyle devam etmiştir. Amcası Ebu Talib yeğenine destek vermiş fakat diğer

²⁸ Emine Demil, s.352.

²⁹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi: İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s.114.

amcası Ebu Leheb ise Hz. Muhammed'e karşı çıkmıştır. Peygambere inanmayanların en başından amcası Ebu Leheb ve karısı Ümmü Cemil gelmiştir.³⁰ Hz. Muhammed insanları İslam'a gizli olarak davet etme yöntemini artık açık bir şekilde yapmaya karar vermiş ve uygulamaya başlamıştır. Bu kararı da İslam'a olan davetin son aşaması olan genel çağırışı ifade eder. "Ey Muhammed! Artık sana buyurulanı açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme" (Hicr Suresi-94) ayeti Hz. Muhammed'e açıktan davet bulunmasını bildiriyordu. Bunun üzerine zengin-fakir, efendi-köle, uzak-yakın, yerli-yabancı, demeden herkesi İslam'a çağırmıştır.³¹ Bu dönem Kureyşliler açısından kabullenmesi zor bir süreç olarak görülmüştür. İnanışları tüm değerleri ve inançları kendi kabilelerinden olan biri tarafından gözleri önünde yerle bir edilmiştir. Bu onların diğer kabileler tarafından küçük görünmesine saygınlıklarının zedelenmesine mahal vermiştir. Bu dönemde İslam'a yönelen her birey İslam düşmanları tarafından ya işkenceye ya da çeşitli zorlamalar ile karşı karşıya gelmiştir.

1.3.2.4. Habeşistan'a Hicret

İslam tarihinde gerçekleştirilen ilk hicret Habeşistan'a yapılan hicrettir.³² Hicret kavramı sözlükte terk etmek, bir yeri terk ederek başka yere göçmek anlamına gelmektedir.³³ Hz. Muhammed başlangıçta Allah'tan aldığı emirleri kendi yakınlarına iletmıştır. Ancak zamanla bu emirleri daha geniş kesime yaymak için çeşitli davetlerde bulunmuştur. Hz. Muhammed'in davetini terk etmemesi ve kendisine inananların sayısının artması ile birlikte kendisine ve ona inananlara yönelik saldırıların artması hicretin en önemli sebebi olmuştur. Hicretin bir diğer önemli sebebi ise eman hakkının kaybedilmesi olmuştur. Eman hakkı kabile sistemine göre sadece dışardan gelenlere verilen bir güvence olmayıp, kabilede yaşayabilmenin en önemli şartı olarak kabul edilmiştir. Eman hakkını kaybedilmesi halinde kabilenin her türlü saldırıya maruz kalması kaçınılmaz olmuştur.³⁴ Mekkeli İslam düşmanları tarafından gerçekleştirilen ve sürekli artarak devam eden alay, hakaret, işkence saldırıları sonrasında Hz. Muhammed Müslümanlara şefkati ile tanınan Habeşistan kralı Ashame 'nin ülkesine gitme fikrini Müslümanlara iletmıştır. Bu dönemde kendi halkı Hz. Muhammed'e karşı

---

³⁰ Sabri Hizmetli, s.119.

³¹ Mehmet Yılmaz, "Asr-ı Saadet Arap Şiirinde Habeşistan'a Hicret", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, 2007, (ss.79-96), s.87-88

³² Levent Öztürk, "İslamiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, 2001, (ss.7-24), s.7-8.

³³ İbrahim Sarıçam, s.119.

³⁴ Levent Öztürk, s.9.

sihirbaz, kâhin ve mecnun gibi çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine bir grup sahabe 615 yılında Habeşistan'a gitmiştir. Sonraki yıl Mekke'ye dönen Hz. Osman'ın olumlu ifadelerinden etkilenen Müslümanların bazıları da Habeşistan'a Cafer b. Ebu Talib öncülüğünde yola çıkmışlardır. Böylece Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sayısı giderek artmıştır. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı 616-619 yılları arasında Müslümanların yaşamlarını daha da zor hale getirmiştir. Bu yaşanan yasaklayıcı uygulamalar neticesinde bölgenin ileri gelenleri tarafından sona erdirilmiştir.³⁵

1.3.2.5. İslam'a Davet Mektupları

İslam dinini doğru bir şekilde yaymak, kendisinden sonra İslam dinine sahip çıkacak ve yayacak topluluklar bırakmak amacıyla Hz. Muhammed diğer devletlere, medeniyetlere çeşitli davet mektupları göndermiştir. Mektupları iletecek olan elçileri seçerken gidecekleri bölgeleri iyi tanıyan hem ahlaki hem de dış görünüş olarak iyi durumda olan, konuşması düzgün kişiler olmasına dikkat ederek seçmiştir. Gönderilen her mektup içerik olarak diplomatik olarak yazılmış ve Hz. Peygambere ait olan "Muhammed Resûlallâh" mührünü basmıştır. Mektuplardan ilki dönemin en güçlü olan devletlerinden olan Bizans Devletine, bir diğeri ise yine dönemin önemli isimlerinden olan Sâsânî Şahı II. Hüsrev Perviz'e gönderilmiştir. Kendisine mektup gönderilen bir diğeri yönetici Habeş Necâşîsi Ashame ise, gönderilen mektuplardan İslamiyet'i kabul eden tek hükümdar olmuştur. Yemâme'de yaşayan Benî Hanîfe kabilesi reisi Hevze b. Ali, İslâm'ı kabul etmemekle birlikte elçiye ikram ve güzel muamelede bulunmuştur.³⁶

1.3.2.6. Veda Haccı

Hac ibadeti İslâm'ın beş temel esasından birisi olup, Kur'an-ı Kerim'de emredilmiş ve İslâm'ın mukaddes kitabında hac ahkâmına dair birçok ayrıntı yer almıştır. Hac hicri 9. yılda farz kılınmasına rağmen Hz. Peygamber o sene gidememiş yerine Hz. Ebu Bekir'i görevlendirmiştir. Ancak sonraki sene hac ibadetini yerine getirebilmiştir.³⁷ Veda haccı, Hz. Peygamberin (s.a.s.) Medine'ye hicretinin 10. yılında

³⁵ Adem Apak, Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar", *Siyer Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2017, (ss.27-44), s.33-34

³⁶ Mehmet Azimli, "Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması", *Hikmet yurdu Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2010, (ss.35-48), s.109-113.

³⁷ Ahmet Özdemir, "Son Peygamber'in (s.a.v) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:1, 2005, (ss.95-112), s. 96-97.

(632) yapmış olduğu ilk ve son haccıdır. O, yüz binlerce insanın bir arada bulunduğu ortamda yaptığı konuşma ile veda etmiştir. Konuşmasının içeriğinde İslam'ın temel ibadetlerinden olan hac ibadetinin yapılış şekli hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. Ashabına yaptığı bu konuşmaya ise Veda Hutbesi denir. Veda Hutbesinde cahiliyenin ilk dönemleri ile gelinen nokta karşılaştırılarak cahiliye dönemine ait gelenek ve görenek olarak adlandırılan bütün tabuların yıkıldığını ifade etmesi İslam için gelinen noktanın önemini ortaya koymaktadır.³⁸ Kendisini dinleyen ashabına “tebliğ ettim mi?” diye sorduktan sonra üç defa “Şahid ol yâ Rab!” diyerek sözlerini tamamlamıştır.³⁹

1.3.2.7. Hz. Muhammed'in Vefatı

Hz. Muhammed'in hastalığının başlangıcı, süresi ve vefatı ile ilgili farklı rivayetler yer almaktadır. Bir rivayete göre hicretin 11. yılı Safer ayının bitiminden önceki son Perşembe günü hastalığı başlamış ve Rebûlevvel ayının 12. Günü pazartesi vefat etmiştir. , Diğer bir rivayete göre hicretin 11.yılı safer ayının bitimine on bir gün kala Perşembe günü hastalığı başlamış Rebûlevvel ayının 2.günü Pazartesi vefat etmiştir. Bu gibi birkaç rivayet bulunmaktadır. En Çok zikredilen tarih ise hicri 11. yılın Rebûlevvel ayının 12. günü pazartesi (Miladi 7Haziran 632)akşama doğru vuku bulmuştur.⁴⁰ Vefat etmeden önceki son hac ibadetini tamamladıktan sonra sağlık problemleri başlayan Hz. Muhammed daha önce öncülük ettiği namazları Hz. Ebubekir'e devretmiştir. Bazı rivayetlere göre zamanla hastalığının son günlerini diğer eşlerinden izin isteyerek Hz. Aişe'nin evinde geçirmiştir. Vefat ederken edilen rivayete göre “*Lâ ilahe illallah, ruh teslimi ne zor şeymiş!*” dedi ve “*en yüce dosta*” diyerek ruhunu teslim etmiştir. İslam'ın yayılması için büyük çabalar harcayan ve birçok zorlukla mücadele eden İslam dininin önderi Hz. Muhammed'in vefatını duyan diğer Müslümanlar derin bir üzüntü yaşamıştır. Vefat haberini alan Hz. Ebubekir peygamberin başına geldiğinde şöyle demiştir: “*Ey insanlar! Muhammed'e tapan biri varsa bilsin ki o ölmüştür. Her kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki O ölümsüzdür*”

³⁸ Adnan Adıgüzel, “Veda Hutbesi 'indeki Temel Prensipler ve Kur' ani Temelleri”, *Diyanet İlim Dergisi*, Cilt:52, Sayı: 3, 2016, (ss.81-106), s. 85.

³⁹ Hasan Dam- Meryem Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2014, (ss.48-75), s.55-57.

⁴⁰ İsmail Tanrıverdi, “Hz. Peygamberin Vefatı ve Defni”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, 2021, (ss.119-141), s.134.

diyerek Allah'a inanmaları konusunda insanları uyarmıştır. Hz. Muhammed'in cenazesi Hz. Ali tarafından yıkanmıştır.⁴¹

1.3.3. Hz. Ebubekir Dönemi

Kureyş kabile topluluğunun Beni Teym kolundan olan Hz. Ebubekir 573 yılında Mekke'de doğmuştur. Babası, "Ebû Kuhafe" künyesi ile bilinmektedir. Annesi Ümmü'l Hayr Selma bint Sahr'dır. Hz. Muhammed'in yönlendirilmesi sonucunda İslam'ı kabulü ile ilk Müslümanlardan olan Hz. Ebubekir Müslümanlığı kabulünden önce kumaş ticareti ile ilgilendiği bilinmektedir.⁴² Hz. Ebû Bekir kendi kabilesi olan Kureyşliler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Gizli çağrı zamanında Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm'ın da aralarında bulunduğu birçok sahabenin İslamiyet'i kabul etmesinde etkin rol oynamıştır. Hz. Muhammed'in hicret zamanlarında da Peygamberin yanında durmuş sadakatini Hz. Muhammed sürekli göstermiştir. Hz. Ebubekir Hz. Muhammed ile savaflara katılmış Müslümanların sancaktarlığını yapmıştır. Hz. Muhammed hastalığında imam olarak Hz. Ebubekir'i tayin etmiştir. Hz. Muhammed'in yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir iki yılı aşkın bir süre hilafetin başında bulunmuştur.⁴³

1.3.4. Hz. Ömer Dönemi

İslam savunucularına katı görüşleriyle karşı çıkan hatta İslam kaynaklarında Hz. Muhammed düşmanlığından söz edilen Hz. Ömer Hz. Ömer uzun boylu, iri yapılı, cesur ve açık görüşlülüğü ile bilinmektedir. Müslümanlığı kabulünden sonra İslam savunucularının Hz. Ömer sayesinde Kâbe'de ilk defa birlikte namaz kılabilirdiği bilinmektedir. Kendisi için "Emîrü'l-mü'minîn" denilen Hz. Ömer, Hz. Muhammed'in tüm seferlerine katılmıştır. Hz. Ebubekir'in kendisinin vefatından önce Hz. Ömer'in halife olarak seçtiğini beyan ettiği yazı Hz. Ebubekir'in vefatından sonra Mescid-i Nebevi'de okunarak 634 yılında İslam dünyasına duyurulmuştur.⁴⁴

---

⁴¹ İsmail Tanrıverdi, s. 132-133.

⁴² Murat Kaya, *Hz. Ebû Bekir'in Kur'an'a Hizmetleri ve Tefsirdeki Yeri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2016, s.21.

⁴³ Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:2, 2004, (ss.55-68), s.58-59

⁴⁴ . Ömer Cide, "Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2017, (ss.141-157), s.143-144

1.3.5. Hz. Osman Dönemi

Kureyş kabilesinin Ümeyye koluna mensup bir ailenin çocuğu olan Hz. Osman 576 senesinde Taif'te dünyaya gelmiştir. Hz. Osman'ın Müslüman olmasına vesile olan da Hz. Ebubekir'dir. Hz. Muhammed'in kızı olan Rukıyye ile evli olan Hz. Osman aynı zamanda İslam düşmanlarının saldırıları nedeni ile 615 senesinde Habeşistan'a giden ilk grubun içerisinde yer almıştır. Daha sonrasında Mekke'ye dönen Hz. Osman Medine'ye hicret etmiştir. Hz. Osman'ın eşi olan Rukıyye'nin vefatından sonra yine Hz. Muhammed'in kızı olan Ümmü Gülsüm ile Hz. Muhammed tarafından evlendirilmiştir.⁴⁵

Hz. Osman'ın halife seçilmesi süreci Hz. Ömer'in öldürülmesi sürecinin akabinde gerçekleşmiştir. Hz. Ömer oluşturulacak kurulun kendisinin karar vermesini salık vermesi sonucu Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın içinde bulunduğu kurul Abdurrahman b. Avf. Hakemliğinde yapılan istişareler ve ileri gelen Müslümanlarında da onayı sonucunda Abdurrahman b. Avf. Sonucu açıklamak üzere Müslüman halkı Mescid-i Nebevi 'ye çağırmıştır. Abdurrahman b. Avf. Hz. Ali ve Hz. Osman'ı çağırıp onlara Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve kendilerinden önceki halifelerin yollarından ayrılmayacaklarına dair söz etmelerini istemiştir. Hz. Ali ve Hz. Osman'ın kabul etmeleri ve onaylamalarının sonucunda Abdurrahman b. Avf. "Üzerimdeki emaneti Osman'a yükledim" sözünü söyleyerek Hz. Osman'ı halife olarak tayin ettiğini belirtmiştir. Böylece 644 Kasım ayında Hz. Osman İslam dünyasının 3. halifesi olarak seçilmiştir.⁴⁶

1.3.6. Hz. Ali Dönemi

Babası Ebû Tâlib annesi Fâtıma bin Esed, aynı zamanda Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olan Hz. Ali Kureyş kabilesinin Haşimoğulları kolundan İslam devletinin son halifesidir. Mekke'de doğan Hz. Ali'nin babasının maddi yetersizlikleri sonrasında Hz. Muhammed Hz. Ali'nin bakımını karşılamıştır. Hz. Ali Tebük Gazvesi dışında Hz. Muhammed'in tüm seferlerinde bulunmuş ayrıca Hz. Muhammed'in bazı seferlerinde komutan olarak bulundu. Hz. Muhammed Hendek, Bedir ve Hayber

⁴⁵ Osman Dertli, Hz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım, (İstanbul Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020, s.107-108

⁴⁶ Halil İbrahim Hançabay, "Şura ve Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hazreti Osman Sempozyumu*, 10 Temmuz 2020, (ss.39-58), s.48-49.

savaşlarının kahramanı olarak bilinir. Hz. Ali dini duygular ile oluşturduğu dünyasına toplumda yaşanan siyasi, idari ve dünyevi olayları karıştırmamış ve bu olaylara müdahil olmamaya çalışmıştır. Halifeler Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir Hz. Ali'ye sık sık danışarak yardım talep ettikleri bir halife olarak kaydedilir.⁴⁷

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Hz. Ali'nin ne zaman halife seçildiği ihtilafli bir konudur. Ancak bazı rivayetlere göre geçen süre yalnızca yedi gün olmuştur. Mısırlılar Hz. Ali'yi, Basralılar Talha'yı Kufeliler İse Zübeyr'i istiyorlardı. Her kesim önerdiği isimde ısrar ediyor fakat her üçü de halifeliği kabul etmiyordu.⁴⁸ Ali'nin halifeliğine giden yolda Hz. Osman döneminde yaşanan karışıklıklar etkili olmuştur. İsyancılar Hz. Osman'ı öldürerek Medine şehrini kontrol ediyorlardı. Yaşanan bu olaydan sonra İslam devletinde halifelik makamının boşluğu şehrin ileri gelenleri karar alamaya zorlamıştır. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri Mescid-i Nebevi 'de toplanarak Hz. Ali'ye İslam devletinin halifesi olmasını teklif etmişlerdir. Hz. Ali 656 yılında şehrin ileri gelenlerinin ısrarlarını geri çeviremeyerek İslam devletinin halifesi olmuştur.⁴⁹

1.4. Din-Siyaset İlişkisi

Din kavramının siyasetle ilişkisini kurmadan önce siyaset kavramının ortaya çıkışı ve gelişimine değinmekte yarar vardır. Din ve siyaset tarih boyunca birbiri ile bağlantılı olarak ilerlemiştir. İnsanların da vazgeçemediği iki temel kavram olmuştur. Çünkü ne inançsız bir toplum ne de o toplumu düzenleyen, toplayan, koruyan bir denetim organizmasından vazgeçmemişlerdir. İlk zamanlarda yönetme yetkisinin kabul ettikleri İlah tarafından verildiği inancından başlayarak günümüze kadar değişimler yaşayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Alexis de Tocqueville (1805–1859)'nin “*her dinin yanında ona hısım, ona bitişik siyasal bir görüş bulunur*” sözü bunu en iyi şekilde tanımlamaktadır.⁵⁰ Din, kelime olarak şu anlamlara gelir; ceza, ivaz, İslam, şeriat, adet, hal, siyaset, hesap, kahır, galebe çalma, malik olma, itaat etme, takva, hizmet, hüküm, kaza, ihsan, bir şeyi adet eyleme, melik, mülk, birisini

⁴⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali> (Erişim Tarihi 2.06.2022).

⁴⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali (a.s)*, 1. Baskı, Ensariyan Yayınları, 1996, s.105

⁴⁹ Asım Sarıkaya, “Hazreti Ali” *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, 2020, (ss.115-128), s.117.

⁵⁰ Yakup Akyüz, s.42.

hoşlanmadığı şeye sevk etme hak din, ulemayı sevmedir.⁵¹ İlk çağlarda siyasetin temel kaynağı din iken Batı ve İslam dünyasında temel kaynak nedir sorusu dikkat çekmektedir. Batı düşüncesinde din ve siyaset kavramları iki ayrı kavram olarak ele alınmaktadır. Din ve siyasetin kendi başlıklarında iki ayrı iktidar olduklarını vurgularlar. Buna en iyi örnek Hz. İsa'nın “*Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın Hakkını Tanrı'ya verin*” sözüdür. İlk olarak 313 yılında Milano Fermanı ile Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunda ilan edilmesiyle hem toplumda daha rahat konuşulur olmuştur hem de ilkçağ zamanlarından kalma bütün din ve siyaset sistemlerini ortadan kaldırarak yeni bir yapılanma oluşturmuştur. Bu yapılanmada ise bütün otoritenin kendisinde toplaması gerektiğini savunmuştur.⁵² Bu düşünce teokratik modelde Katolik Kilise uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum “Unam Sanctam” belgesinde ifade edilen *iki kılıç* tezidir. Hristiyanlığın bu tezi iki iktidar (ruhani, cismani) ayırımına gitmekte, ruhani ve cismani otoritenin ikisini de kiliseye, dolayısı ile papaya izafe etmektedir. Ruhani otorite doğrudan Papa tarafından, cismani otorite ise Papa'nın otoritesi altında olmak kaydıyla Avrupalı imparatorlar tarafından yürütülmektedir.⁵³ Din ve siyaset bağlantısındaki bir diğer model ise Bizantinist olarak kabul edilen Katolik Kilisesi'nin karşısında Ortodoks mezhebi çevresinde şekillenen sistem olarak kabul edilip, dinin devlete tabi olmasını sağlayan modeldir. Bu modelle en iyi iki örnek ise Roma imparatorları olan Justinyen ve Konstantin'in dünyadaki iktidarlarının ruhani iktidar üzerindeki egemenliğini özel olarak dile getirmiş ve bunu tüm toplum tarafından kabul edilmesini sağlamışlardır. Kendilerinin Tanrı tarafından seçildiklerini, yaptıkları işlerde melekler tarafından korunduklarını inanmışlardır. Bu modelde devlet ve siyaset dine tabidir. Yasama, yürütme, yargı başlıkları bağımsız çalışmazlar. Bu üç kol da imparatora bağlıdır. Din ve siyaset, Rönesans ve Reform hareketleri ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu boyut ile birlikte laik model, din ve siyasetin iki ayrı alan olduğu, iki ayrı iktidar alanları olduğu vurgulanarak keskin bir ayrıma gidilmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'da sanat, bilim, edebiyat ve teknik konularda birçok yenilik yaşanmıştır. Bu yeniliklerin şüphesiz temellinde Rönesans ve Reform hareketleri bulunmaktadır. Bu yenilik bu başlıklarla sınırlı kalmayıp her ne kadar toplum içerisinde karmaşıklığı yol açmışsa da sonrasında siyasetin ve dinin iki

---

⁵¹ Murat Aygen, “Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 18, 2019, (ss.516-536), s.519.

⁵² Yakup Akyüz, s.42.

⁵³ Yakup Akyüz, s.43-44.

ayrı alan olduğu konusunda da bir ayrıma gitmiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda dinin siyaset içerisinde olmasına yönelik sert yaklaşımlar başlamıştır. Sanayi devrimine geldiğinde tartışmalarla birlikte yeni dini algılar kabul görmeye başlamıştır. Bu bağlamda var olan birçok dini yapılanma yok sayılmış ihtiyaçları karşılamadığı gerekçesi ile yeni din kurulması yoluna dahi gidilmiştir.⁵⁴

İlkçağlarda ve Batı düşüncesinde dinin toplumda nasıl bir yer aldığı yukarıda değinilirken, din ve siyaset İslam dünyasında nasıl bir yer almaktadır sorusu bir diğer konudur. Müslümanlarda din ve siyaset diğer dinlere göre biraz daha farklıdır. Devletin yönetici aynı zamanda dini lider olarak kabul edilir. Bu bağlamda İslam dünyasında din ve siyaset ilişkisi Hz. Muhammed ile başlamış olup onun döneminde yaygınlık kazanmıştır. Hz. Muhammed'in kurduğu Medine Devleti ile hem yönetimi hem de Allah tarafından seçildiği peygamberlik görevini beraber ilerletmiştir. Hem din hem devlet yönetimini sağlayan Hz. Muhammed devlet yönetimini "Hilafet" şeklinde olmuştur. Hz. Muhammed'den sonra gelen dört halife ise var olan yönetimin başına gelerek sistemi devam ettirmişlerdir. Bu yönetme şekli Hz. Ali'nin vefatına kadar uyum içerisinde ilerlemiştir. Hz. Ali'nin vefatından sonra yönetimi ele geçiren Emevi Halifesi Muaviye tarafından oğlu Yezid'e verilmiştir. Yönetimin Yezid'e geçmesinden sonra devlet monarşik sistemle yönetilmeye başlanmıştır. İslam dünyasının din-siyaset ilişkisine genel olarak bakıldığında yöneticiler (halife), yönetme gücünün Allah tarafından verildiğini düşündükleri için teokratik bir görünüm kazanmıştır. İslam dünyasında meydana gelen gelişmeler Rönesans ve Reform hareketleri ile değil Fransız Devrimi ile değişiklik yaşama başlamıştır. Bunun nedeni ise Reform, Rönesans ve bilimsel devrim gibi Avrupalı ilerlemelerin Hristiyan kökenli olmasıydı. Fransız Devriminin Hristiyan kökenli olmaması hatta Hristiyanlık karşıtı düşüncelere sahip olması önem taşıyordu.⁵⁵

İslam dünyasında siyasetin temel odağında vahiy, Kur'an-ı Kerim, sünnet ve bunların uygulayıcısı olarak Hz. Muhammed yer alırken; batı temelde Hristiyanlığı kabul edip kaynağını ise İncil'le dayandırmıştır. Batı ve İslam dünyasının din ve siyaset ilişkisine bakıldığında genel olarak üç tür yaklaşım oluşmuştur.

---

⁵⁴ Hüseyin Hilal, "İslam'da Rönesans ve Reform Girişimi: 19. ve 20. Yüzyıl İslam Modernleşme Süreci ve Gelinek Nokta İtibariyle Açmazları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı:39, 2020, (ss.1009-1058), s.1014-1015

⁵⁵ Bernard Lewis, *İnanç ve İktidar: Ortadağı'da Din ve Siyaset*, 1. Basım, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2017, s.13-14

1. Din devlete tabidir.
2. Devlet dine tabidir.
3. Devlette dine ihtiyaç hissedilmeyecektir.⁵⁶

Siyaset kavramının anlamsal karşılığını açıklamadan önce siyaset teriminin kök haline değinmekte fayda var. Arapça bir sözcük olan s-v-s veya “sase” fiil kökünden gelmektedir. Arapçadaki karşılığı “at eğitimi, at talimi” olan bu terim Osmanlı’daki devlet geleneğindeki karşılığı “ceza, ölüm cezası” anlamına gelmektedir. Siyaset, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir.⁵⁷ Kelimenin asıl ilgi odağı olduğu ve üzerine birçok araştırmanın yapıp ortaya çıktığı Yunan’da ise siyaset, polise veya devlete ait etkinlikler olarak tanımlanmıştır. Siyaset filozofu olarak da bilinen Platon’a göre siyaset, devletle özdeşleştirdiği bu kavramı tanımlarken devletin temellinde farklı sınıfların olduğunu ama bu sınıfların birbirine eşit olmadığını ifade eder. Devletin devamlılığı için her sınıfın ayrı bir görevi vardır ve ancak o görevler yerine getirildikçe devletin devamlılığı sağlanır. Sınıfların görevlerini yerine getirmeleri için de her sınıfın başında erdemli, demokrasiyi, adaleti temsil eden filozoflar bulunmalıdır. Bu filozofların yöneticiliği ile sınıfların görevlerini yerine getirmeleri ile devlet devamlılığı sağlanır. Aristoteles’in (M.Ö 384-322) ifadesi ile “*vatandaşların toplumu ilgilendiren işlerle ilgili olarak yaptığı her şeydir. İnsanın mutluluğunu gerçekleştirme sanatıdır.*” Bernard Crick’e göre siyaset, “*iktidardan bütün bir toplumun refahı ve varlığının devamı için insanların toplumda taşıdıkları öneme orantılı bir pay vererek, bütünü belirlenmiş kurallar içinde uzlaştırılması faaliyetidir.*”⁵⁸

İslam dünyasında ise siyaset kavramı kullanıp ifade eden ilk kişi Farabi olmuştur. Farabi’ye göre siyaset, bilim, sanat ve bilgeliktir. Farabi, insanların kendi iradesiyle ve gönüllü olarak yaptığı her davranış, iyi karaktere sahip olma, iyi huylu olma ve iyi yeteneklere sahip olma gibi özellikler tek bir insanda bulunamaz. Ancak bu başlıklar toplumda farklı insanlarda olur ve davranış halini alır. Farabi, siyaseti erdemli siyaset ve erdemsiz siyaset olarak iki başlığa ayırır. Bu iki başlığın tek ortak noktasının ise siyaset sözünden başka olmadığına değinir.⁵⁹

---

⁵⁶ Yakup Akyüz, s.46.

⁵⁷ Andrew Heywood, *Siyaset*, (Çev. Fahri Bakırcı), Adres Yayınları, İzmir, 15. Baskı 2015, s.22.

⁵⁸ Yakup Akyüz, s. 28.

⁵⁹ İbrahim Sezgül, “Farabi’nin Siyaset Felsefesi”, *Felsefe Dünyası*, Cilt: 47, Sayı: 47, 2008, (ss.198-205), s.199.

1.5. Siyasal İslam, Cihat ve Sınırları

Dünya tarihinde İslamiyet'in birçok farklı anlayışla ele alındığı ve bu anlayışların birbirleri ile de çeliştiği, anlayışların oluşturduğu grupların farklı düşünce yapılarına kanalize edildiği görülebilmektedir. Diğer dinlerde olduğu gibi, İslam'ın ideolojik bağlamda kullanımını yeni olmadığı halde, özellikle son yıllarda ülkemizde ve dünyada İslam'a dair tartışmalar artmış ve konuda yapılan çalışmalar çığ gibi büyümüştür. Aynı zamanda bu anlayışlar çeşitli toplumlar, gruplar ve insanlar tarafından da savunulduğu bilinmektedir.⁶⁰ Müslüman toplumların Batı medeniyetleri ile olumsuz ilişkileri Müslüman toplumların kendilerini kabullendirme noktasında bir arayışa itmiştir. Bu kabullenme süreci aynı zamanda dünya tarihi sahnesine güçlü bir adım atılmasını gerektirir niteliktedir.⁶¹ Dünya tarihinde Müslüman toplumlara karşı yürütülen sömürge diye belirtebileceğimiz bu anlayışlar karşısında Hz. Muhammed öncülüğünde oluşturulan devlet anlayışı bir rol model olarak benimsenmeye başlanmıştır. İslam toplumlarında İslamiyet'in milliyetçileşmesi etnik unsurları da beraberinde getirerek bir ayrışmaya neden olduğu belirtilmektedir. Burada, önemli bir kavram olan Selefilik devreye girmektedir. 20.yüzyıla girişte artık bu düşüncenin bir örgütlü mekanizmaya dönüştürülmek istendiği bilinir. Bu anlayışla kurulan iki örgüt göze çarpmaktadır. Mısır coğrafyasında Hasan el Benna tarafından kurulmuş olan Müslüman Kardeşler Örgütü (İhvan-ı Müslimin-1928) ve de Pakistan coğrafyasında Ebul Ala Mevdudi tarafından kurulan Cemaat-i İslami Örgütü.⁶² İslam düşüncesinin etrafında şekillenen bu gruplar yöntemleri ile de birbirinden ayrılmışlardır. Daha radikal olarak İslam'ı savunanlar buldukları yönetimler altında yürütülen devlet mekanizmasına karşı Ümmetçilik çerçevesinde bir devlet anlayışında yaşamak istediklerini farklı yöntemlerle belirtmişlerdir. Bu İslami Radikalizm anlayışın temelleri Mısırlı Seyyid Kutub ve Humeyni taraftarlarına dayandırılır. Tüm dünyaya yayılmış olan Müslüman toplulukları sadece kendilerine Batı kültürünü hedef almayıp İslami düşüncelere karşı gelen toplumlar ile de mücadelelerini sürdürmektedir. Hatta ileri boyutta olan bu İslam'ın evrenselliğini savunanların hedefinde diğer İslam'ı savunan toplumlar bile olabiliyor. Vehhabilik ve Şiilik arasındaki mücadele bunun en belirgin

⁶⁰ Levent Duman, Özgür Üşümez, "Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İslam", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, 2016 (ss.257-275), s.258.

⁶¹ Nezahat Altuntaş, "Siyasal İslam, Milliyetçilik ve Terör", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2007 (ss.267-294), s. 270.

⁶² Olivier Roy, *Siyasal İslam'ın İflası*, (Çev. Cüneyt Akalın), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005, s.16

örneklerindedir.⁶³ Din temelli İslamcı teröre baktığımızda ise çok eski dönemlere uzanmaktadır. İslam tarihindeki dört halife dönemi, Hz. Muhammed'in ölümü kimin halife olacağı tartışmaları neticesinde Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ömer terör sonucunda öldürülmüştür.⁶⁴ Günümüzdeki İslamcı terör eylemlerinde, mümkün olduğunca masum sivillerin öldürülmesi asli hedeftir ve temel amaç korku salarak psikolojik etki yaratmaktır. Son zamanlarda bu tür eylemler genellikle intihar eylemleri şeklinde gerçekleşmektedir. Hemen hemen her dinin kendine özgü bir yapısı ve sembolik sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlar hem gruplar içerisinde hem de grup dışında çeşitli çatışmalara neden olmaktadır. Bu çatışmaların temellinde sosyal, ekonomik veya siyasal kökenli olsa da, eğer dini anlam ve semboller dünyasını ihlal, inkâr ve ihmal ediyorsa bu durum dini aynı zamanda bir çatışma haline getirir. Kur'an ayetleri günümüzde İslam âlimleri, ileri gelenleri tarafından yorumlanarak dini bir toplum mühendisliği ortaya konulmaktadır. *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resul'ünün haram kıldığını haram saymayan, 'hak dini' din edinmeyen kimselerle küçülüp boyun eğerek elleri ile cizye verinceye dek savaşın"* (Tevbe 9: 29). Kur'an'da belirtilen bu ayet de İslam dinini benimseyenler ve benimsemeyenler arasındaki çizginin hatlarını belirleyerek söz konusu Müslümanlığı benimsemeyenler ile yapılacak mücadelenin koşulları açıklanmıştır.⁶⁵ Buradaki mücadeleden kasıt Cihat anlayışıdır. İslam tarihi açısından Cihat sadece İslam'ı savunma amacı gütmek değil aynı zamanda İslamiyet'i, tüm dünya coğrafyasına fetihler yoluyla yayma amacı güderdi. Fakat 20. yüzyılda Cihat teori olarak aynı anlamı taşısa da pratikte karşılık bulduğu söylenemez. İslami radikalizmin başvurduğu yöntemlerden birisi intihar saldırılarıdır. Bu saldırılar, kişisel şehitlik niteliği taşıyan yeni bir mücadele aracı olarak günümüzde yaygınlaşmaktadır. Bu eylemler, 1980'lerden itibaren Lübnan ve İsrail'de, Hamas ve Hizbullah'ın eylemleriyle başlamıştır. 1990'larda bu gruplara Kürt ve Filistinli teröristler ile Çeçen kadın teröristler katılmış, daha sonra dünyanın birçok yerinde bu tür saldırılar Müslüman teröristlere özgü bir eylem şekli olarak yaygınlaşmıştır. İntihar eylemleri, Müslüman

---

⁶³ Nezahat Altuntaş, s.272.

⁶⁴ Zafer Cırhinoğlu, Erol Bulut, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2 2010, (ss.301-322), .s.305.

⁶⁵ Halil Aydınalp, "İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:37, 2009 (ss.131-146), s.132-133

teröristlerin uyguladığı şekilde, başkalarını öldürme amacıyla gerçekleştirilebildiği gibi, yalnız kendini öldürerek mesaj verme şeklinde de gerçekleştirilebilmektedir.⁶⁶

1.6. Mezhep ve Mezhepçilik Kavramı

Mezhep terimi sözlükte “gitmek” anlamındaki “zehebe” kelimesinin kökünden hem mastar hem de gidilecek yer ve yol anlamına gelmektedir.⁶⁷ Başka bir tanım da Mezhep (çoğul: Mezahip): “Gitmek, gidecek yer ve izlenen yol” manasında kullanılan terim, “birtakım siyasi, içtimai, iktisadi ve diğer hadiselerin tesirlerinin kurucusu sayılan kişi ile ona uyanlardaki fikri, dini ve siyasi tezahürü şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁸ İslam’ın itikadi ve ameli sahadaki düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezhepler dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürlerdir. Mezhepler, siyasi, içtimai, iktisadi, coğrafi, tarihi ve benzeri sebepler, dinin anlaşılması planında belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında odaklaşmalarına yol açmıştır. Böylece din anlayışında yer yer farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmaların zamanla sistematik özellik kazanarak düşünce ve davranışları etkilemeye başlaması kurumsallaşarak ve sosyal hayatta derin izler bırakarak varlığını sürdürmesi karşımıza mezhep olgusunu çıkarmaktadır.⁶⁹ Mezhep terimi dinin asli ve fer’i hükümlerinin dayandığı delileri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta, otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerinin tamamı veya belirledikleri sistem diye tanımlanabilmektedir. Tanımda yer alan asli hükümler dini inanç esaslarını, fer’i hükümler ise ibadetler ile insanlar arası ilişkileri tanımlamaktadır. İslam toplumu bünyesinde ortaya çıkan mezhepler itikadi ve siyasi mezhepler yahut fırkalarlardır.⁷⁰ Mezhepler yine bir din olmayıp bir dini benimseyen toplumların özellikleri sonucu kazandırdıkları formlardır. Bu da sosyal çevrenin, siyasi olayların, eski inanç ve kültürlerinin bazı izlerini taşıdığı görülür. İtikadi anlamdaki mezhep hareketleri dinin inanç ve siyasetle ilgili temel yaklaşımlarının tespitine işlenmesi bir diğer başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada dinlerin mezheplerini bir yönüyle düşünce ekolleri olarak görmek mümkündür.⁷¹

⁶⁶ Nezahat Altuntaş, s.285

⁶⁷ Mehmet Ali Büyükkara, “Mezhep ve Mezhepçilik”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Sayı:5, 2017 (ss.1-9), s.2.

⁶⁸ Mustafa Akman, “İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3(2), 2019, (ss.169-204), s.173.

⁶⁹ Hasan Onat, “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2018 (ss.7-23), s. 7.

⁷⁰ Mustafa Öz, s. 35.

⁷¹ *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, (ss.526-532), s.527.

1.7. Mezheplerin Ortaya Çıkışı: Sebepler ve Etken Unsurları

İslam mezhepleri sınıflandırma alanları bakımından itikadi, fıkhî ve siyasi olmak üzere üç ayrı grupta toplanır. Bu görüş altındaki toplanan grupların ve görüşün kendisi dinin inanca yönelik esaslarıyla ilgili farklı görüşler ortaya koymaktadır. Ancak bu mezheplerin tamamı birbirleriyle ilgi ve alakası bulunmakta olup aralarına kesin hatlar koymak ve sınıflandırmaya gitmek mümkün değildir.⁷²

Bilindiği üzere geçmişten günümüze kadar Orta Doğu halklarının dinleri, dilleri, kültürleri daima bir çeşitlilik göstermiştir. Bu noktada İslam dini ve onun alt grubunu oluşturan mezheplerinde yekpare bir topluluktan oluşmamaktadır. Her bir mezhebin takipçisi kültür, dil, coğrafya açısından farklı topluluklardan gelmektedir. Başka bir ifade ile mezheplerden bahsedilirken homojen bir yapı olduğu düşünülmemelidir. Çünkü alt mezhepler bile kendi içlerinde homojen bir yapıya sahip değildir. Bu bağlamda gerek İslamiyet içerisinde gerek diğer dinlerde olduğu gibi farklı mezhepler olduğu, bunların bakış açılarının farklılık gösterdiği reddedilemez bir olgudur. İslam dininde mezheplerin ortaya çıkışı ise Hz. Muhammed'in vefatından sonra ağırlık göstermiştir.⁷³ Hz. Peygamber'in sağlığında ne siyasî ve itikadi mezheplerden ne fikhî-amelî mezheplerden söz edebiliriz. Mezhepler, Hz. Peygamber'in vefatından çok sonraları teşekkül etmeye başlamıştır.⁷⁴ Mezhepler tarihi alanında çalışan çağdaş bilim adamları, erken dönemde mezheplerin doğuşuna etki eden faktörleri genel olarak, insan unsuru, insanın içinde yaşadığı toplum yapısı ve sosyal değişme, siyasî olaylar, İslâm'ın insana tanıdığı düşünce özgürlüğü, eski kültür ve medeniyetler ile dinî metinlerin özellikle müteşabihâtın anlaşılmasındaki ihtilaflar şeklinde sıralarlar.⁷⁵ Dini farklı anlama ve yorumlama biçimleri olan mezheplerin, tarih sahnesine çıkışlarında birçok sebep rol oynamıştır. Bu sebeplerin neler olduğu konusunda bilim adamları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁷⁶ Mezheplerin ortaya çıkmasında birçok faktör etki etmiştir. Sebeplerin başlıcalarına baktığımızda; ele alınan konuların anlaşılmasının zor olması, bu konularla ilgilenen kişilerin isteklerinin

⁷² Mustafa Öz, s. 53.

⁷³ Gizem Ögeç, *Ortadoğu'da Güç Mücadelesi Çerçevesinde Bir Kimlik Çatışması Olarak Mezhepçilik* (İstanbul Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2019, s.85.

⁷⁴ Hasan Onat, s.3.

⁷⁵ Mehmet Ümit, "İslam Düşünce Tarihinde İtikadi ve Siyasi Mezhepler", *İslam Düşüncesi Kılavuzu*, (ss.317-322), s.318.

⁷⁶ Ümmügülüm Şentürk, Yaşar Kutluay'ın *Mezhepler Tarihçiliği* (Ankara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s.40.

değişik olması, eğitim seviyelerinin düşük olması, ilgi alanlarının farklı olması, geleneksel toplum yapılarının sorgulanmaksızın kabul edilmesi ve bazı insanların liderlik hırslarının olması gibi başlıca sebepler olabilir. Sebeplerinin yanında mezheplerin ortaya çıkmasında hızlandırıcı etkisi olan faktörlerde bulunmaktadır. Bunlar; nasların özelliği, kader problemi, siyasi sebepler, kabile asabiyeti şeklinde sıralanmaktadır. Allah'ın ve peygamberin sözü anlamına gelen nas, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnete zaruriyyat-ı diniyye denilen ana ilkeler genel hatlarıyla anlaşılır olmakla birlikte bunların ayrıntılarıyla ilgili hususlarda naslarda açıkça yer almamıştır. Bu konuda yapılan yorumlamaların bir görüş olarak benimsenmesi de mezhep durumunda daha da hızlandırıcı etkiye sahip olmuştur. Eğitim seviyesinin düşük olduğu, geleneksel toplum yapısının sorgulanmadığı ve liderlik hırsları olan kişilerin yorumlamaları ise yorumlanan konuyu kaynağından uzaklaştırıp kişisel bir fikir gibi ortaya atılmaktadır.⁷⁷ Mezheplerin ortaya çıkmasındaki tetikleyici etkenlerden biri siyasi iktidara, yani hilafete sahiplenme mücadelesiyle doğrudan ilintilidir. Siyasi gaye ve anlayışlara dayalı birtakım gruplar kendi düşüncelerine temel oluşturmak için ve siyasi düşüncelerinin arka planını gizleyebilmek için dini naslara dayanmaktan geri kalmamışlardır. Örneğin, daha önce Hz. Ali'nin yanlarında saf alan, Sıffin Savaşı'ndaki tahkim uygulamasına razı göstermeyip Harura'ya çekilen grup ilk fırka niteliğini taşıyan Haricilerin doğmasına yol açmıştır.⁷⁸ Aynı şekilde hilafet tartışmalarında Hz. Ali yanlısı olanlar zaman içerisinde gelişen siyasi hadiselerle bağlı olarak zümrelere ayrılmış, hilafetin Ali ve çocuklarının görüşü etrafında birleşen fakat ayrıntıda birbirinden ayrılan birçok tali fırka meydana çıkmıştır. Bunlar dışında siyasi faaliyetler Haricilik ve Şiilik gibi mezheplerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.⁷⁹ Mezheplerin doğuşunu hızlandıran bir diğer etken ise kabile asabiyeti olmuştur. Terim olarak sahabe, baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların meydana getirdiği topluluk demektir.⁸⁰ Kökü çok eskilere dayanan ve özellikle cahiliye devrinde en sükse zamanlarını yaşayan soy ve kabileler ne kadar Hz. Muhammed döneminde bir gerileme yaşamış olsalar da Peygamberin vefatıyla birlikte tekrardan yükselişe geçmiştir. Asabiyet aslında soy

⁷⁷ *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, (ss. 526-532), s. 528.

⁷⁸ Sümeyra Teymur, *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi* (İstanbul Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s.48.

⁷⁹ Hasan Onat, s.14-15.

⁸⁰ Adem Apak, "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, 2017, (ss.76-91), s.7.

bağından kaynaklandığı için aynı soydan olanlar arasında güçlü bir şekilde yakınlık kurulur ve zaman içerisinde bu yakınlık güçlenir.⁸¹

1.8. Siyasi ve İtikadi Yönüyle İslam'da Başlıca Mezhepler

Hız. Muhammed'in yaşadığı dönem boyunca gerek siyasi gerekse itikadi mezhepler görülmemiştir. Fakat Peygamberin, vefatından sonra ana mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bunlardan ortaya çıkan ilk mezhep Haricilik olmuştur. Hariciliğin doğuşunun ardından Mürcie, Şia, Mu'tezile gibi itikadi mezhepler çıkmıştır.⁸² Haricilerin ortaya çıkmasındaki temel olay Sıffin Savaşındaki hakem olayına dayanır.⁸³ Olaya kısaca baktığımızda Hız. Ali'nin hilafetini kabul etmeyenlerden biri olan Muaviye b.Ebu Süfyan'dır. Hız. Ali halife olan Hız. Osman'ın katillerini bulup bir an önce cezalandırmadığı gerekçesiyle kendisine biat etmeyen Muaviye'ye karşı Sıffin'de giriştiği harekâta galip gelmek üzereyken Muaviye ordusunun mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takması ile konu hakemlere gitmiştir. Mahkeme kararı askerlerce okunduktan sonra desteklemeyenler kararın bozulması için Hız. Ali'ye danışmışlardır. Hız. Ali'nin ikna edilmemesinden dolayı Harura'ya çıkmışlardır. Sayıları on iki bin olan bu grup kendi aralarında seçtikleri iman zamanla grubun fikirlerinde değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklik değişim ve gelişime kapalı olmak ve dinin özünü kavramaya yatkın olmayan ve dini sorgulamadan değerlerini kabul eden bu grup uzlaşma çabalarında olumsuz bir tavır göstermiş, zamanla daha da sert tavır takınarak görüşlerine ters gelenleri öldürmeye dahi başlamışlardır. Grup arasında yaygınlaşan bu vahşet hareketlerde daha da benimsenerek yıllarca devam etmiştir.⁸⁴ Özellikle Irak ve Kuzey Afrika'da yayılma alanı bulmuşlardır. Zamanla İbazziye kolu Tahert'te Rüstemiler Devletini kurmuş, Sicilmase civarında Sufri Midrariler bazı başarılarında elde etmişlerdir. Bir diğer siyasi mezhep Şia'dır. Hız. Osman'ın halife olduğu ikinci döneminden itibaren başlayarak Kerbela Vakasına kadar devam eden karışıklıklar zaman içinde hilafetin Hız. Ali'ye ve

---

⁸¹ Mustafa Çağrııcı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, 1991, (ss.453-454), s.453.

⁸² Hasan Onat, s.10.

⁸³ *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, (ss.526-532), s.528.

⁸⁴ Yunus Sansarkan, "Hakem Olayı Özelinde Mezhebi Kaygının Tarih Aktarım ve Yorumuna Tepkisi", *İslam Medeniyeti Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2009, (ss.318-345), s.320-321.

çocuklarına ait olduğu fikri etrafında birleşen birbirinden kopuk fırkaların doğmasına yol açmıştır.⁸⁵

Daha önce de belirtildiği üzere Hz. Peygamberin yaşadığı süre içinde bazı fikir ayrılıkları çıkmışsa da dahi dini konularda Hz. Muhammed tek söz sahibi olduğundan ve kendisine tam bir bağlılık bulunduğundan ciddi bir ayrıma gidilmemiştir. Ancak Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte yerini halife seçimleri ile başlayan birtakım gruplaşmalar ayrılıklar meydana gelmiştir.⁸⁶ Mezhepler tarihine bakıldığında hiçbir mezhep kurucusunun bir mezhep tesis etmek amacıyla ortaya çıkmadığı görülmektedir. Mezhep kurucusu olarak nitelendirilen kişiler ortaya yeni bir din veya şariat koymamışlar dinin hükümlerinden yola çıkarak bazı meselelerde fikirlerini beyan etmişlerdir. Zaman içerisinde bu kişilerin fikirlerine tabi olanların çoğalması ile beraber ya tabi oldukları imama ya da sahip oldukları ana görüşe nispetle isimlendirmeler yapmışlardır. Bu yönde eğilimin oluşmasında İslam'ın insanlara tanıdığı düşünce hürriyeti, Kur'an'ın dili ve muhtevası, Müslümanların farklı kültürlerle etkileşimi, Hz. Peygamber sonrası ihtilaflar gibi başlıklar etkili olmuştur.⁸⁷ Bu başlıklar neticesinde başlıca itikadi mezhepler şöyledir:

Harici ismi, bir yerden başka bir yere çıkmak yahut itaatten çıkmak, isyan etmek ve meşru otoriteye başkaldırmak anlamındaki Arapça "hrc" kökünden gelmektedir.⁸⁸ Haricilik, dini ve siyasi konularda aşırı görüşleri ve faaliyetleri ile tanınan, İslam'ın ilk asrında ortaya çıkmış bir fırkadır. Harici ismi "insanlardan, dinden, haktan ve hilafet sıfatını taşıyan Hz. Ali'den uzaklaşanlar/ona isyan edenler ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar" anlamına gelmektedir. Hz. Ali'yi destekleyenler ve onun yanında yer alan bir grup insan, Sıffin savaşı sonrası gündeme gelen Hakem Olayı ile birlikte Hz. Ali'nin saflarından ayrılarak "La hükme illa lillah" sloganı etrafında farklı bir topluluk meydana getirmişlerdir.⁸⁹

---

⁸⁵ Mahfuz Söylemez, "İlk Harici Devlet: Rüstemiler(160-297/777-909)", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:38, Sayı:1-4, 1998,(ss.457-478), s.465-468.

⁸⁶ Hasan Kurt, "İtikadi Mezheplerin Oluşum Serüveni", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2013, (ss.24-35), s.30.

⁸⁷ Mehmet Haberli, "İtikadi İslam Mezheplerin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2012, (ss.160-177), s.163-66.

⁸⁸ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s.83.

⁸⁹ Halil İbrahim Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", *Usul İslam Araştırmaları*, Cilt:11, Sayı:11,2009, (ss.41-54), s.42.

Sözlükte ayırmak, uzlaşmak anlamına gelen “azl” kökünden türeyen bu fırka Emevilerin son dönemdeki fikri tartışmaların odak noktasını oluşturan büyük günah meselesini, Allah’ın sıfatları gibi konular etrafında şekillenmeye başlayan Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetlerinin sonucunda felsefi fikirlerden beslenerek güçlenen ve Abbasilerin yükselişi sürecinde bir süre resmi mezhep statüsü kazanan dini-politik bir harekettir.⁹⁰ Şia, Hz. Peygamberin vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali’ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adıdır.⁹¹Sözlükte, “tabi olmak, desteklemek, çoğalmak” anlamlarındaki “şiya” kökünden türeyen “Şia” kelimesi, yardımcı, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup manasına gelir. Terim olarak, Hz. Peygamberin vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali’ye ve onun evladından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder.

Yukarda bahsedilen fırkalar dışında Ehl-i Sünnet, Maturidilik ve Eşarilik de yaygın fırkalar arasındadır.⁹² Son dönem ortaya çıkan mezhepler Bahailik, Vehhabilik ve Kadiyanilik olmuştur. Bunlara kısaca değinecek olursak; Bahailik, İsnâaşeriyye mezhebi içinde doğan şeyhlik ve onun bir alt grubu olan Babilik hareketinin İran’da Mirza Hüseyin Ali Nuri tarafından ortaya konulmuştur. İlk ortaya çıktığında her ne kadar İslam’la bağlantılı olsa da ilerleyen zamanlarda İslami görüşten uzaklaşmıştır.⁹³ Bir diğer görüş olan Vehhabilik, 18. yüzyılda Arabistan’ın Necd bölgesinde Muhammed bin Abdülvehhab’ın önderliğinde inanç ve siyasi bir yapıda ortaya çıkmıştır.

1.9. Mezhep Unsuruna Yönelik Farklı Bakışlar

İslam dini bilindiği gibi inanç, güzel ahlak, ibadet hak ve hukuk gibi kavramlar üzerine kuruludur. İslam’ın ya da dinler tarihinin mezheplerle başlayan bir süreç olarak algılamak toplumda kabul edilen yanlış bir olgudur. Çünkü İslam dini ya da diğer dinler mezheplerden önce var olan bağımsız bir gerçekçiliktir.⁹⁴ Mezhepleşme ya da cemaatleşme bir din değildir. Kabul edilen dinin çeşitli gruplarca yaşanılan toplumun

---

⁹⁰ Mustafa Öz, s.321-322.

⁹¹ Hayati Ülkü, *Mezhepler Tarihi*, 1.Baskı, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2015, s.47

⁹² Sümeyra Teymur, s.61.

⁹³ *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, (ss.526-532), s.530.

⁹⁴ Osman Aydın, “Din-Mezhep İlişkisi veya İlişkisizliği Sorunu”, *Journal of Islamic Research*, Sayı: 29(2), 2018, (ss.193-208), s.197.

gelenek ve göreneklerine şekillenen bir yapılanmadır.⁹⁵ Mezhepler dinin kendisi değildir. Mezhepler değerlendirildiğinde ortaya ilk çıkışlarında itikadi ve fıkhi ihtilaflar değil, İslamiyet'in ortaya çıktığı ilk zamanlardaki siyasal gelişmeler önemli rol oynamıştır. Siyasi gelişmeler, dini terimleri ağırlıklı olarak kullanmaları ve bunları dayanak göstermeleri için siyasi olarak kullanılan dil zamanla dini bir ifade biçimi almıştır. Gerek siyasi olsun gerekse de diğer toplumsal konular olsun çeşitli nedenlerle çoğalmaya başlanmış ve bu konuların bir kısmı zaman içinde tamamen dini bir yapıya bürünmüştür. Bu yapıdaki görüş ayrılıkları ise toplumda kutuplaşmaya yol açmıştır. Haliyle, ortaya çıkan kutuplaşma ise süreç içerisinde sistematik bir hale gelmiş ve kurumsallaşarak mezheplerin doğmasına yol açmıştır.⁹⁶ Bilimsel yazında, mezheplerle ilgili bakış açısı farklılık göstermektedir. Birçok yazar, mezheplerin olumsuz yönlerine vurgu yaparken, bir kısmı da bunun doğal bir olgu olduğuna, farklı toplumların dini pratikleri açısından zengin seçenekler sunduğuna dikkat çekmektedir.⁹⁷ Mezheplerin şekillenmesini doğal bir durum olarak ele alırsak, mezheplere mensubiyetin aile tarafından benimsenen değerlerin, inanışların yetiştirdikleri nesillere aktarmaları ve böylelikle mezhep zincirinin genişlemesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda mezhep bireylerde bir kimliğe dönüşerek kalıcı hale gelebilmektedir. Mezhep olgusunun en temel sorunu veya olumsuz yönü, asabiyet doğrultusunda gelişen ve kendi dışındakileri ötekileştiren bir bakış açısına sahip olmasıdır. Bu durum, ötekileştirmekle sınırlı kalmayıp, bir çatışma durumunu da beraberinde getirmektedir.

---

⁹⁵ Metin Bozkuş, "İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2002 (ss.195-208), s.196.

⁹⁶ Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhep ve Mezhepçilik", *İlahiyat Akademi Dergisi*, Sayı:5, 2017 (ss. 1-9), s.2.

⁹⁷ Bkz: Mehmet Ali Büyükkara, s.3-4.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM DÜNYASINDA MEZHEP EKSENLİ ÇATIŞMALAR VE ANA AKTÖRLER

İslam dünyasında mezhep eksenli çatışmaların tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı sosyolojik, kültürel, siyasi faktörler çerçevesinde süregeldiği ve halen günümüzde de varlıklarını korudukları bilinmektedir. Tarihsel süreçte olduğu gibi, bugün de ana aktörlerin yönlendirilmesi noktasında değişik erklerin rol aldığı, uyuşmazlık ve çatışmaları yönlendirdikleri bilinmektedir. Mezhepler ile ilgili sayısal istatistiklerde tarafların ortak kabulünü alan kesin rakamlar bulunmamaktadır. Fakat her bir halde Müslüman âleminin büyük bir çoğunluğunun Sünni olduğu bilinen bir geçektir. Sünni mezhebini Şiiiler takip etmektedir; günümüzde Şii mezheplerinin çoğunluğu İran'da yer almaktadır. İran coğrafyası zaten, tarihsel platformda, bu mezhebin yayılmasına yönelik propaganda ve çatışmaların ana kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Mezhep çatışmaları İslam tarihinin ilk yüzyılında ortaya çıkmış ve halen günümüz küresel ve bilgi temelli dünyasında dahi varlığını sürdürmekte, halen siyasi anlamda çatışmalara alet edilebilmektedir. İran merkezli Şiiilik ve Suudi Arabistan merkezli Vehhabilik bu çatışmaların odaklarında halen yer almaktadır. Tarihsel süreçte değerlendirildiğinde Şiiilik İran merkezli olarak tarih sahnesinde özellikle Safevi Devleti'nin kurulması ile yerini almıştır. İran merkezli Şiiilik hem günümüzde hem de tarihte örgütlenme ve siyasi gelişmeleri belirleme noktasında önemli bir güç olmuştur.

İslam tarihinde ve İslam coğrafyasında mezhep eksenli çatışmaların değerlendirilmesinde öncelikle dünya tarihindeki en güçlü İslam hukukunu temel alan ve Sünni mezhebini resmi din kabul eden Osmanlı Devleti, Sünniliği ve Şiiiliğin devletleşerek güçlenmesi noktasında çok önemli bir aktör olan Safevi Devleti'ni ve Şiiilik propagandasını ele almak ve sonrasında günümüzde mezhep eksenli jeopolitik ayrışmaları ülke bazında değerlendirmek faydalı olacaktır.

2.1. Osmanlı Devleti ve Sünnilik Mezhebi

Sünnilik mezhebini ele alırken öncelikle Osmanlı Devleti'nde din algısı ve dinin politikadaki yerine ilişkin bir değerlendirme yapmak ve sonrasında bu mezhebin ön plana çıkmasının etkenlerini incelemek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti siyasal

ve kurumsal anlamda İslam hukukunu esas almış bir devlettir. Bu devletin siyasi ideolojisinin temelinde, Müslüman yurtlarını birleştirmek ve Avrupa toplumlarına ve Hıristiyanlığa karşı haklarını savunmak yatmaktadır. Haliyle, Osmanlı Devleti uzun bir dönem bu amacını layıkıyla yerine getirmiş, tarih üzerindeki en güçlü devletlerden bir tanesi olmuştur. Osmanlı Devleti, topraklarını Doğu'dan Batı'ya kadar çok geniş sınırlara ulaştırmakla birlikte, önceliği Osmanlı'nın Doğu'ya yönelik politikaları ve İslam ülkelerini ele geçirmesi olarak kabul edilmektedir. II. Beyazıt döneminde Memlûklülere açılan savaş ve Yavuz Sultan Selim döneminde Safevi ve Osmanlı arasındaki savaşlar tarihte, mezhep çatışmalarına yönelik arka plan açısından son derece önemli olaylar olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti İran ile olan savaşlarda diğer İslam coğrafyalarındaki ülkeler gibi bu coğrafyayı tam olarak ele geçirememiştir. Bu netice, sonraki dönemlerde bu coğrafyada kurulan ve güçlenen devletlerin Osmanlı'yı mezhep tabanlı dini siyaset ile çatışmalara sürüklemesi şeklinde ortaya çıkmıştır.⁹⁸

Sünnilik en temel anlamda *mecra* ve *gidilen yol* anlamlarını taşımaktadır ve 4. yüzyıldan itibaren Sünni Müslümanlıkta çoğunlukla “dört mezhep” olarak adlandırılan mezheplerin hâkim olduğu bilinmektedir. Sünnilik, tevhit inancı ve devamında, evrene ilişkin var oluş hakikati ve evrenin Allah tarafından yaratılışı kapsamında bireyin ancak ve ancak ruh ve beden olarak bütünsel olabildiğini, dünya-ahiret dengesinin oluşması noktasında adalet ve değer yargıların öneminin olduğunu benimseyen ve bu dini hayatı nesiller arası aktaran bir gelenek olarak değerlendirilmektedir. Dört mezhep içerisinde Hanefi ve Şafiilik arasındaki gerilim özellikle Selçuklu döneminden önce varlığını şiddetle hissettirmekte idi. Ancak sonrasında, Selçuklu döneminde, Hanefi görüşüne verilen destek ve süreç içerisinde toplumsal düzene dört Sünni mezhebinin meşruiyetinin kabulü görüşü ile siyasi anlamda da Sünnilik resmi din olarak kabul görmüştür.⁹⁹

Selçuklular dönemindeki siyasi ve dini gelişmelerin Sünnilik çatısı altında değerlendirilmesi, Selçuklulardan süregelen etki ile Osmanlı Devleti'nin Sünniliği benimsemesi ve korumaya yönelik yürüttüğü çabaları anlamak noktasında önemli bir satır başıdır. 11. yüzyıl coğrafyasına ve toplumsal hayatına bakıldığında, İslamiyet

⁹⁸ Recep Önal, “Osmanlı Coğrafyasında Sünni Düşüncenin Resmi İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:4, 2018, (ss.1258-1275), s. 1260-1263

⁹⁹ Cağfer Karadağ, “Selçuklular'ın Din Politikası”, *İstem*, Cilt:2, Sayı:2, 2003, (ss. 95-108), s.99-100

açısından tam anlamı ile bir düzenden söz etmek pek mümkün olmamıştır. Şöyle ki, bu dönemde İslami dünyasında Abbasi, Fatımi ve Emevi Halifeliklerinin temsilinin olduğu görülmektedir. Abbasilerin zayıflaması ve iç politikalarında ortaya çıkan sorunlara yoğunlaşması ile birlikte Şiiilerin özellikle Horasan bölgesinde yayılmaya yönelik hareketleri kapsamında güçlenen Fatımiler ile birlikte, bu döneme kadar süregelen halifelüğün merkezi otoritesinin yok olmasına neden olmaktadır; yaşanan çatışmalar, İslam dünyasının karmaşası ile sonuçlanmaktadır. Bu karmaşalar yalnızca siyasi anlamda değil eş zamanlı olarak toplumsal ve sosyal hayatta da etkili olmaktadır.¹⁰⁰

Şiilik mezhebi Fatımilerin temsilinde idi ve Mısır ile Suriye bölgelerinin kontrolleri altında tutan Fatımiler, bu bölgede yaşayan Sünni halka baskı uygulayarak, Sünnilik mezhebine yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştır¹⁰¹. Abbasilerin temsilinde olan Sünnilik mezhebine yönelik olarak yapılan koruma çalışmaları ise, Fatımileri ve Şiilik mezhebini kötüleyen propagandalardan öteye gidememiş ve bir anlamda Abbasiler Sünniliği koruma noktasında acze düşürmüştür.¹⁰² İslam dünyası açısından böylesine bir karmaşıklığın hüküm sürdüğü coğrafyada Selçuklular, sahip oldukları son derece güçlü orduları ve devlet sistemleri ile bu karmaşıklığa müdahale etmişlerdir ve Bağdat'ı ele geçirmeleri ile paralel olarak Sünni İslam'ın hâkimiyeti de kendilerine geçmiştir.

Selçuklular bu hâkimiyetleri süresince sadece Bağdat'ta değil eş zamanlı olarak Şam'da, Hicaz'da Şiiliğe yönelik mücadele vermiştir. Selçukluların bu mücadele sürecinde altı çizilmesi gereken husus, Sünniliğe karşı hareketlerin bölücü nitelikte olmadığı sürece, sert müdahale ile karşılaşmamasıdır. Diğer bir ifade ile Selçuklular diğer mezheplere yönelik hoşgörülü bir tavır takınma eğiliminde olmalarına rağmen, devleti bölmeye yönelik ve düşmanca mezhep müdahalelerine sert bir şekilde karşı koymuşlardır.¹⁰³

Osmanlı Devleti'nde Sünnilik mezhebinin ele alınması noktasında öncelikle Osmanlı Devleti'nin din anlayışının ve buna paralel olarak devlet algısının

---

¹⁰⁰ Ahmet Ocak, "Selçuklular Döneminde Şii-Sünni İlişkisi", *Erdem*, Cilt: 8, Sayı: 23, 1996 (ss.401-418), s.402

¹⁰¹ Ercan Cengin, "Cevher Es-Sikkîli'nin Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Mısır'daki Faaliyetleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2022 (ss.848-869), s. 859.

¹⁰² Ahmet Ocak, s. 402.

¹⁰³ Çağfer Karadaş, s. 102.

değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde din en temel olarak devlet yönetimindekilerin dini hayatı, yani bir anlamda devlet olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti'nde bir mezhebe ilişkin – ki bu mezhep devletin resmi din anlayışı olarak da değerlendirilmektedir – çözümleme yapılması noktasında, Osmanlı Devleti'ndeki yerel dini çeşitliliğin ele alınması gerekir. Bu noktada, sübjektif bir değerlendirmeden ziyade, 19. yüzyılda gerçekleştirilen ve ilk güvenilir nüfus sayımı olarak bilinen 1844 yılındaki nüfus tasnifinin ele alınması isabetli olacaktır. Bu verilere göre Osmanlı Devleti'nin dinî aidiyete göre dağılımı;¹⁰⁴

- Müslüman – 20.550.000 – % 58,13
- Ortodoks – 13.730.000 – % 38,84
- Katolik – 900.000 – % 2,55
- Musevi – 100.000 - % 0,48

Bu veriler kapsamında Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan nüfusun (Ortodoks ve Katolikler) toplam nüfusun % 41'ini kapsamı oldukça kayda değer bir bulgudur. Zira bu dönemde, Hıristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu topraklar – Macaristan, Yunanistan, Gürcistan – Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Ayrıca, % 58,13 olan Müslüman nüfusun da kendi içerisinde Sünnî – Alevi ve Şîî olarak ayrıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla nihai olarak, Osmanlı Devleti'nde dini tasnif ile ele alındığında önemli bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren resmi din olarak benimsediği Sünnî İslam anlayışının, nüfus yoğunluğundaki tercih nedeni ile olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu noktada değinilmesi gereken, Osmanlı Devleti'nde Sünnilik mezhebinin neden resmi din anlayışı olarak benimsendiği noktasıdır.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin Sünnî anlayışı benimsemesi üzerinde siyasal, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok farklı faktör bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri Abbasi Devleti'nden itibaren süregelen ve Osmanlılara da etki eden Türk devletlerinin Sünnî İslam anlayışını resmi devlet ideolojisi olarak benimsemesidir.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti'nin Sünnî geleneği seçmesindeki bir diğer önemli

¹⁰⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 50.

¹⁰⁵ Kenan Ziya Taş, “Bir İnanç Olarak Diyarbakır'da Dini ve Kültürel Çeşitlilik”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2004, (ss.1059-1079), s.1061

¹⁰⁶ Recep Önal, “Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmi İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teknolojik Analizler”, *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 4(22), 2018, (ss. 1258-1275), s. 1259.

neden, bu geleneğin iktidardan yana bir tavrının olmasıdır. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri, Anadolu coğrafyasında eğitim alan bireylerin yüksek düzeyde eğitim almak için Sünni düşüncenin hâkimiyetinde olan bölgelere yönelmeleri ve buradaki âlimlerden eğitim almaları da Osmanlı'da Sünni düşüncenin yaygınlaşması üzerinde önemli etki sahibi olmuştur.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nde Sünniliğin benimsenmesi noktasında tıpkı Selçuklularda olduğu gibi İmam Gazzâli'nin önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Sünni İslam anlayışının gelişmesinde Gazzâli'nin yoğun çaba sergilediği ve bu çabanın da Sünniliğin devamlılığı noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu, özellikle tasavvuf inancı ile Sünnilik arasındaki sürtüşmelerin giderilmesine ilmi katkılarının olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸

Osmanlı'da Sünni anlayışının resmî din olması noktasında özellikle 14. ve 16. yüzyıllar arasında gerçekleşen siyasal ve sosyal gelişmelerin etkisi çok büyüktür. O dönem, sosyal anlamda kargaşa ve bölünme ile değerlendirilebilecek yüzyıllar olup, Osmanlı Devleti'nin din anlayışının da önemli bir değişim sergilediği bilinmektedir. Özellikle, Anadolu coğrafyasında, farklı dini görüşlerin ve eş zamanlı olarak da tasavvuf akımlarının yayılma eğilimine girmesi ile birlikte, süregelen Sünni inancı aykırı görüşlere yönelik Osmanlı Devleti'nin tepkisi, daha yüksek düzeyde katılacak ve Sünni inancıya sahip çıkmak olmuştur. Osmanlı uleması, bu süreçte Sünniliği korumaya ağırlık vermiş ve hem siyasi hem de ilim düzeyinde Sünnilik karşıtı düşünceler ile mücadele ederek, resmi din anlayışını korumaya yönelik adımlar atmışlardır. Bu adımların hoşgörüden uzak ve katı adımlar olduğunu tahmin etmek kolaydır. Bu nedenle de nihai olarak, Osmanlı Devleti'nin resmi din anlayışı katı bir hal almıştır.¹⁰⁹

Neticeden, Osmanlı devlet yapısının ve resmî ideolojisinin ortaya çıkması ve şekillenme sürecinde dini faktörler etkili olsa dahi, bu dini faktörleri eksenine alan siyasi faktörlerin daha önde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Safeviler ile

---

¹⁰⁷ Recep Önal, s.1260.

¹⁰⁸ Recep Önal, "Osmanlı Devleti'nde Sünnî Düşüncenin Resmi İdeoloji Olarak Kabul Edilmesi Üzerine Bir Değerlendirme" *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Kongresi*, 23-25 Kasım 2018, s. 935.

¹⁰⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "15-16. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi" *İslami Araştırmalar*, Cilt: 4, Sayı: 3, 1990, (ss. 190-194), s. 193.

olan çatışmaları da aslında Sünnî-Şii mezhep çatışması temellidir ve bu duruma en belirgin örnek olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁰

2.2. Safevi Devleti ve Şiilik Mezhebi

İran coğrafyasında 9. yüzyıldan itibaren yayılma eğilimine giren Şiilik 13. yüzyıldan itibaren gücünü arttırmıştır. Bu erk artışıdaki temel neden, Erdebil tarikatının benimsemiş olduğu Sünnilik inancından çıkması ve Şiilik inancına kaymasıdır. Eş zamanlı olarak Safevilerin siyasi iktidarı ele geçirmesi ile birlikte Şiilik Safevilerin resmi mezhebi haline gelmiştir. Bu durum İslam tarihi açısından son derece önemli bir dönüm noktasıdır çünkü İran coğrafyasında ilk defa, Şiilik esaslarına göre yönetilen bir devlet ortaya çıkmıştır.¹¹¹

Safevi Devleti'nin kurulmasından önceki dönemlerde İran coğrafyasında, tasavvuf ve on iki imam düşüncesinin yayılmasını sağlayan otorite, Şiiliğe kayan Erdebil tarikatını desteklemekle birlikte, İran coğrafyasına Şiiliğin yayılmasına katkı sağlamış, zaman içerisinde on iki imam düşüncesi, Şiiliğin esası olmuştur ve Şii tasavvufi tarikatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹¹²

Şii tasavvuf hareketleri, Osmanlı Devleti'nin Moğolların istilasına uğradığı zamanda, İran ve Horasan'dan gelerek Anadolu coğrafyasına yayılmış ve sonrasında özellikle Doğu Anadolu bölgesinde etkin ve etkili olan Erdebil sofuluğuna zemin oluşturarak, Sünnî – Şii çatışmasına yol açmıştır.¹¹³

Safevi Devleti'nin kurulmasına en büyük katkı sağlayan oymaklardan bir tanesi de Rumlu aşiretidir. Bu aşiret, günümüzün Sivas – Amasya ve Tokat arasında bulunan Türkmen aşiretidir ve Safevi Devleti'nin kurulmasında çok büyük rol sahibidir. Safevi Devleti aşiretlerin birleşimi ile kurulan ve güçlenen bir devlettir ve bu süreçte Ustacalu aşireti de son derece önemli bir role sahiptir.¹¹⁴ Safevi Devleti ile birlikte tarihte *Kızılbaş* kavramını belirli bir topluğa kimlik kazandırmak için kullanılması başlamıştır. Bu kavramın kimliklendirmek için kullanılmasını ilk defa Safevi Devleti'nin

¹¹⁰ Firdevs Çetin, “Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi”, *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, 2011 (ss.12-28), s. 23.

¹¹¹ Yılmaz Karadeniz, “Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2014, (ss. 52-67), s. 54-55

¹¹² Yılmaz Karadeniz, s. 64.

¹¹³ Mehmet Çelenk, “Safevi Döneminde Şii-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*, Cilt:4, Sayı:2, 2013, (ss.63-85), s.65-66

¹¹⁴ Cihat Aydoğmuşoğlu, “16. Yüzyılda Safevi Devletinde Etkili Olan Dört Türkmen Aşireti”, *International Journal of Social Science*, Cilt:5, Sayı:6, 2012, (ss.17-25), s.22-23

devletleşme adımı Safevilerin atası kabul edilen Firûz Şah'ın lakabı Zerrîn Kûlah ile birlikte olmuştur ki Zerrîn Fars dilinde *kızıl* ve Kûlah ise *börk* anlamını taşımaktadır. Daha sonraki dönemde *Kızılbaş* adını ve buna uygun giyim kuşamı Safevi kültürüne sokan kişi Şeyh Haydar'dır ve süreç içerisinde müritlerinin kızıl başlık giymek, on iki imama atıfta bulunan on iki püsküllü kırmızı kûlah giymek ve bıyıkları uzatmak, Kızılbaşlık sembolü haline gelmiştir.¹¹⁵ Oktay Efendiyeve bir söyleşisinde yaptığı çalışmaların ana çizgisi şu şekilde özetleniyor:

“Safeviler sülalesinin etnik mensubiyetine dair muhtelif fikirler söylenmiştir, ecdatlarının Fars, Kürt ve hatta Arap oldukları tahmin edilir. Ahmet Kesrevi Tebrizi, hanedanın soy kökünde bulunan Şeyh Safiyüddin'in Türk değil İran etnik unsuruna mensup olduğunu iddia etmiştir. Zeki Velidi Togan ise, Sefiyüddin'in ulu babasının Firuzşah adlı bir Kürt olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Bu, tarihi kökünde Kızılbaş tayfaların, Türk tayfaları olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Onlara rehberlik edenlerin sülalelerinin Türklere mensup olmadığını ileri sürüyorlardı. Şeyh Safiyüddin 1252-1334 yıllarında yaşamış, bir Türk'tür... Mirza Abbasi, Tevekkül İbni Bezzaz'ın "Safvetu's-safâ" isimli eserinde el yazmasını incelerken Şeyh Safiyüddin'in Pir-i Türk olduğunu tespit etmiştir... Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini de kuran ve yaşatan aynı etnik unsurdur.... Safevi İmparatorluğu'nun ahalisi, kaynaklara göre iki kısma ayrılır: Türkler (Türk, Etrâk) ve Tacikler (Tacikân, Tacikiye). Türk adı Azerbaycan Kızılbaş tayfalarına verilir. Tacic adı ise genel olarak devletin mülki teşkilatında hizmet gören İranlılara verilir.”¹¹⁶

Safeviler Şiilik mezhebini benimsemiş bir devlet olarak tarih sahnesinde yer almaktadır ve bu inançlarını yaymak üzerine eylemlerde bulunmuşlardır. Şiilik, Hz. Ali ve soyuna karşı diğer mezheplerden farklı bir sevgi beslemek ile eş değer tutulmaktadır ve Şiiliğin diğer mezheplerden en temel farklılığı Hz. Ali'ye yönelik anlayış ve iddialarıdır. Diğer bir ifade ile bu mezhep gerek inançsal olarak gerekse de inançların uygulanması olarak Hz. Ali ve soyunu mihver kabul etmişlerdir ve İslam tarihi sürecinde gruplaşmaların “Hz. Ali taraftarları” - “Osmanlı taraftarları” olarak ayrışması nihayetinde süreç içerisinde yalnızca Hz. Ali taraftarlarına âlem olmuş ve günümüzdeki kazanıma ulaşmıştır.¹¹⁷

İslam tarihinde Sünnilik ve Şiilik zaman içerisinde Selçuklular, Osmanlılar, Fatımiler ve Safeviler ile bağdaştırılmıştır. Sünni Selçuklular ve Osmanlılar ile Şii Fatımiler ve Safeviler arasında birçok çatışma yaşanmıştır ve bu çatışmaların en temel nedeni politik kaygılardır ki mezhep çatışmalarının / ayrılıklarının yalnızca görünen neden olduğuna yönelik değerlendirmeler çoğunluktadır. Çünkü nihayetinde bu

¹¹⁵ Bahattin Olcay, “Safevilerin Heterodoksi Açısından Değerlendirilmesi”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 2, 2021, (ss.1-24), s.9

¹¹⁶ Oktay Efendiyeve, *Azerbaycan Safevi Devleti*, Çeviren: Ali Asker, Teas Press Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018, s.13-14

¹¹⁷ Avni İlhan, “Şiilik ve Ana Prensipleri”, *Erdem. Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II*, Cilt:8, 1996 (ss. 375-396), s. 375.

mezhepler ile anılan devletlerin en temel kaygısı kendi siyasi güçlerini ve askeri nüfuzlarını, topraklarını genişletmek ve erk sahibi olmaktır. Dolayısıyla mezhebi kullanmak ve çatışmaların temel argümanı yapmak devletlerin kaçındığı bir husus olmamıştır. Örneğin, Horasan bölgesinde hâkimiyet süren Samaniler Büveyhi Devleti tarafından gerçekleştirilen Şii propagandalarına karşı olarak Hanefi Sünniliğine vurgu yapmış ve yine aynı şekilde Selçuklu Devleti'nin sultanları da Şiiliğe yönelik olarak tepkilerini Sünni ve Hanefi bir din anlayışını resmi devlet dini olarak kabul etme meyiline girmişlerdir.¹¹⁸ Selçuklular, Bağdat'ı ele geçirdiklerinde ilk olarak, ezana eklenmiş olan ve mescitlerde yer alan Şiiliği çağrıştıran ifadelerin kaldırılması yoluna gitmişlerdir. Selçuklular, Sünniliğin korunmasına yönelik medreselerde Sünni âlimleri istihdam etmiş ve eş zamanlı olarak bu mezhebi ve korunmasını devlet politikası haline getirmişlerdir.¹¹⁹ Selçukluların mirası, Sünni kaygılar ile hareket eden âlimlerin, devletin en üst dini makamlarına atayan Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir.¹²⁰

Şiilik – Sünnilik arasındaki ilişkinin gerilmesi noktasında ise en önemli olayın Safevi Devleti'nin kurulması olduğu kabul edilmektedir çünkü Safevi Devleti bundan önce gerçekleşmediği şekilde daha etkin ve sert bir şekilde, Şiiliğin yayılmasına yönelik hareket ve eylemleri benimsemiştir. Bu gayretlerine tepki olarak da Şiiliğin yayılmasını engellemeye yönelik olarak Osmanlı Devleti, daha önceki dönemlerde görece daha hoşgörülü bir yapıda yürüttüğü dini algıyı katı ve Sünni politikalar besleyerek gerçekleştirmiştir.¹²¹

Safevi Devleti döneminde Muhammed Bakır Meclisi'nin şeyhülislam olarak insanları tehditle (ölüm tehdidi) Şiiliğe yönlendirmesi, eş zamanlı olarak Safevi devleti tarafından Şii ulemaya çok aşırı yetkiler verilmesi, Şiilik propagandası ve yayılma çabalarının şiddetinin artmasına neden olmuştur ve Arap yarımadasında Vehhabilik hareketinin başlaması ile birlikte bu eylemler iyice şiddetlenen yeni bir boyuta geçmiştir.¹²²

---

¹¹⁸ Robert L. Canfield, *Giriş: Türk İnan Geleneği, Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İnan Esintileri*, (Çev. Ömer Avcı), Kaknüs Yayınları, 2005, s. 24.

¹¹⁹ Cağfer Karadaş, s.100.

¹²⁰ Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarih Yazıcılığı*, Hitit Kitap Yayınevi, Ankara 2008, s. 43-44.

¹²¹ Mehmet Çelenk, s.64

¹²² Hamid İnanet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, (Çev. Yusuf Ziya), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 79-80.

Safevi Devleti ile artan Şiilik propaganda ve yayılcı politikasının etkisi ile Sünnilik ve Şiilik arasında kültürel alışkanlıklar anlamında da birtakım semboller ortaya çıkış ve benimsenerek kitleler üzerinde etkiye sahip olmuştur. Bu semboller devletler tarafından mezhep temelli uygulanan dini politikaların, insanların kimlik kazanım mücadeleleri üzerindeki etkileri olarak da değerlendirilebilir. Bu sembollerin en önemlileri Aşura Matemi¹²³, ezan içerisine “*es-salatu hayrun mine'n nevm*” cümlesinin eklenmesi ya da Hz. Ömer'in ölüm yıldönümünün anma etkinliğine dönüşmesi verilebilir.¹²⁴

Sonuç olarak, Safevi Devleti, Şiilik propagandasını ve yayılcı politikasını devlet politikası olarak belirlemiş ve bu politika ile paralel olarak Sünnilik ve Şiilik arasındaki çatışmanın sertleşmesine neden olmuş, uzun yıllar boyunca da özellikle Osmanlı Devleti'ne yönelik saldırgan bir tutum ile mezhepler arasındaki ayrışmayı körüklemiş bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

2.3. Osmanlı-Safevi Çatışması

Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasındaki çatışma ve savaşların temeli Osmanlı-İran ilişkilerinin değerlendirilmesi ile tam anlamı ile ortaya konulabilecek bir ilişkidir. Osmanlı ve İran arasındaki ilk dönem ilişkilere bakıldığında, Milattan önceye dayanan bu ilişkinin özellikle İranların, Türk milli kahramanlarına yönelik derin saygısı kapsamında göze çarpmaktadır.¹²⁵ İslamiyet ile birlikte İran ve Türklerin aynı coğrafyalarda iç içe hayat yaşadıkları ve birbirlerinin zengin kültürlerinden etkilenerek tarihe kültürel, sosyal, sanatsal ve mimari alanlarda değerli eserler verdikleri bilinmektedir. Hatta birçok tarihçiye göre Selçuklu Devleti Türk ve İran ortak unsurları kapsamında gelişen çok büyük bir güçtür ve bu gücü oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler Osmanlı ve Safevi Devletleri arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi noktasında esas teşkil etmektedir.¹²⁶ Timur'un Yıldırım Beyazıd'a saldırması ve Beyazıd'ın sürgün düşerek hapiste ölmesine müteakip merkezi yapılaşmanın yeniden oluşması yarım asrı

¹²³ Aşura günü, Muharrem ayının onuncu günüdür. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi nedeni ile de Şiiler için ayrı bir anlam taşımaktadır. Şiiler, bugünü yas tutarak geçirmektedirler. Tarihsel süreçte, bugünde Kerbela'daki Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaret eden Şiiler birçok engelle karşılaşmış olmalarına rağmen, bu geleneklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Adem Arkan, Büyük Selçuklular Döneminde Şia, (İstanbul Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 199.

¹²⁴ Ahmed-El Katib, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık: Sünnilik-Şiilik İslam Birliği*, (Çev. Muharrem Tan), Mana Yayınları, İstanbul 2009, s. 290.

¹²⁵ Zeki Velid Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderün Kitabevi, İstanbul 1981, ss. 33-36.

¹²⁶ Firdevs Çetin, s.19.

bulmuştur.¹²⁷ Ankara Savaşı Türkmenler için iyi bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Türkmen kabilelerinin büyük bir kısmı Akkoyunlular ve Karakoyunluların egemenliği altına geçmiş ve bu beyliklerin hüküm sürdükleri coğrafyalara yayılmışlardır. Bu bölgelerde hali hazırda yaşayan Osmanlıların ve Safeviler arasında kalan Türkmenlerin hangi tarafa yöneldikleri ise tam olarak ayırtılamamıştır. Bazı Türkmenlerin Osmanlılara katıldığı ve birçoğunun da Safevilerden yana olduğu bilinmektedir ancak Türkmenler ile ilgili en temel gerçek, tarihsel süreçte, Osmanlı ve Safevi arasındaki ilişkilerin Türkmenler tarafından dikkatle takip edilmesidir.¹²⁸

Türkmenler, politika anlamında, Osmanlılara ve gelenekler anlamında ise Safevilere yakın bir tavır takınmışlardır. 1416 yılında ortaya çıkan geniş çaplı isyanın bastırılmasının sonucunda ise, Türkmenlerin büyük bir kısmı Safevilerden yana bir tutum sergilemiştir.¹²⁹ Bu ayrışma, Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti'nin siyasi ilişkilerinin gerginleşmesinde büyük rol oynamıştır ve her iki devletin de akılcı politikalarından uzaklaşmasına neden olmuştur. Türkmen konusu, Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında çok ciddi bir siyasi mesele halini almıştır ve neticelenemeyen siyasi çatışmalar nihayetinde askeri çatışmalar olarak baş göstermiştir. Tarih perdesinde, Türkmenlerin sosyal, kültürel ve pek tabii ki siyasal seçimlerinin Osmanlı – Safevi ilişkileri üzerindeki en önemli etkenlerden biri olduğu görülmektedir.¹³⁰ Timur'un Osmanlı Devleti'ne saldırması ve bu saldırı sonrasında Osmanlı'nın merkezi otoritesini kaybetmesi, İslam tarihindeki mezhep çatışmalarının Türkmenlerin siyasi tercihleri ile şekillenmesine neden olmuştur. Osmanlıların ve Safevilerin Türkmenleri kendi himayeleri altında tutmak istemeleri, sahip oldukları toprakları koruma çabaları ve eş zamanlı olarak sertleşen mezhep temelli politikaları neticesinde, Osmanlı ve Safevi Çatışması tarihte önemli satır başlarından biri olarak değerlendirilmektedir.¹³¹

Safevi Devleti'nden önce İran'ın tarihte karmaşa ve kaos coğrafyası olarak adlandırıldığı ve tarih sahnesinde önemli bir yer edinmediği bilinmektedir. Ancak yine

---

¹²⁷ Genel Kurmay Başkanlığı, *Ankara Meydan Muharebesi*, Genel Kurmay Basın Evi, Ankara 1995, s. 58.

¹²⁸ İlhan Erdem, Kazım Paydaş, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007, s. 109-110.

¹²⁹ Adel Alloche, *Osmanlı ve Safevi İlişkileri*, (Çev. Ahmet Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul, 1985, s. 79.

¹³⁰ Faruk Söylemez, "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:17, 2004, (ss.71-90), s.75-76

¹³¹ Serkan Taflıoğlu, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2012 (ss. 105-115), s. 106.

aynı dönemde yani İran coğrafyasındaki Safevi hâkimiyetinden önceki dönemde Osmanlı Devleti özellikle batı coğrafyasında sınırlarını genişletmekte ve her geçen gün dünya üzerindeki en güçlü imparatorluk olma yolunda ilerlemektedir. Osmanlı bu dönemde, Cenova'yı, Venedik'i ve dünya üzerindeki en büyük fetihlerden biri kabul edilen İstanbul'u topraklarına katmıştır. Osmanlı Devleti'nin (özellikle de Bayezid'in) Safevilere karşı politikası İslam coğrafyasında barışın sağlanması ve iki Müslüman toplumun savaşının Avrupalıları ve Hıristiyanları mutlu edeceğine yönelik bilinci nedeni ile çatışmadan uzak bir şekildeydi. Ancak tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler ve 16. yüzyılın başlarında İran'ın Anadolu'daki birliği bozacak şekilde Şii propagandasında başlaması neticesinde, Osmanlı Devleti sürdürdüğü çatışmadan uzak politikanın devamlılığını sağlayamamıştır. 1512 yılında, Nur-Ali Halife'nin Tokat'ı ele geçirmesi ve Şah İsmail'in adına hutbe okutması, Anadolu'da elli bin insanın öldürülmesi, pek çok evin yağmalanması ve Şii propagandasının Osmanlı Sarayı'nın içerisine kadar girmesi neticesinde, Osmanlı tahtına geçen Yavuz Sultan Selim, İran'a yönelik yürütülen çatışmadan uzak politikalarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹³²

Yavuz Sultan Selim Safevi ve paralelinde Şiilik meselesini kesin olarak ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiştir. İran coğrafyasındaki Şiiler ile savaşmak üzere fetva alan Yavuz Sultan Selim, sefer hazırlıkları ile paralel olarak, Anadolu'da yaşayan ve Kızılbaş olarak adlandırılan (Kızılbaş sıfatına yönelik değerlendirmeler çalışmanın önceki bölümlerinde yapılmıştır) kesimi tasfiye etmeye girişmiştir. Bu adımı ile Yavuz Sultan Selim hem kendi ordusunun güvenliğini hem de Anadolu topraklarını güvence altına almıştır. Yavuz Sultan Selim'in bu hamlesine karşılık olarak şehzade Murad'ı Osmanlı tahtının varisi ilan eden Şah İsmail, Osmanlı Devleti ile vuku bulacak savaşı hızlandırmaya yönelik adımını atmıştır. Tüm bu gelişmelerin neticesinde, Yavuz Sultan Selim, İran'a doğru sefere çıktı. Ordu, Konya üzerinde Sivas topraklarına ulaştı ve burada olası bir Şii ayaklanmasının önüne geçebilmek için bir ihtiyati kuvvet (hastane ve zayıf askerlerden kurulu) burada bırakıldı. Sefer devam ederken, Sultan Selim iki kere Şah İsmail'e mektuplar göndermiştir. Bu mektupların ortak noktası, Şah İsmail'i savaşa kışkırtmak ve bir an evvel ordunun daha fazla yorulmadan, Şah İsmail orduları ile karşılaşmasıdır.¹³³ İran ordusunun ortaya çıkmaması, uzun süredir yolda olan ve

---

¹³² Gıyas Şükürov, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I.Şah İsmail Devri (907-930/1501-1524), (Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2006, s.137-139

¹³³ Adel Alloche, s.85

çorak nitelikteki arazide zorluk çeken askerlerin hoşnutsuzluğa sürüklenmesine neden oldu ancak, yavuz Sultan Selim ordusunu toparlayarak yeniden hareket etmiş ve Osmanlı ordusu ile İran Ordusu, Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya gelmiştir. Çaldıran Savaşı neticesinde Safeviler yenilmiş ve Şii inancının yayılması önemli oranda durdurulmuş ve geçicilik arz etse de Safevilerin tehlikesi ortadan kaldırılmıştır. Şunu da belirtelim ki Safevi Devleti ilk kuruluş dönemlerinde konargöçer toplumlara yönelik eylemlerin, Osmanlı devlet adamları tarafından hem siyasi hem de iktisadi olarak ele alındığı ve Safevilerin Osmanlı Devleti'ne yönelik isyanlarının iktisadi ve siyasi olarak değerlendirildiği tarihte bilinen bir gerçektir.¹³⁴

Safevi Devleti ve Osmanlı Devleti arasında çok uzun süreli politik anlaşmazlıkların yaşandığı bir gerçektir. Bu anlaşmazlıkların mezhep tabanlı bir hale gelmesinde ise en önemli dönüm noktası, Erdebil Tekkesi'nin siyasi hareketinin devletleşmesi ve neticesinde Osmanlı Devleti topraklarına tehdit olacak şekilde dini politika aracı olarak kullanmasıdır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik yürütülen bu hareketler hem Safevilerin hem de Osmanlıların dini taban alan politikalar ile çatışmaları kızıştırmasına kadar ilerlemiş ve nihayetinde din ve mezhep siyasal söylemin en önemli parçası haline gelmiştir. Bu nedenle de Sünnilik ve Şiilik mezhepleri arasındaki çatışma ve ilişkisel boyutlar, tarih sayfasında Safeviler ve Osmanlı Devleti il anılmıştır. Safevi Devleti'nin Şiilik propagandası ve topraklarını genişletme amaçlarında Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu sosyal tabanı kullanma amacı, devletlerarasında müzakere ile çözümlenmesi her geçen gün zorlaşan bir uçurum açmış ve neticesinde, Safevilerin bu adımlarına yönelik Osmanlı Devleti'nde Sünnilik kabulleri ile çok sert tepkiler ve kendi toplumuna yönelik kurallar almak durumunda kalmıştır. Ve hatta iki devlet arasındaki ticari ilişkiler öncelikli olmak üzere, sosyal, siyasal ve kültürel ilişkilere çok sert kısıtlamalar getirilmiştir.¹³⁵

2.4. Selefilik (Vehhabilik)- Akımının Ortaya Çıkışı ve Siyasal Etkileri

Selefilik sözlük anlamı olarak *önce gelmek, geçmek, geçmişte kalma* anlamlarını taşıyan selef kelimesinden türemiş olan ve *soy bağlamında önce gelip*

---

¹³⁴ Ahmet Taşkın, “Safevi – Osmanlı Savaşı'ndan İtibaren Dini Söylemin Siyasal Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Dede Kargın Örneği” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, Sayı: 49, 2009, (ss. 209-224), s. 214.

¹³⁵ Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemler” İçinde: *Osmanlı Ansiklopedisi I*, Ed. Güler Eren, *Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999 (ss. 269-281), s.7.

geçen anlamına gelen bir terimdir ve sahabe ve tabiin için kullanılmaktadır.¹³⁶ Türkçede de kullanılan selef sözcüğü, halen bir görevi ifa eden kişiye nispetle, bu görevi daha önce yapmış ve ayrılmış kimse için kullanılır. Bu durumda hâlihazır görevli Halef, daha önceki de Selef olarak belirtilir. Selef sözcüğünün çoğulu Eslaf ‘tır. Ayrıca selef bir terim olarak Müslümanların önderleri sayılan Ashap ve Tabiin için de kullanılmaktadır.¹³⁷

Selefilik kavramının tam olarak anlaşılması noktasında tarihsel süreçte değerlendirilmesi gerekmektedir ancak burada altını çizmek gereken husus, kavramın müstakil bir mezhep kapsamında değerlendirilmesinin imkân dahilinde olmamasıdır. Selefiliğin farklı görünüşleri vardır ve pek tabii bunların ortak noktaları da bulunmaktadır ancak, tarihsel süreçte farklılaşan bir düşünsel sistem olarak kabul edilmektedir. Selefilik süreç içerisinde farklı alt gruplara bölünerek çeşitlenmiştir:¹³⁸

- Islahatçı – yenilikçi Selefilik
- Muhafazakâr Selefilik
- Lafızcı Selefilik
- İlmi Selefilik
- Politik Selefilik
- Muhalif Selefilik
- İtaatkâr Selefilik

Selefilik, dini anlamda bir ekol niteliğinde, İslam tarihinin ilk dönemlerinde, fethedilen bölgelerdeki halkın ve kültürlerin Arap-İslam toplumuna uyum sağlama noktasındaki sorunlarını çözme noktasında ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Selefi akidenin oluşmasındaki ilk itici güç, ardından siyasi Selefiliğe dönüşmesi, Sünni Arapların tehdit algısının gelişmesi sonucu olmuştur. Siyasi Selefilik daha sonra Orta Arabistan’da (Necd bölgesi) aşiret ve anarşik bir formda olan Arap toplumuna yardımcı olmuştur ve 19. yüzyılda otorite ve yönetim kurmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında Orta Arabistan koşullarındaki Siyasal Selefilik, birleştirici etkisiyle Orta Arap toplumunun birleşmesi ve merkezileşmesine yol açmıştır. Suudi

---

¹³⁶ M.Sait Özervanlı, “Selefiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, 2009, İstanbul, (ss. 399-402), s. 399.

¹³⁷ Mustafa Öz, s.406.

¹³⁸ Beşir M. Nafi, “Selefilik Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünüşleri”, İçinde: *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler*, Editör: Beşir M. Nafi, İzuddin Abdul Mevla, El-Havvâs Takiiyye, İstanbul 2015, Yarınları Yayınları, s. 31.

klanı, siyasi Selefiliği ilk olarak Orta Arabistan ve Necid’de birbirleriyle mücadele halinde olan dağınık kabileleri birleştirmek ve hatta oradaki şehirli ve Bedevi göçebeleri birleştirmek için uygulamıştır.¹³⁹

Orta Arabistan’da dağınık halde bulunan kabilelerin siyasi Selefilik altında birleştirilmesi, seferberlik yoluyla merkezileşme, güvenlik, ticaret, iletişim, posta hizmetleri ve çölde eşkıyalığın sonunu getirmiştir. Siyasi Selefiliği benimseyen ve Yarımada’da siyasi Selefiliği yaygınlaştırma politikası yürüten Suudi klanı, egemenliğini inşa etmeyi başardı ve Yarımada’yı tek bir bayrak altında birleştirmiştir. Bir yüzyıl sonra, Kuzey Pakistan’daki Peştun öğrenci militanları, Deobandi dini hareketinin medreselerinde Suudi destekli genişleme yoluyla siyasi Selefiliği benimsedi. Taliban hareketi, kaos içinde olan ve birbirleriyle savaşan Peştun kabilelerini ve dağınık mücahit hiziplerini birleştirmiştir.¹⁴⁰

Selefiliğe bağlı Taliban militanları, Orta Arabistan’da Suudi klanının Selefi savaşçılarının yaptığına benzer bir uygulamayı gerçekleştirdiler. Afganistan’daki Peştun çoğunluğun desteğini almayı başarmışlar ve Afganistan’ın yüzde doksanı üzerinde hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Suudi devletleri ile Taliban rejimi arasındaki en önemli bağlantı, Suudilerin siyasi Selefiliklerini Taliban’ın doğduğu medreselere ihraç etmeleri ve Afganistan’daki yükselişi için Taliban hareketini finanse etmeleriydi.

Siyasal Selefilik, İslam tarihi boyunca İslam’ın en önde gelen inançlarından biri olan Selefi inancından türeyen bir sonuçtur. Siyasi Selefiliğin, Afganistan’da Suudi Devletleri ve Taliban rejiminin oluşumu sırasında “iç ve dış etkenlere yönelik tehdit algısı”, “birleşme” ve “seferberlik” olmak üzere üç ana enstrümanı kullandığını iddia ediyorum. Çalışmada birleşme hem Suudi Arabistan hem de Afganistan örneğinde siyasi Selefiliğin güçlü etkisi nedeniyle dağınık kabileler ve özerk şehirlerarasındaki birlik olarak tanımlanmaktadır. Siyasal Selefilik, dağınık toplumsal gruplar üzerinde

---

¹³⁹Kerime Cesur, Vehhabi Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu, (Marmara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s.16-17

¹⁴⁰ Mehmet Ali Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, İçinde: *Orta Asya’da İslam Temsilden Fobiye*, Cilt III, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s.1303.

güçlü tevhit anlayışını ve şeriat kuralını dayatmış ve tek bir yönetim altında birleşmelerini sağlamıştır.¹⁴¹

El Kaide, İslam Devleti, Nusra Cephesi, Boko Haram vb. terör örgütlerinin hepsi siyasi ve dini varlıklarını siyasi Selefilikten aldıkları için, Selefilik içinde bulunduğumuz zaman için çok önemli bir fenomendir. Ancak siyasi Selefilik, sadece cihatçı grupların savaşmak ve kaos yaratmak için temel bir argümanı değildir. Aksine siyasi Selefilik, bazı durumlarda belirli bir bölgede otorite, yönetim, istikrar ve birlik oluşturmayı içermektedir.¹⁴²

Siyasi Selefiliğin dini bir argüman olarak rolü, İslam kültürüne ve Doğu'ya özgüdür. Bölgesel koşullar, Batı etkisinden ziyade siyasi Selefiliğin yükselişine yol açmıştır. Doğu'nun özel bir argümanı olarak siyasi Selefilik, yerli kurallarının oluşumunda kilit bir rol oynamaktadır. Siyasal Selefilikte tehdit algısı, ortaya çıkan yönetimin düşman listesini belirlemesi ve diğer iki aracı olan birleşme ve seferberlik kullanımına izin vermesi açısından en önemli araçtır. Başka bir deyişle, dağılmış Arap toplumunu harekete geçirmede ve organize bir biçimde hareket etmelerini sağlamada tehdit algısı merkezi olmuştur.

Selefilere olan nefreti nedeniyle, Selefi akıncılar Arabistan'ın doğusundaki El Hasa bölgesini ve Irak'ın Şii kutsal şehirlerini defalarca bastı. Hanefi İslam'ın Hicaz'daki temsilcisi Osmanlılar ve Şafii İslam'dan olan Şerif hanedanı Hicaz'daki listedeki diğer düşmanlar olarak belirlenmiştir. Siyasi Selefilere de onları müşrik olarak etiketlemeye çalışılmıştır. Siyasal Selefi söylemde tasavvuf, İslam'da bid'at, yani beş yenilik olarak sınıflandırılır. Siyasal Selefi retoriğinde tarikatlar, tarikatlar veya diğer rasyonel İslami okullar putperestlik olarak görülmektedir. Netice olarak, Selefilik, İslam'ı diğer grup, topluluk ve milletlerden koruma iddiasındadır. Arapların diğer milletlerle birlikte oluşturdukları ortak bir İslam medeniyeti anlayışına karşı çıkmaktadırlar ve Arap olmayan diğer topluluklara karşı kendi tanımladıkları İslam'ı korumak için savunmacı bir tavır almışlardır.¹⁴³

---

¹⁴¹ "Selefiliğin Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünümleri", İçinde: *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler*, Editör: Beşir M. Nafi, İzuddin Abdul Mevla, El-Havvâs Takiyye, Çevirmen: Nurullah Çakmaktaş, Yarın Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁴² Mehmet Zeki İşcan, "Selefiliğin Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013 (ss. 151-172), s. 156.

¹⁴³ Şükrü Nişancı, Lokman Şahin, "Ortadoğu'da Selefi-Şii Gerginliği ve Türkiye'nin Tutumu", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:31, Sayı:1, 2017, (ss.51-69), s.58-59

2.5. Mezhep Eksenli Jeopolitik Ayrışma

2.5.1. Genel Olarak

Tarihsel süreçte yüzlerce farklı din toplumların genel yaşam tarzı üzerinde önemli bir şekillendirici olarak ortaya çıkmıştır. Din olgusu tarih kadar eski kökenlere dayanan sosyolojik bir kavramdır ve insanların yaratıldıkları dönemden modern çağa ulaşacak şekilde sahip oldukları tapınma inancı, genel olarak toplumlarda ‘tek tanrı inancı’ olarak süregelmiştir.¹⁴⁴

Sünni İslam, Orta Doğu’nun görünen yüzüydü ve Orta Doğu’nun sosyal ve politik kültürünü şekillendirdiğine inanılıyordu. Bu durum 1979 İslam Devrimi ile birlikte değişmiştir. Sadece İran’da dikkat çekmemiş, aynı zamanda Şiiliği bir fenomen olarak uluslararası ilişkiler gündemine getirmiştir.¹⁴⁵

Şiilik bir anda aydınlandığı söylenemezse de devrim sonrası dönemde Şiilik uluslararası siyasi alanda yeni bir siyasi güç aracı olarak kendini göstermiştir. Akademiye bilinirliği ve bu konudaki akademik araştırmalar artmıştır. Özellikle İslam Devrimi’nden bu yana Orta Doğu’nun siyasi dengesini değiştiren, mezhep ayrılıklarının önemini akıllara getiren önemli olaylar yaşanmıştır. Bunlar; Afganistan’da Taliban’ın düşüşü, 2003’te Irak’ın işgali ve BAAS rejiminin devrilmesi, ardından Irak’taki Şiilerin Irak’ta baskın güç kazanması, Hizbullah’ın 2006 Lübnan Savaşı’ndaki başarısı, Arap Ayaklanmaları ve Suriye’deki mevcut iç savaşlar. Ayrıca Yemen de bu dönüm noktası olaylar arasında yer almaktadır. Burada mezhepçilik hararetle tartışılan bu yaklaşımlardan biri olarak resme girmiştir; uluslararası siyaseti ve özellikle Orta Doğu’daki çatışmaları Sünni-Şii rekabeti ile açıklanmaktadır. Mezhepsel kimliklerin, çatışmaların ve iş birliklerinin önemine ilişkin tartışmalar, Direniş Ekseni ve Şii Hilali gibi bazı önemli söylemler üzerinden yürütülmüştür. Mezhepsel kimlikler Orta Doğu’nun sosyal ve politik dokusunda yadsınamaz unsurlar olsa da, açıklayıcı bir araç olarak önemi, özellikle toplumsal ve bölgesel çatışmalarla ilgili olduğu için akademide hala hararetle tartışılmaktadır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Yusuf Bahadır Keskin, İbrahim Serbestoğlu, *Siyaset-Mezhep İlişkisine Dair Teorik Bir Çalışma:1979 İran İslam Devrimi Sonrası Bahreyn Krallığı Örneği*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.333

¹⁴⁵ Murat Başarır, Mehmet Ozan Gülada, “İran İslam Devrimi’nde Dinsel Söylemlerin Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlere Yansıması”, *Selçuk İletişim*, Cilt:12, Sayı:2, 2019, (ss.736-762), s.738

¹⁴⁶ Çağla M. Cavlak, Ali Gök, “Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran’ın Lübnan Siyaseti,” *Neveşir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11, Sayı:4,2021, (ss.2149-3871), s.2138

İran'ın Şii kimliğinin dış politika yapım sürecinde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan modernizm, siyasi kimliklerin ve mezhepsel kimliklerin modern oluşumlar olduğunu ve siyasi çevreler tarafından kendi amaçları için kullanıldığını savunulmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında, mezhep kimliği ile devlet dış politikası arasındaki ilişkinin daha yararlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı oldukları için güvenlikleştirme teorisi ve mezhepçileştirme fikrine özel bir vurgu yapılmaktadır. Mezhepleşme aynı zamanda çatışmanın ilkel bir anlayışı olarak da sınıflandırılabilir. Çatışmaları eski zamanlardan kalma bir nefrete veya mezhep çatışmasına dayalı olarak açıklamaya çalışır. Orta Doğu örneğine uygulandığında, yedinci yüzyılda Muhammed'in halefi konusunda Sünni ve Şii Müslümanlar arasındaki anlaşmazlığı vurgular. Bu anlaşmazlığın, Amerika Birleşik Devletleri işgali sonrası Irak'ta, Yemen'deki isyanda ve Suriye'deki mevcut iç savaşta olduğu gibi neredeyse tüm iç savaşların temelini oluşturduğunu düşünülmektedir. Yaklaşım, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgali ve rejimin Şiiler lehine değişmesinden sonra daha da önem kazanırken, bu yaklaşımın savunucuları mezhepler arası mücadelenin Irak'la sınırlı kalmayacağını, Şii nüfusun yaygın olduğu bölgelere yayılacağını savunmaktadır.¹⁴⁷

Orta Doğu'nun siyasetini ve geleceğini anlamlandırmak için İslam tarihi boyunca arkaik Şii-Sünni mücadelesini kullanır. Tarih boyunca kırılan bir yapıya sahip Sünni-Şii ilişkileri çoğunlukla politik olaylar doğrultusunda şekillenmiştir. Bölgesel rekabet ne yazık ki aynı inanca sahip olan ama çıkarları uğruna mezhepleri kullanan devletlerarasında devam etmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugün de hem Şiiliği hem de Sünniliği temsil eden ve birbiriyle mücadele eden devletler bulunmaktadır.¹⁴⁸ Yüzyıllardır Sünni rejimlerin egemenliğinde yaşayan Şiiler arasında İran Devrimi'nden sonra ve özellikle ABD'nin Irak'a müdahalesi ve ardından Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinden sonra bir Şii uyanışının başladığını iddia ediyor. Nasr'a göre bu “Şii uyanışı”, Akdeniz bölgesinden Pakistan'a kadar Orta Doğu'daki siyasi gelişmeleri derinden etkileyecek. Ona göre Şiiler ve Sünniler arasındaki mücadele Orta Doğu'da gelecekteki gelişmelerde en belirleyici faktör olacak. “Önümüzdeki yıllarda [Şiiler] ve Sünniler, önce Irak'ta, ancak nihayetinde tüm

---

¹⁴⁷ Yeşim Demir, “Empyrialist Devletlerin Ortadoğu'da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, 2019, (ss.233-246), s. 240.

¹⁴⁸ Yeşim Demir, s.239.

bölgede iktidar için rekabet edecekler. Genel çatışma Orta Doğu'nun tanımlanmasında büyük rol oynayacaktır.¹⁴⁹

Orta Doğu coğrafyasında, İslam dini temelli yönetilen ya da Müslümanlığı benimsemiş ülkeler içerisinde mezhep farklılıkları tarihin her döneminde varlığını göstermiş ve özellikle İran, Irak ya da Bahreyn gibi Körfez coğrafyası açısından kritik öneme sahip ülkelerde, devrimlerin, iktidar indirmelerinin, ya da büyük protestoların ana çıkışı olmuştur. Bu çerçevede, mezhep eksenli jeopolitik ayrışma, Orta Doğu'nun ve Körfez'in en kritik coğrafyaları olan İran, Irak, Suriye, Yemen, Bahreyn ve Arabistan özelinde detaylandırılmıştır.

2.5.2. İran

Jeopolitik teoriler kapsamında değerlendirildiğinde, İran her dönemde önemli bir yere sahip bir ülke olarak karşımıza çıkmıştır. Örneğin, klasik dönem kapsamında değerlendirildiğinde, İran'ın konumu Rusya'nın Hint Okyanusu'na doğru olan geçiş konumu noktasında vurgulanmıştır. Bir diğer örnek ise, İran'ın Orta Doğu coğrafyasının en hassas bölgesinde yer alan önemli bir parça olarak değerlendirilmesidir.¹⁵⁰ İran, Türkmenistan, Azerbaycan, Türkiye, Irak, Pakistan ve Afganistan ile karasal sınıra sahip ve Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ile de karşılıklı kıyıları olan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

---

¹⁴⁹ Müjde A. Özbay, İran'ın Şii Projesi İddiası, (Ankara Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010,s.56-57

¹⁵⁰ Morad Kaviani Rad, Hasan Maldari, "The Impact of Geopolitical Situation on the National Strategy (Case Study: South East Iran)", *Human Geography Research Quarterly*, Vol: 49, Issue: 4, 2018 (pp. 841-855), p. 844.

Şekil 1. İran Haritası¹⁵¹

İran’da yaşanan İslam Devrimi öncesi dönem değerlendirildiğinde, İran’ın jeopolitik konumunun geleneksel vurgu yapılarak değerlendirildiğinde ve Batı coğrafyasında yer alan ülkelerin ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’nin bu değerlendirmeler kapsamında İran’a ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Geleneksele vurgu yapan değerlendirmelerde, İran topraklarında yer alan petrol rezervlerinin ve İran’ın coğrafi konum itibarıyla transit bir coğrafyaya sahip olması öne çıkmaktadır ve İran’ın ulusal güvenliğinin Basra Körfezi ve Orta Doğu coğrafyasının güvenliği ile ilişkilendirildiği görülmektedir.¹⁵²

İslam Devrimi’nin zafer ile sonuçlanması ve Şah iktidarının sona ermesi ile başlayan süreçte, Amerika Birleşik Devletleri’nin en önemli müttefiklerinden biri haline gelen İran’ın sahip olduğu jeopolitik değerlere yenileri eklenmiştir ve bu değerlerden en önemlilerinden bir tanesi, İran’ın Şii âleminin merkezi haline gelmesidir. 2 Şiiliğin önemli bir merkezi olma özelliğini koruyan Kum şehrini hariç

¹⁵¹ Shutterstock, *Iran Political Map*, <https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/iran-political-map-capital-tehran-national-216371362>, (Erişim Tarihi: 31.08.2021).

¹⁵² Fakhreddin Soltani, Reza Ekhtiari Amiri, “Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution” *Journal of Politics and Law*, Vol: 3, Issue: 2, 2010 (pp. 199-206), p. 201.

tutarsak, Safevi devletine kadar İran coğrafyası büyük ekseriyetle Sünniliğin hâkim olduğu bir alandı. Safevi devleti zamanında (1501-1736) bölge nüfusunun büyük bölümü Şiileşirken, bu dönüşüm Kaçarlar döneminde (1785-1925) de hızla devam etmiştir.¹⁵³

İran'ın sahip olduğu coğrafi konum, tüm diğer ülkelerde olduğu gibi dış politikası üzerinde etki sahibidir. Burada altını çizmek gereken nokta, özellikle jeopolitik temeli çalışmalarda coğrafi konumun etkisinin her daim göz önünde tutulduğu noktasıdır. İran, uluslararası arenada önemli boğazların ve suyolların yakınında yer alan bir coğrafyaya sahiptir. Ayrıca İran coğrafyasında, kıt olarak değerlendirilen özel kaynaklar (petrol yatakları ve gaz yatakları) yer almaktadır ve eş zamanlı olarak bu kaynakların dünyanın geri kalanına dağıtılması noktasında da yani bu kaynaklara erişim noktasında da kritik bir öneme sahiptir.¹⁵⁴

İran, kuzeyde Hazar Denizi'ne, güneyde Basra Körfezi'ne ve Umman Denizi'ne uzanan uzun kıyılara sahip olan bir ülkedir ve hem karasal anlamda hem de deniz yolu açısından kavşak noktası olarak değerlendirilmektedir ve bu özelliği nedeni ile de hem askeri hem de jeopolitik teoriler açısından son derece özel bir ülke konumundadır.¹⁵⁵

Nüfus, en önemli jeopolitik faktörlerden bir tanesidir ve nüfus barış dönemlerinde ya da savaş dönemlerinde siyasal anlamda gücün ölçülmesi noktasında önem arz etmektedir. İran nüfusu, genç, verimli ve yetenekli olarak değerlendirilebilecek bir nüfustur ve İran bölgesindeki ülkeler ile kıyaslandığında en yüksek nüfusa sahip ülkedir. Diğer bir ifade ile İran'ın nüfusu, Basra Körfez bölgesinde yer alan yedi ülkenin nüfusundan fazladır.

İran coğrafyasında doğal bir etnik çeşitlilik bulunmaktadır ve İran Orta Doğu coğrafyasında etnik çeşitlilik anlamında en heterojen ülkelerden bir tanesidir. İran, dil anlamındaki heterojenlik açısından değerlendirildiğinde, dünya sıralamasındaki ilk on

---

¹⁵³ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Sayı:4/2, 2013, (ss.321-354), s.326.

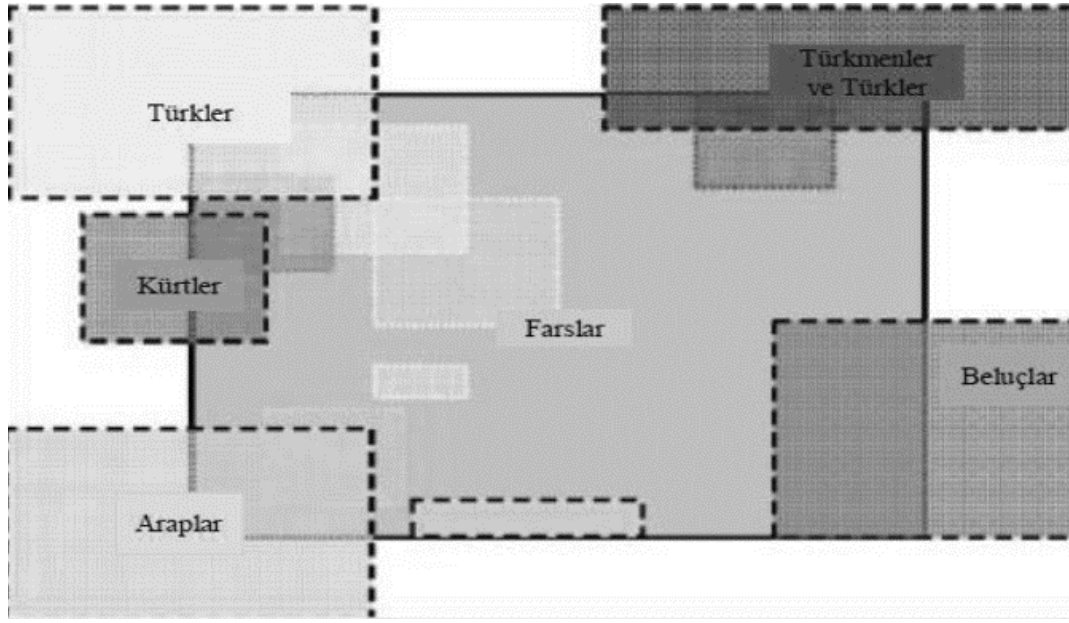
¹⁵⁴ Mehmet Şişman, 1979 İran İslam Devrimi ve Devrim Sonrasında İran-Arap İlişkileri, (Karabük Üniversitesi SBE Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2021, s.67-68

¹⁵⁵ Hassan Kamran, Bahador Gholami, Eslam Yari, Sid Hassan Hosseini, Hossein Khaledi, "Geography and National Power in the Iran", *Journal of Geographic Sciences*, Vol:13, Issue:16, 2009 (pp. 5-28), p. 21.

ülke arasındadır ve İslam dünyasında ilk sırada yer almaktadır.¹⁵⁶ Dilsel anlamda azınlık niteliğinde olan etnik kökenler; Türkler, Türkmenler, Kürtler ve Beluçlardır. İran'ın en önemli özelliklerinden bir tanesi, dilin İran ulusu açısından tanım niteliğine sahip olmaması ve etnik kökenleri birbirleri ile bağlamak için ana ekseninde yer almamasıdır.¹⁵⁷

İran'daki etnik dağılım komşu olan ülkeler ile mekânsal bağlantı anlamında değerlendirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2. İran'daki Etnik Gruplar ve Komşu Ülkeler ile Mekânsal Bağlantılar¹⁵⁸

Etnik kökenlere yönelik dağılım incelendiğinde, İran'ın ülkelerinin kimliği olarak kabul ettiği Farsların haricinde kalan grupların, İran sınır bölgelerinde yaşadıkları görülmektedir ve bu durum, özellikle sınırda diğer ülkeler ile ilişkileri daha yoğun olan bu grupların bağımsız bir devlet kurmaya yönelik ayrılıkçı hareketlere kalkışmalarına etki etmektedir ancak, İran özellikle dış politikasında bu duruma yönelik sert ve kuvvetli önlemler almaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Hadi Sayadi, Ardeshir Sanaei, "Geopolitical Factors Affecting Iran's Foreign Policy from West to East with an Emphasis on Russia Between 1991 and 2016", *Studies of International Relations Journal*, Vol: 19, Issue: 39, 2017 (pp. 83-117), p. 90.

¹⁵⁷ Rasoul Afzali, Seyyed Mohammed Seyedi Asl, Abolghasem Mahmoudi, "Explanation of Relationships of Iran and Azerbaijan Republic with Constructivism Approach", *Central Eurasia Studies*, Vol: 7, Issue: 2, 2014 (pp. 237,264), p. 251.

¹⁵⁸ Mohammed Reza Hafeznia, Ali Valigholizadeh, Zahra Ahmadypur, "Study and Analysis of the Role of Population in Geopolitical Weight", *The Journal of Spatial Planning*, Vol: 13, Issue: 1, 2009 (pp. 129-163), p. 146.

¹⁵⁹ Mohammed Reza Hafeznia, Ali Valigholizadeh, Zahra Ahmadypur, p. 146.

İran İslam Cumhuriyet resmi din olan İslam'ı benimsemiştir ve mezhep olarak da “*Caferi İsnâaşeri*” mezhebi resmi mezhep olarak anayasa da yer almaktadır. Bu kabullerin değiştirilemez olarak anayasada yer aldığına altını çizmek gerekmektedir. İran'da yaşayan halkın büyük bir kısmının Şii olması nedeniyle yapılan bu kabuller, ortak bir dinin ve mezhebin varlığının İran'daki bütünlüğün ana temelleri olduğu gerçeğini ortaya çıkartmaktadır.¹⁶⁰

Şii mezhebinin ana ve koyu takipçileri genel olarak İran'ın merkezinde, kuzey ve kuzey batı bölgelerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Safevi Devleti'nin İran coğrafyasında iktidara gelmesi ile başlayan, İran coğrafyasının Şii mezhebinin ana kalesi olması durumu halen, günümüz İran coğrafyası için de geçerlidir. Dini mezhep olarak azınlıklar değerlendirildiğinde Sünnilerin İran tarafından resmi bir azınlık olarak kabul edilmedikleri gerçeği göze çarpmaktadır. Neticeten, İran'da Sünnilerin hiçbir zaman tam anlamı ile ülkeye entegre olamadıkları görülmektedir.¹⁶¹

Ayrıca, Kürtlerin ve Beluçların hem etnik kimlik olarak farklılaşması hem de dini anlamda ötekileştirilmeleri ile paralel olarak bu grupların İslam Cumhuriyeti'ne karşı sürekli bir mücadele içerisinde oldukları görülmektedir. Şiiler Hz. Ali'nin vefatından sonraki dönemde Sünni mezhebi ile yollarını tamamen ayırmışlardır ve 1979 yılında gerçekleşen devrime kadar geçen süreçte, *Ehl-i Beyt* imamları tarafından gerçekleştirilen yönetim haricinde herhangi bir hükümeti meşru olarak kabul etmemişlerdir ki bu kabul etmeyişi temelinde on iki imamın yönetimi haricindeki her yönetimin *zalim hükümet* (masumiyet ilkesi kapsamında) kabul edilmesidir.¹⁶²

Ayetullah Humeyni'ye kadar olan dönemde, Şii ulemanın inancı on ikinci imamın gaybetinden sonra mutlak adaletin olduğu bir İslam hükümetinin kurulmasının imkân dahilinde olmadığı yönünde idi. Ayetullah Humeyni'ye kadar Şii ulema, mutlak otoritenin halen gaib imamda olduğuna inanmakta idi ancak, topraklarında oldukları hükümetler ile belirli şartlar kapsamında uzlaşma çabasına da girmekte idiler¹⁶³ Şii ulema, Ayetullah Humeyni'nin mutlak velayet sahibi olduğuna inanmışlardır. 1970

¹⁶⁰ Mohammed Reza Hafeznia, *Principles and Concepts of Geopolitics*, Papoli Publication, Masshad, 2006, p. 22.

¹⁶¹ Morad Kaviani Rad, “Poiltical Regionalism in Iran: the Case Iranian Baluchestan”, *Quarterly Strategic Studies*, Vol: 10, Issue: 1, 2008 (pp. 89-121), p. 104.

¹⁶² Asiye Tıǧlı, “Minimum Din Maksimum Demokrasi: Müslüman Entelektüellerin Bakışıyla İran'daki Siyasal İslam Tecrübesinin Kısa Bir Tahlili” *Alternatif Politika*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2015 (ss. 369-398), s. 371.

¹⁶³ Mazlum Uyar, “Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2000 (ss. 77-98), s. 79.

yılında Ayetullah Humeyni'nin “*velayet-i fakih*” teorisini açıklaması (teoride hüküm koyma yetkisi sadece Allah'a ait bir yetkidir) ile ilk defa gaybette olan imam Mehdi'nin beklenmesi ve İslam hükümeti modeli halka icra edilmiştir.¹⁶⁴

İslam Devrimi'nden sonra Şah'ın devrilmesi sonucunda, Batı'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu bölgesindeki önemli müttefiklerinden bir tanesi olan İran'ın en güçlü düşmanlardan biri haline dönüştüğü görülmektedir. 1979 yılındaki devrim ile birlikte, bölgesel anlamda güçlenmeyi hedefleyen İran, geleneksel olarak koruduğu, Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan ve Pakistan'a karşı gücünü ve nüfusunu koruyarak tehdit ve saldırıları önlemek politikasını sürdürmeyi tercih etmiştir. İslam Devrimi'nden sonraki İran politikasındaki göze çarpan en önemli değişim, İran'ın kendini dünya genelindeki İslam Devrimi'nin lideri olarak kabul etmesidir. Bu kabul kapsamında da Şii ittifakını bu yolda kullanarak, sadece Şiileri koordine etmekle kalmakta eş zamanlı olarak ideolojisini Şiilikten alan İslam Cumhuriyetleri'nin kurulması için çaba sarf etmektedir.¹⁶⁵

İran Devrimi ile birlikte, Şiilik İran'ın dış politikasında en önemli unsurlardan bir tanesi haline gelmiştir. İran Devrimi'nden sonra Şiiler Şii ideolojiye dayanan bir devlete sahip olmuşlardır. Ayetullah Humeyni'nin politikalarında Şiiler hep önceliklidirler ve İran Şiilerin hâmisisi olarak ilan edilmiştir.¹⁶⁶ İslam Devrimi Şii toplulukların üzerinde önemli etki göstermiştir ve bu mezhep uzun süredir geri planda kalmalarını bir kenara bırakarak yeni bir kimlik bulmuşlardır ve bilinçlenmişlerdir.

Dünya coğrafyasında 100.000'den fazla Şii'nin yaşadığı ülkelerin değerlendirilmesi, İran Devrimi'nin ne denli geniş bir kitle üzerinde etki sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

---

¹⁶⁴ Pınar Arıkan Sinkaya, “İran İslam Cumhuriyeti'nde Anayasal Sistem ve Partiler”, *ORSAM Rapor No: 112*, 2012, s. 6.

¹⁶⁵ Kadir Ertaç Çelik, “İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivizm Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016 (ss. 251-274), s.265.

¹⁶⁶ Bayram Sinkaya, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, (ss. 37-63), s. 39.

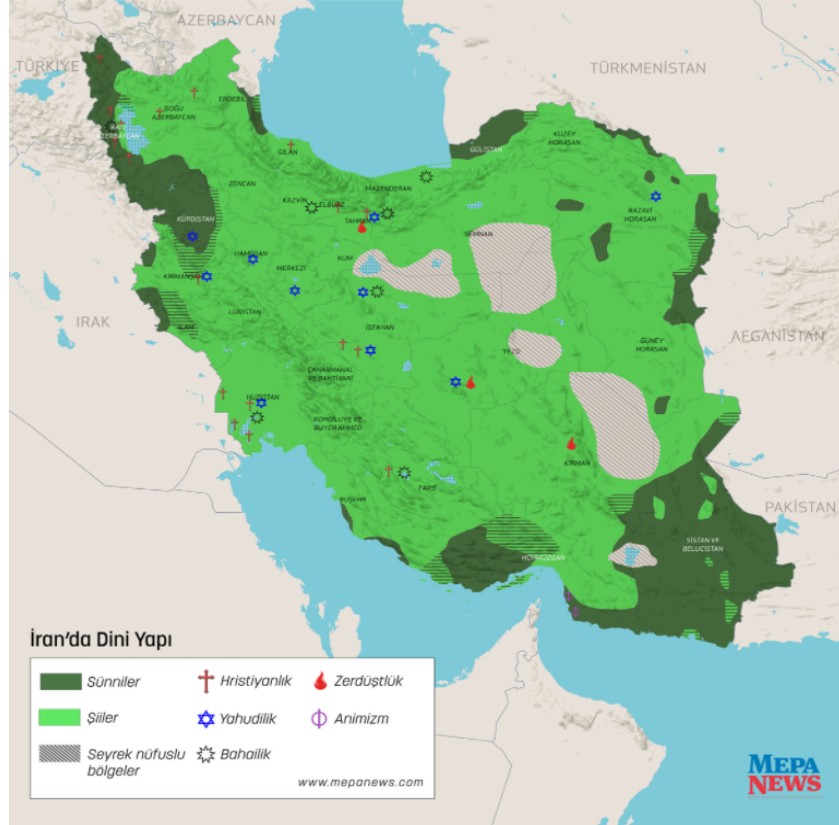
Tablo 1. Şii Nüfusları (> 100.000 kişi)¹⁶⁷

	Tahmini Nüfusu	Şii Nüfusun %'si	Şii olan Müslüman Nüfusuna %'si	Dünyadaki Nüfusuna %'si
İran	66-70 milyon	90-95		37-40
Pakistan	17-26 milyon	10-15		10-15
Hindistan	16-24 milyon	65-70		11-12
Irak	19-22 milyon	10-15		4-6
Türkiye	7-11 milyon	35-40		5
Yemen	8-10 milyon	65-75		3-4
Azerbaycan	5-7 milyon	10-15		2
Afganistan	3-4 milyon	15-20		2
Suriye	3-4 milyon	10-15		1-2
Suudi Arabistan	2-4 milyon	<5		<2
Nijerya	<4 milyon	45-55		<1
Lübnan	1-2 milyon	<10		<1
Tanzanya	<2 milyon	<10		<1
Kuveyt	500-700 bin	20-25		<1
Almanya	400-600 bin	10-15		<1
Bahreyn	400-500 bin	65-75		<1
Tacikistan	400 bin	7		<1
Birleşik Emirliği	Arap 300-400 bin	10		<1
Amerika Devletleri	Birleşik 200-400 bin	10-15		<1
Uman	100-300 bin	5-10		<1
Büyük Britanya	100-300 bin	10-15		<1
Bulgaristan	100 bin	10-15		<1
Katar	100 bin	10		<1
Dünya Toplamı	154-200 milyon	10-13		100

¹⁶⁷ Pew Research Center, "Religion", 6.05.2022, <https://pewforum.org> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

İran İslam Cumhuriyeti'nin mezhebi olarak Şiiliğe dayanan bir devlet oluşturması sonucunda, farklı bölgelerde yaşayan Şiiler üzerinde örgütlenme, güven gibi etkileri kapsamında yerel hükümetlere yönelik Şiilerin örgütlü bir aktör haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Diğer bir ifade ile İran Devrimi ile birlikte Şiilik mezhebi kimlik anlamında canlanmıştır.

İran'ın güncel dini ve mezhebi haritası aşağıdaki gibidir.

Şekil 3. İran'ın Dini ve Mezhebi Haritası¹⁶⁸

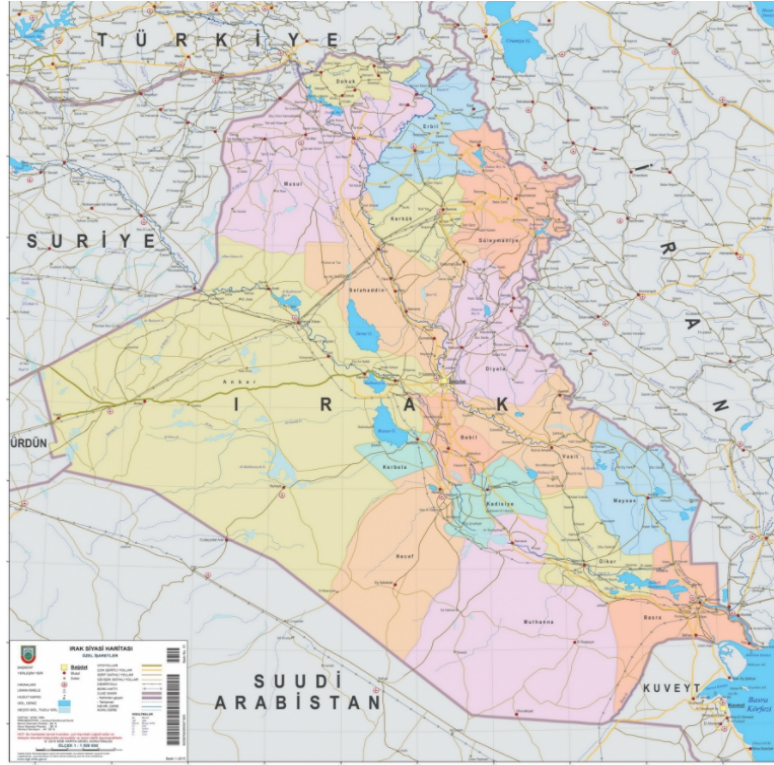
Neticeden, İran Devrimi'nden sonra, dünya genelinde özellikle de İslam ülkelerinde Şiiliğin yayıldığı görülmektedir. Örneklendirmek gerekirse, Nijerya'da İslam Devriminden sonra Şii okullarına olan talebin arttığı, Malezya'da daha öncesinde eğitime elverişli olmayan Şii okullarının elverişli bir hale geldiği görülmüştür.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Mepa News, "İran'da dini ve mezhebi yapı haritası", 27.02.2021, <https://www.mepanews.com/iranda-dini-ve-mezhebi-yapi-haritasi-42867h.htm>, (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

¹⁶⁹ Mohammed Nabi Salim, Hamed Hosseinzadeh, "The Interaction of the Islamic Revolution of Iran and Shite Geopolitics in the Middel East", *Islamic Revolution Researches*, Vol:6, Issue:20, 2017 (pp. 217-232), p. 228.

2.5.3. Irak

Resmi olarak Irak Cumhuriyeti olan Irak'ın başkenti Bağdat'tır, ülkenin resmi dili Arapçadır ve Irak'ta yaşayan halkın %75'i Arapça konuşmaktadır. Ülke nüfusu etnik köken bakımında değerlendirildiğinde halkın büyük çoğunluğunun (%77) Arap olduğu, Kürtlerin toplam nüfusa oranının %19 ve Türklerin ise %1,7 olduğu görülmektedir ve geri kalan halk her biri %1'den az olarak, İranlılardan, Nasturilerden, İber ve Kafkas Çerkezlerinden oluşmaktadır. Irak'ın Türkiye, İran, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Kuveyt ile sınırı bulunmaktadır.¹⁷⁰

Şekil 4. Irak Siyasi Harita

Irak coğrafyası üzerindeki etkili olan tarihsel olaylardan bir tanesi, I. Dünya Savaşı döneminde, 1914 yılında İngiliz askerlerinin Irak-Basra'yı işgal etmesidir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiştir ve Osmanlı Devleti'nin açtığı boşluklar İngiliz kuvvetleri tarafından doldurulmuştur. Müslümanlığı benimsemiş olan

¹⁷⁰ Şeyma Kızılay, "Uluslaşmayan Irak Ulusu", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, Sayı:1, 2019, (ss.26-37), s.27

Irak, bu durumdan rahatsızlık duymuştur ve özellikle Şii siyasetinin şekillenmesi noktasında bu olay tarihsel süreçte önemli bir satır başı olarak kabul edilmektedir.¹⁷¹

Irak toplumunda Şii politikasının gelişmesi noktasında öncü pozisyonda olan ailelerin olduğu bilinmektedir. Bu aileler, Kazımiyyeli Sadr, Necefli el-Hâkim, Kerbalılı Şirâzi aileleridir ve bu ailelere ek olarak görece daha küçük yerleşim yerlerinde dini liderlerin de yerelde Şii propagandası yapmaya başladıkları bilinmektedir.¹⁷²

İngiliz hükümeti, bu süreçte önceliğini, ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve petrol yataklarını korumaya yönelik olarak şekillendirmiş ve ülkesinin çıkarlarını korumaya yönelik olarak, her ana ortaya çıkması muhtemel mezhep ve din temelli çatışmaları önlemek üzerine kurmuştur. Bu çerçevede bulunan çözüm Irak ile antant kalma noktasında uzlaşmaya gitmek ve Irak hükümetine olanaklar dahilinde daha çok sorumluluk bırakmak şeklindedir. Bu hedefi gerçekleştirmek noktasında, Irak'ta yaşayan halk tarafından yüksek oranlı olarak kabul edilebilecek bir komutanın / hükümdarın bulunması çabasına girilmiştir. 1921 yılında, parçalanmış Suriye krallığının hükümdarı Emir Faysal Irak'a getirilmiş ve krallığı onaylanmıştır. 1922 yılına gelindiğinde Irak ile İngiltere arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştı ve bu anlaşma kapsamında Irak iç işlerinde özerk ve dış işlerinde İngiltere'ye bağlı bir yapıya kavuştu. Faysal, Irak milliyetçiliği ana teması altında, Irak'ta yaşayan halkları tek bir çatı altında birleştirme amacı ve gayreti içerisinde oldu. Ancak bu noktada ortaya çıkan en önemli sorun, İngiltere'nin güttüğü politikalar nedeni ile dışlanan Şii toplumu oldu.¹⁷³

Şii toplum Faysal'ın krallığı döneminde de dışlanmaya devam etti ancak 1935 yılına kadar, herhangi bir ayrılıkçı yapı sergilemediler. 1935 yılında ise bir bildirme yayınlayan Şii toplumu, Irak içerisinde her türlü etnik ayrımcılığa son verilmesini talep ettiler.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nın Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:4, Sayı:7, 2010, (ss.133-152), s.136-137

¹⁷² Muharrem Akoğlu, "Irak'ta Şii Varlığı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:2, 2013 (ss. 391-428), s. 396.

¹⁷³ Muharrem Akoğlu, s.397

¹⁷⁴ Recep Tayyip Gürler, "Irak: Mezhebi Çatışma Girdabında Bir Ülke", İçinde: *Ortadoğu Çatışmaları*, Ed. Ahmet Emin Dağ, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2015, (ss. 119-143), s. 124.

1941 yılına gelindiğinde Şii toplumu muhalif harekete geçmiştir ve 1941 ayaklanması ile Şiiler ortak bir şekilde hareket etmiştir. 2. Dünya Savaşı döneminde gerçekleşen bu ayaklanmanın en önemli nedenlerinden bir tanesi de dönemin Başbakanı'nın Almanya tarafından yer almasıdır. 1941 ayaklanması İngiltere tarafından bastırılmıştır ancak ayaklanma ile birlikte Şiiler İngiltere yanlısı yönetime karşı olan Irak'taki muhalif grupların kalesi konumuna gelmiştir.¹⁷⁵

2. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, Irak'ta siyasal partilerin kurulmasına izin verilmiştir. 1947 yılına gelindiğinde Salih Cebr tarafından yeni bir hükümet kurulmuştur ki bu hükümeti kuran Salih Cebr ilk Şii başbakan olarak tarih sayfasındaki yerini almıştır. Ancak, Cebr tarafından İngiltere ile yirmi yıllık bir dönemi kapsayan üstler anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma halk tarafından şiddetli bir şekilde protesto edilince, Cebr başbakanlık koltuğunu bırakmak zorunda kalmıştır. 1952 yılında Irak coğrafyasında halk tarafından yoğun kitlesel gösteriler düzenlenmiş ve hükümet bu gösterilerin önünü alamadığı için sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. 1955 yılına gelindiğinde hükümetin çok ciddi kan kaybı yaşadığı görülmektedir ve bu dönemde Abdülkerim Kasım'ın liderliğinde "Hür Subaylar Hareketi" olarak adlandırılan hareket Bağdat'a girerek 1958 yılında yönetimi ele geçirmiştir.¹⁷⁶

Hükümetin ele geçirilmesinden sonraki dönemde Irak coğrafyasında BAAS'cılar, diğer Arap milliyetçilerinin de desteği ile Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılması yönünde hükümete baskı yapmaya başlamıştır. Bir süre sonra iyice kuvvetlenen BAAS'cılar, 1963 yılında Abdülkerim Kasım'ı devirip iktidarı ele geçirmiştir.¹⁷⁷ Irak'ta gerçekleşen bu olay, politik anlamda bir uyanış amacı taşımaktadır ve Irak'ta dinin hem politikada hem de sosyal hayatta ana referans olmasına yönelik çaba içermektedir.¹⁷⁸

Şiiliğin en önemli merkezlerinin Irak'ta olduğu bilinmektedir. Şiilik açısından en önemli imamların mezarları Irak'ta (Bağdat, Sammara, Necef) yer almaktadır ve

¹⁷⁵ Abdülkadir Gerçeksever, *Kayıp Kimlik Basra Körfezi*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 189.

¹⁷⁶ Abdülkadir Gerçeksever, s. 189.

¹⁷⁷ Selim Öztürk, "Ortadoğu'daki Gelişmeler Çerçevesinde Mukteda El Sadr ve Hareketinin Irak'ta Yükselişi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2018, (ss. 57-71), s. 61.

¹⁷⁸ Selim Öztürk, s.62

ayrıca Necef'te yer alan “*Havze el İlmiye*” adlı okul, tüm Şii dünyasında çok önemli bir merkez olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁹

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin Irak coğrafyasında da önemli etkileri olmuştur. Fikirselsel anlamda Şiilik mezhebinin merkezi kabul edilen Irak, Ayetullah Humeyni'nin ortaya koyduğu politikalarından direkt olarak etkilenmiştir. Sünni Araplık temeline dayalı bir politikası olan Irak yönetimi nedeniyle birçok Iraklı Şii İran'a göç etmiştir.¹⁸⁰ 1932 yılındaki Irak bağımsızlığından sonra Sünnilerin ülkede her geçen gün daha güçlü hale gelmesi, BAAS'cı darbe ile birlikte Şiilere yönelik baskıların artması ve politik anlamda mahrumiyet, İran İslam Devrimi'nden sonra Iraklı Şiilerin İran'a göç etmesi üzerinde etkili olan bir husus olarak değerlendirilmektedir.¹⁸¹

Irak coğrafyasında mezhep temelli ayrışmaya yönelik tarihsel süreçteki bir diğer önemli olay, 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeyi işgal etmesidir. Bu işgal ile birlikte Irak coğrafyasında Şiilerin döneminin başladığı söylenebilir. Bilindiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri adalet, özgürlük için Irak'ı işgal etmiş ve bu işgalin sonunda Şii topluluklarının ön plana çıkması sağlanmıştır. Şiiler iktidara gelmişler ve uzun bir süre gerek toplumsal gerek de politik olarak dışlanmanın neticesinde, bürokraside yer alan Sünni siyasetçileri görevden uzaklaştırmışlar ve bu hamleleri de Şii jeopolitiği Orta Doğu siyasetinde önemli bir yer edinmiştir.¹⁸²

Saddam Hüseyin iktidarının son bulması ile birlikte, Irak'ta yaşayan Şiilerin iç ve dış politikada önemli yer edindikleri ve azınlık olarak dışlanmaları son bulan Şiiler kapsamında, Irak, açık bir şekilde Şii olan ilk Arap ülkesi olarak kabul edilmektedir.¹⁸³ Saddam hükümetinin düşmesi ile birlikte, Orta Doğu coğrafyasında, mezhepsel olarak Şiiler ve Sünniler arasındaki denge çok majör bir şekilde değişmiştir. Bu değişim ile

---

¹⁷⁹ Cenap Çakmak, *Yeni Anayasa Sonrasında Irak Parçalanır mı?* TASAM, Araştırma Raporu, İstanbul, 2010, s. 15.

¹⁸⁰ Bilgay Duman, “İran'ın Irak Politikası ve Temel Dinamikler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 82, 2017, (ss.59-61), s.60.

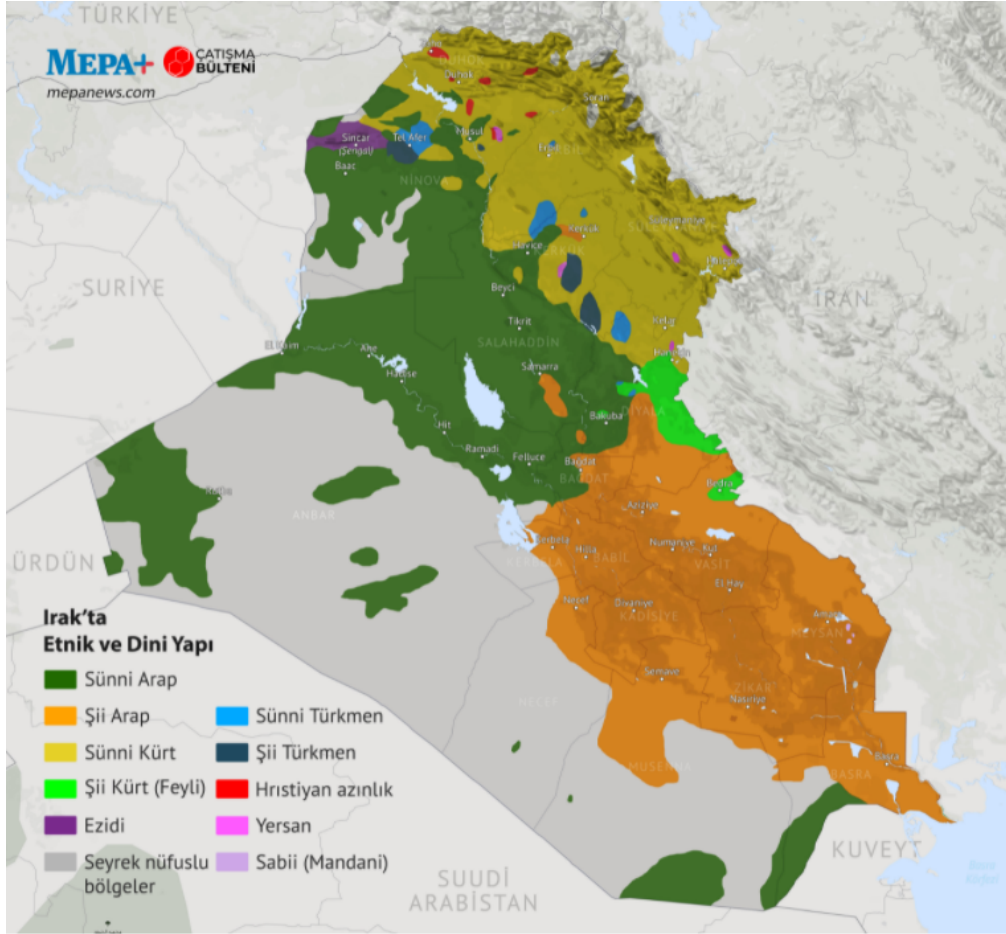
¹⁸¹ Bilgay Duman, s.62

¹⁸² Emine Z. Daban, Cihan Daban, “Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 2018, (ss.83-109), s.101

¹⁸³ Reza Altyamnya, Mohammed Nazari, Hossein Khaildi, Morad Delalat, “Analyzing of the Regional Consequences of Shite Geopolitics in Post-Saddam Period”, *Political Studies of Islamic World*, Vol: 5, Issue: 3, 2016, (pp.73-88), p. 74.

birlikte, İran tarafından Basra Körfezi'nde daha aktif rol oynama şansı ele geçmiştir ve İran Orta Doğu'nun mutlak hâkimi olma yolunda ilerlemektedir. Bu çerçevede, İran tarafından Irak'taki Şii topluluğuna ve hükümetine destek verilmiş ve bu destek yalnızca Şii unsurların ideolojik olarak değil aynı zamanda da stratejik olarak kuvvetlendirilmesi ile neticelenmiş ve İran nihayetinde bölgedeki rolünü pekiştirmiştir.

Irak coğrafyasında tüm bu politik gelişmeler ve yaşanan iktidar değişimleri neticesinde var olan mezheplerin dağılımı aşağıda yer almaktadır.

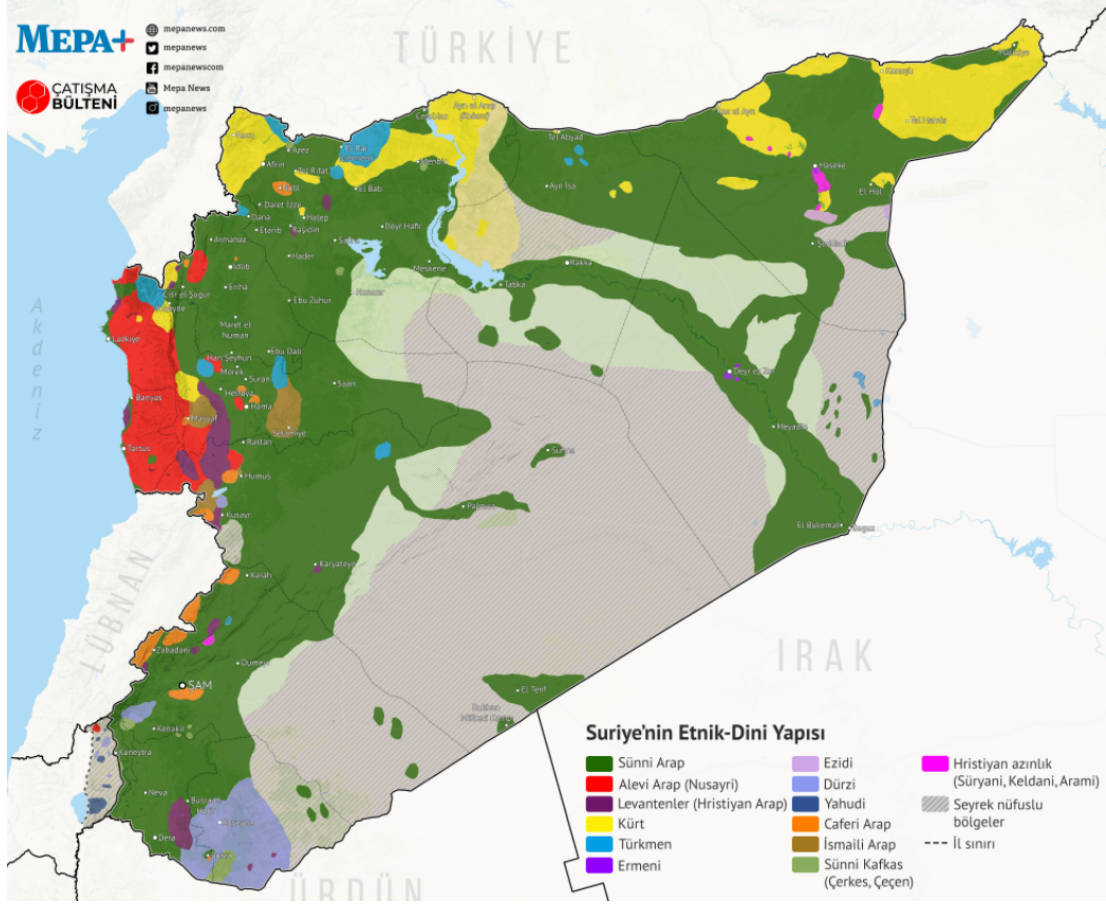
Şekil 5. Irak'ın Dini ve Etnik Dağılımı¹⁸⁴

2.5.4. Suriye

Orta Doğu coğrafyasında mezhep ve etnik aidiyetler her zaman ön plandayken, Suriye'de bu coğrafya içerisinde etnik ve mezhepsel olarak farklılıkları çok çeşitli alt konumlarda barındıran ülkelerin başında gelmektedir. Suriye coğrafyası günümüz şartlarında değerlendirildiğinde, etnik anlamda çok ciddi bir mozaik yapısı ile

¹⁸⁴ Mepa News, "İran'da Dini ve Mezhebi Yapı Haritası", 27.02.2021, <https://www.mepanews.com/irakta-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-30735h.htm>, (Erişim Tarihi: 02.05.2022).

karşılaşmaktadır. Suriye’de Araplar, Türkmenler, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler bulunmaktadır ve aynı zamanda, dini olarak da Sünniler, Şiiler, Ezidiler, Hristiyanlar ve Yahudiler varlıklarını sürdürmektedir.¹⁸⁵

Şekil 6. Suriye’nin Etnik ve Dini Yapısı¹⁸⁶

Suriye’deki Arap nüfusun büyük bir kısmı Müslüman’dır ve Sünni ve Şii olmak üzere iki alt kola ayrılmıştır. Suriye coğrafyasında Arap olmak önemli bir ayrıcalık olarak değerlendirilmektedir. Araplarında kendi içerisinde Sünni Araplar, alevi Araplar, Hristiyan Araplar, Caferi Araplar, İsmaili Araplar olarak alt kollara ayırdıkları bilinmektedir.¹⁸⁷ Arap olan Suriye halkında İslam öncesi dönemlerden izleri kalan, aşiret olgusu önemli bir etkidir ve bu olgu, günümüzdeki Suriye yönetim

¹⁸⁵ Hamza Akengin, Ayşe Yaşar, “ Suriye’nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 32, 2018, (ss.25-57), s.32-34

¹⁸⁶ Mepa News, “Suriye Etnik ve Dini Yapı Haritası”, 26.05.2022, <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

¹⁸⁷ Hamza Akengin, Ayşe Yaşar, s.34

tarzına da büyük bir uyum sağlamaktadır.¹⁸⁸ Esad ailesi de bir aşirettendir ve yönetim en önemli noktalarında, devlet kurumlarında askeri süreçlerde önemli görevler konu aşiret mensupları tarafından yürütülmektedir.

Orta Doğu coğrafyasında kabileleşme, aşiretler önemli kimliklerdir ve bu kimlikler bölge coğrafyasında etnik milliyetçiliğin en önemli unsurlarından bir tanesidir. Orta Doğu coğrafyasının büyük bir kısmı Arap toplumu tarafından oluşturulmuş bir coğrafya olmasına rağmen mezhepsel ayrılıklar da bu coğrafyalarda özellikle mezhepsel kimliklerin kuşatmasının ve çatışmasının öncülü niteliğindedir.¹⁸⁹

Lübnan'da olduğu gibi Suriye'de de aşiretçilik yapıların şekillenmesinde önemli rol oynar. Sonra ki dönemde aşiret yapılarının yaşam tarzlarında farklılaşmalar olsa dahi, günümüzde halen aşiret geleneklerinin kabul edildiği ve geçerli olduğu görülmektedir. İslamiyet bu aşiretlere yeni ibadet şekilleri getirmiş ve halen bu kabuller ve ibadet şekilleri güncelliğini korumaktadır.¹⁹⁰

Suriye'de mezhep temelli kamplaşmaların çatışmalara dönüşmesi ve tam tersi olarak Suriye'de yaşanan iç savaşın mezhep temelli hale gelmesinin değerlendirilmesi bu coğrafyadaki mezhep eksenli ayrışmanın anlaşılması noktasında son derece önemlidir. Mezhepçilik en temel anlamda bir toplum tarafından *ötekileştirilen* ve *öteki* olarak ifade edilen toplulukların sınırlarının kesin bir şekilde belirlenmesi ve siyasi, dini ya da toplumsal olarak zulme, kısıtlamaya, ayrıştırılmaya uğramasıdır. Bu noktada, politize olma noktasında mezhepçilik önemli bir kuvvettir ve özellikle dini anlamda tekelleşme baskısı mezhep temelli çatışmaların artması noktasında etkilidir. Suriye coğrafyasında, mezhep anlamında bağların Esad yönetiminin Sünniler ile iktidar mücadelesine girmesi ile öne plana çıktığı bilinmektedir. Buna paralel olarak azınlık olarak kabul edilen diğer mezhepler BAAS partisi bünyesinde yeniden yapılanmaya gitmiş ve örgütlü bir hal almışlardır.¹⁹¹ Bu örgütlenme zaten Suriye'nin bünyesinde var olan aşiret ve mezhep eksenli farklılaşmaların daha etkili mezhepçi kodlar oluşturmasına sebebiyet vermiştir.

---

¹⁸⁸ Warwick Ball, *Syria A History and Architectural Guide*, Newport, Interlink Books, New York, 1998, p. 6.

¹⁸⁹ Şaban Öz, "Kabileden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğusunda Alt Yapı Hazırlıkları", *İSTEM*, Sayı: 19, 2012, (ss. 33 – 55), s. 49.

¹⁹⁰ Ahmet Bağlıoğlu, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2013, (ss.495-523), s.500

¹⁹¹ Ahmet Bağlıoğlu, s. 504.

Esad'ın politikaları nedeniyle uzun süre kaynaklara erişimde kısıtlama yaşayan Sünniler olsa dahi, Esad'ın politikalarından memnuniyetsiz olan Dürzilerin, Hıristiyanların da muhalif eylemlere katılması gerçekleşmiştir.¹⁹²

Esad yönetimi Nusayri yönetimi olsa dahi, Nusayri olup da iktidardan hiçbir fayda görmeyen önemli bir kesim de bu dönemde Suriye'de mevcuttur ki bu gruplar da Esad karşıtı protestolardaki yerlerini almışlardır. Ancak Nusayri'ler bir süre sonra, radikal İslam'ın yönetimi ele geçirmesinden korkmuş ve yeniden Esad tarafındaki yerlerini almışlardır. Esad yönetimi ilk etapta bu protestolar ile başa çıkabileceğini düşünmüştür ve mezhepsel bir çerçevesinin olduğu söylemi ile El-Kaide'nin bu protestoları düzenlediğine yönelik halkı ve toplumu manipüle etmiştir.¹⁹³

2.5.5. Yemen

Yemen hem dağlık coğrafyası hem de sosyal yapısı nedeniyle geçmişten günümüze hükmetmesi en zor coğrafyalardan biri olmuştur. 2010 verilerine göre Yemen'de yaşayan 23 milyonu aşan nüfusun çoğunluğunu (%82) Araplar oluşturmaktadır. Araplardan sonra ikinci çoğunluk (%15) Afrika'dan iş için göç eden Somalililer, Cibutiler ve Etiyopyalılarıdır. Geriye kalan %3'lük kısım ise yine Güney Asya'dan çalışmaya gelen kişilerdir. Öte yandan Yemen nüfusunun yaklaşık %35-40'ı Zeydi Şiiilerden, %60-65'i ise Sünni Şafii mezhebinden oluşmaktadır.¹⁹⁴

Kuzey Yemen'de Şii mezhebi çoğunluğu oluştururken, Güney'de nüfusun çoğunluğunu Sünni mezhebi oluşturmaktadır. Yemen'de en baskın inanç İslam olmasına rağmen (%82), ayrıca Museviler, Hıristiyanlar ve Hindulardan oluşan başka mikro topluluklar da vardır. Ayrıca Yemen, tanımlanabilen 600 farklı kabilede oluşan bir devlettir.¹⁹⁵

Uzun yıllar farklı siyasi yönetimler tarafından yönetilen Yemen'de sosyopolitik yapı açısından iki bölge arasında bazı farklılıkların olduğu söylenebilir. Özellikle kuzeyde; aşiretler, şeyhler ve Müslüman kadıların siyasi ve sosyal hayatın itici gücü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Güneyde zamanla İngiliz sömürgesi olmanın etkisi

---

¹⁹² Umut Koldaş, Erhan Ayaz, *Suriye'de Mezhepsel Bölünmüşlük, Barış Süreci ve Avrupa Birliği'nin Rolü*, Yakın Doğu Enstitüsü Raporları, Yakın Doğu Enstitüsü, Alan Analizi, Lefkoşa, 2016, s. 12.

¹⁹³ Dilek Canyurt, "Kazanılmayan Savaş Suriye İç Savaşı: Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir?", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 4, 2018 (ss. 1103 – 1120), s. 1109.

¹⁹⁴ CIA, "Yemen- The World Factbook", <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/yemen/#people-and-society> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

¹⁹⁵ Riad Domazeti, *Yemen Raporu*, İNSAMER, Araştırma Raporu, İstanbul, 2019, s. 1.

milliyetçi, sendikal, özgürlükçü ve sosyalist grupların ağırlığının açıkça hissedildiği bir sosyal ve siyasi hayatın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak her şeye rağmen, Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesinden sonra Yemen'deki en büyük grubu oluşturdukları için Sünnilerin Yemen devleti ve askeri bürokrasisinde daha aktif oldukları söylenmektedir.¹⁹⁶

Yemen'deki iç savaşta hem siyasi hem de askeri alanda faaliyet gösteren beş ana grup bulunmaktadır. Bu grupların bir kısmının mezhep, bir kısmının ise siyasi yapıya dayandığı bilinmektedir. Bu gruplar şu şekilde sıralanabilir; Ali Abdullah Salih'i destekleyen eski rejim yanlıları, Şii'nin bir koluna bağlı olan ve ülkenin kuzeyinde yaşayan Husiler, 1990 birleşmesinden sonra siyasi olarak başarısız olan ve bu nedenle durgunluk fikrini getiren Güney Ayrılıkçı Hareketi ve son olarak radikal Sünni İslamcıların askeri kanadı olarak görülen Arap Yarımadası'ndaki Kaide (AQAP).¹⁹⁷

Ülkede siyasi bir imaja sahip olan ve Zeydi mezhebine bağlı Husiler, toplam nüfusun %5'ine tekabül ediyor. Çoğunlukla Suudi Arabistan sınırına yakın dağlık bölgelerde bulunan Saada şehri ve çevresinde yaşarlar. İsyancı Zeydi hareketi, Kuzey Yemen'de Hüseyin Bedreddin el-Husi'ye bağlı olarak kuruldu. Genellikle Husiler veya "Ensar Allah Hareketi" olarak adlandırılırlar. Husilerin siyasi talepleri şu şekilde özetlenebilir; Saada bölgesinde daha fazla özerkliğe sahip olmak, Zeydi okullarına izin verilmesi, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve onlara yönelik ayrımcılığın sona erdirilmesidir.¹⁹⁸ 2004 yılında faaliyetlerine başlayan hareket, Ali Abdullah Salih'in yönetimine karşı isyan etmiştir. Husiler kendilerini özgürlük alanlarının daraltıldığı, dini inançlarının tehdit edildiği ve Zeydi mezhebinin aydınlarının marjinalleştirildiği bir durumda görüyorlar. Bu nedenle silahlı mücadeleyi de içeren yöntemlerle Yemen siyasi hayatında haklarını savunmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan Yemen güçleri, Husilerin mezhepçi bir politika izlediğini ve bu nedenle Yemen'i bölmeye çalıştığını iddia ediyor. 2011 yılındaki ayaklanmalara katılmalarına rağmen çok etkin bir aktör olmayan Husiler, bundan sonraki süreçte Yemen'in sekiz eyaletini güç kullanarak

---

¹⁹⁶ Veysel Ayhan, "Yemen'de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:10, 2009 (ss.41-50), s.42.

¹⁹⁷ Murat Tınas, "Yemen İç Savaşında Husiler: Vekâlet İlişkisinin Karmaşık Yapısı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, 2020, (ss.117-136), s.120.

¹⁹⁸ Murat Tınas, s.118.

kontrol altına aldı. Hemen hemen tüm aktörler, onları ulusal diyaloga katılmalarına rağmen sözlerini tutmamak ve nihayetinde askeri darbe yapmakla suçlanmışlardır.¹⁹⁹

Yemen'deki iç savaşa katılmayan ve bu nedenle sadece Sünnileri siyasi platformlarda temsil eden Islah Partisi, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Yemen'deki siyasi kolu olarak bilinmektedir. Bu hareket 1990 yılında Abdullah İbn Hüseyin el-Ahmar tarafından kurulmuş olmasına rağmen, 1948 yılından bu yana faaliyetleri devam etmektedir. Islah Partisi, aşiret temellerine (Haşid Kabilesi) dayalı geleneksel bir yapıya sahiptir ve Yemen'deki siyasi oluşumlar arasında güçlü bir duruş sergilemektedir.²⁰⁰

Islah Partisi'nin Yemen'deki Arap Baharı sürecinde önemli bir etkisi vardır. Aslında bu hareket, Ali karşıtı Abdullah Salih protestolarının en önemli aktörlerinden biriydi. Ancak Arap Baharı döneminde Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler hareketine yönelik bölgesel düzeydeki mücadelesinin etkisi Yemen'de de kendini göstermiş ve bu nedenle Islah Partisi'nin Yemen'deki etkinliği büyük ölçüde seyreltilmiştir. Bir diğer önemli iç savaş aktörü olan ve 2000'li yıllardan itibaren çoğunlukla Yemen'in güney ve doğu kesimlerinde faaliyet gösteren Arap Yarımadası'ndaki El Kaide (AQAP), 2009 yılında Suudi Arabistan ve Yemen'deki yapılarının birleştirilmesiyle gerçek anlamda şekillenmiştir. AQAP, El Kaide ideolojisinin temel ilkeleriyle uyumlu, ancak Yemen'de yerel olarak yankılanan birkaç farklı temayla donatılmış bir ideolojiyi benimsemiştir. AQAP'a göre Müslümanlar, vatandaşlarına sahip çıkmayan gayri meşru ve yozlaşmış yerel rejimleri destekleyen dış güçlerin elinde acı çekiyor. Husi isyancılarının ülke içinde hızla yayılması ve güçlenmesi nedeniyle bazı Sünni aşiretlerin ortak Husi tehdidine karşı El Kaide'yi desteklediği bilinen bir gerçektir.²⁰¹

Al-hiraak Al-Janoubi olarak bilinen ve iç savaşın bir diğer önemli unsuru olan Güney Ayrılıkçılar Hareketi, temel olarak özerklik veya bağımsızlık talep etmektedir. Bu hareket, genel olarak artan baskı ve yolsuzluktan ve sosyal, ekonomik alanlarda bölgesel ayrımcılıktan şikâyet etmektedir. Siyasi ve bürokratik alanlar. Ayrılıkçı Güney Hareketi kendi içinde homojen bir hareket değil, sosyalist, İslamcı ve milliyetçi

---

¹⁹⁹ Kebire Akpınar, Yemen Krizi ve Dış Müdahaleler, (Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.10-12.

²⁰⁰ Mustafa Aydınpepe, İzzettin Artokça, *Yemen*, TASAM, Stratejik Rapor, İstanbul, 2013, s.8.

²⁰¹ Kebire Akpınar, s.51-52

gruplar arasında bir koalisyon olarak ortaya çıkmıştır. Hareket, tam bağımsızlık veya Federasyon isteyenlerin yanı sıra idari, siyasi ve ekonomik reform isteyenleri de içermektedir.

1994 iç savaşının ana nedenlerinden biri olan Yemen'in güneyindeki ayrılıkçı hareket, 2009 yılından bu yana düzenli olarak geniş çaplı protestolar ve silahlı eylemler düzenlemektedir. Güney hareketi liderlerinin artan ayrılık söylemi, Yemen'in geleceği ve Arap Yarımadası'nın istikrarı konusunda endişeleri artırdı. Yemen'in olası bir başarısız devlet haline gelmesinin ana nedenlerinden biri, hareketin ayrılmak için daha fazla şiddet kullanmasına bağlıdır. Güney Yemen ve Kuzey Yemen'in tek bir ülke olması ve ortak bir tarihe sahip olması fikri zor görünüyor. Nitekim birleşmeden önce ve sonra iki toplumun duyguları, değerleri ve deneyimleri farklılaşmıştır. Çünkü 1990 sonrası durumun aksine, Güneyliler uzun sahil şeridinin, petrol rezervlerinin ve bölgenin en önemli limanlarından biri olan Aden'in hâkim gücü olarak yaşıyordu. Dolayısıyla bütünleştirici bir hikâyenin olmaması, ulusal bir birlik oluşturmayı ve güney hareketini tek bir Yemen'e teşvik etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Güney Hareketi, ülkede askerî harekât yapan diğer iç muhalefetler kadar sorun teşkil etmektedir.²⁰²

Son olarak, Genel Halk Kongresi Partisinin gücünü temsil eden eski rejim yanlıları, devrik Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in Husiler tarafından öldürülmesinin ardından etkilerini yitirmiş bir profil çizmektedir. Aslında, bazı analizlere göre, merkezi hükümet güçleri hiçbir zaman tüm Yemen topraklarını tam olarak kontrol edemedi. 137 Başkan Abdurabbu Mansur Hadi, eski rejim yanlılarını başkent Sanaa'nın ele geçirilmesinde Husileri desteklemekle suçlamaktadır. Eski rejim yanlıları, çoğunlukla Salih'in Yemen'in istikrarı için en uygun kişi olduğunu ve etkin olmayan bir yönetim denkleminde Yemen'in ya kaosa düşeceğini ya da iç savaş sonucu bölüneceğini dile getirmektedirler.²⁰³

2.5.6. Bahreyn

Bahreyn, toplam otuz üç adadan oluşan bir takımada ülkesi niteliğindedir ve bu adaların en büyükleri Bahreyn, Muharrag, Umman Nasan ve Sitra olarak

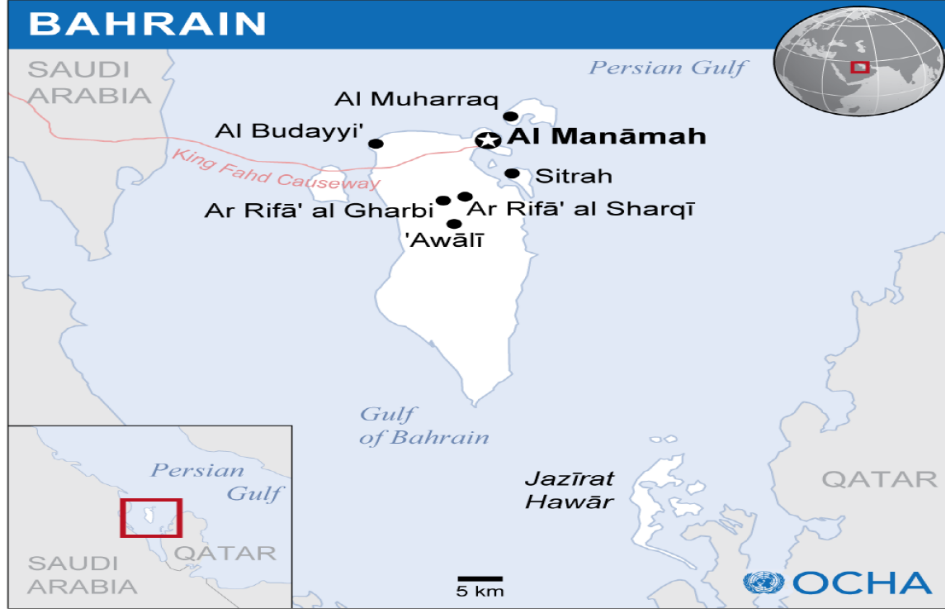
---

²⁰² Halil Kurt, "Yemen", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yemen> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

²⁰³ Şevket Şeker, "Yemen'in Başarısız Devlete Dönüş Süreci", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, 2021, (ss.455-473), s.462-463.

sıralanmaktadır. Ülke toplamda yedi yüz altmış kilometre kare bir alana sahiptir ve güneydoğusunda Katar, batısında Suudi Arabistan ve Körfez'in karşısında yaklaşık iki yüz kilometrelik bir mesafe ile İran ile komşudur. Bahreyn eyalet sistemini esas alan bir yönetim sistemine sahiptir. Bu sistem kapsamında ülkeden beş adet eyalet bulunmaktadır. Bunlar; Asimah, Janubiyah, Muharraq, Shamaliyah ve Al Wusta olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁴

Şekil 7. Bahreyn Haritası²⁰⁵

Bahreyn tarihsel süreçte de günümüzde de oldukça heterojen bir toplum yapısına sahip bir ülkedir. 1603 -1783 yılları arasında İran kontrolünde kalan ülke bundan öncesinde Portekizliler tarafından işgal edilmiştir. 1783 yılında ise, Şeyh Ahmed bin Muhammed El-Halife'nin liderliği ile İran'dan yönetim alınmıştır ve o tarihten beri El-Halife ailesi Bahreyn'de hüküm sürmektedir. 1971 yılında yine aynı ailenin üyesi olan İsa Bin Salman El-Halife Bahreyn'in bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsızlığın ilanı sürecinde, İsa Bin Salman El-Halife, Şiiilerin önde gelen din adamlarından biri olan Ayetullah Muhsin El Hekimi'ye bir ziyaret gerçekleştirerek, bağımsızlık için destek istemiş ve bu görüşme El-Halife hükümetinin Şiiilere yönelik olumlu bir tutum takınacağı izlenimi oluşturmuştur. Bahreyn'de yaşayan Şiiiler bağımsızlık referandumunda (bu görüşmeden sonra) bağımsızlıktan yana oy kullanmış

²⁰⁴ Abdurrahman Babacan, Üzeyir Yiğit, Mehmet Tahiroğlu, *Bahreyn İnsan Hakları Raporu*, Mazlumder, Araştırma Raporu, Ankara, 2013, s. 9.

²⁰⁵ Reliefweb, "Bahrain: Location Map (2013)", 25.09.2013, <https://reliefweb.int/map/bahrain/bahrain-location-map-2013> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

ve Bahreyn 1971 yılında tam bağımsız bir ülke haline gelmiştir. 1973 yılına gelindiğinde ülkedeki Şiiilerin iktidar ile olan ilişkilerinde farklılaşma oluşmaya başlamış ve Sünniler tarafından dışlanmaya başlamışlardır.²⁰⁶

1979 İran İslam Devrimi'ne kadar geçen kısa sürede Sünniler tarafından dışlanan Şiiiler, bu devrim ile paralel olarak yeniden hareketlilik kazanmışlar ve 2000'li yıllara kadar Şiiiler aralıklarla da olsa protestolarını devam ettirmişlerdir. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra ülkedeki Şii nüfus hızla artmıştır. 1980'lerin başında %55 kadar olan Şii nüfusu 2000'li yıllar ile %70'leri bulmuştur.²⁰⁷

Bahreyn'de yaşayan Şiiilerin etnik köken olarak iki grup oldukları bilinmektedir. Şiiilerin büyük bir kısmı Baharına kökenlidir ve bir kısmı ise (görece çok daha az kısmı) İran soyu olarak kabul edilen Acem kökenlidir. Bu iki etnik Şii grubunun neredeyse tamamına yakını, on iki imam öğretisi altındaki Caferi okuluna tabidirler. Bir kısım Şii ise, Ayetullah Ali Hamaney'in rehberliğine bağlı olarak Kum Okulu'na tabidirler.²⁰⁸

Bahreyn jeopolitik olarak değerlendirildiğinde çok özel bir öneme sahiptir. Bahreyn İran için sıradan bir komşu değildir ve özellikle Körfez ülkelerindeki güvenliğin sağlanması siyasi ve dini anlamda karmaşadan uzak durulması noktasında Bahreyn kritik bir öneme sahiptir. Özellikle sahip olduğu Şii nüfusu ile birlikte, Bahreyn, bölgede nüfuzunu artırma çabasında olan İran'ın her zaman dikkatinde olan bir ülke olmuştur. Arapça 'da iki deniz arasındaki ada anlamına gelen bahrain Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) oluşturan ülkelerin en küçüğü ve Körfez ülkeleri arasında en karmaşık ve tabakalı ülkedir. Küçük bir bölge olmasına rağmen, Bahreyn bölgedeki her devlete fiziksel yakınlığı nedeniyle Basra Körfezi'nde çok stratejik bir konuma sahiptir. Dolayısıyla ülkenin böylesine stratejik bir konumu ona stratejik bir önem atfetmektedir. Bu nedenle ülke, Basra Körfezi'nde mezhep çatışmalarının hâkim olduğu bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bahreyn'deki mezhep çatışmalarının bir dönüm noktasını belirlemek için belirtmek gerekir ki Katar'da yönetici aile olan El-Halife ailesi, 1782-83 yıllarında Bahreyn'deki İran etkisini ortadan kaldırarak ülkenin kontrolünü ele geçirmeye başlamıştır. O zamandan beri, egemen aile El-Halife, ülkede

²⁰⁶ Veysel Ayhan, "Bahreyn'de Arap Kışı: Şiiilerin Demokrasi Mücadelesi", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:35, Sayı:272, 2013, (ss.119-136), s.120-121.

²⁰⁷ Muhammet Örtlek, "Bahreyn'e Arap Baharı Gelir mi?" *Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2013, (ss.267-277), s.269.

²⁰⁸ Abdurrahman Babacan, Üzeyir Yiğit, Mehmet Tahiroğlu, s.15.

ayrıcalıklı bir azınlık olan Sünni grubun liderliğini üstlendi. Öte yandan çoğunluğu oluşturan Şiiler, hem Sünni hükümetin kendilerine yönelik baskıcı politikalarından hem de istihdam, barınma ve altyapı gibi temel konularda yetersiz hizmet almaktan şikâyet etmektedirler.²⁰⁹

Al Khalifa yönetimi, Bahreyn'in 1971'de bağımsızlığını kazanmasının ardından Şii'nin toplumsal, askeri ve siyasi alanlardaki etkisini sınırlamaya çalışmıştır. Bunun sonucunda da 1980'lerden günümüze kadar Şii bir muhalefetle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Bahreyn'deki Arap Baharı Süreci, Sünnilerin ve Şiilerin siyasi, ekonomik ve idari açıdan eşit temsilini sağlamak için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte El-Halife hükümetinin gösterilere karşı tutumu oldukça sert olmuştur. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez'deki Arap ülkeleri, El Halife ailesinin yanında olduklarını açıkça belirterek, Bahreyn yönetiminin ülkeye istikrar kazandırma girişimlerini destekleyeceklerini ifade etmiştir.²¹⁰

Nitekim Körfez İşbirliği Konseyi kapsamında Suudi Arabistan öncülüğünde yürütülen bir askeri operasyon ülkeye müdahale ederek Al Khalifa ailesinin iktidarda kalmasını sağlamıştır. Bahreyn'de Sünnilerin yüzyıllardır iktidarda olduklarının aksine, nüfusun yaklaşık %60-70'ini İran ile yakın ilişkileri olduğu iddia edilen Şiilerden oluşmaktadır. Özellikle 1979 İran devriminden sonra bölgede görülen İran etkisi Bahreyn'de de kendini göstermiştir.

Yeni İran hükümeti Şiileri desteklediği ve ülkede ayaklanmalara yol açtığı bilinmektedir. Öte yandan uzun süredir iktidarda olan Sünni El Halife ailesinin Suudi Arabistan ile birçok konuda iş birliği yaptığı biliniyor. Özellikle 2011 Arap Baharı sürecinde Sünni rejimlerin ve ABD'nin iktidardaki El-Halife ailesine desteği ve İran'ın Şii göstericilere verdiği destek, sorunun bölgesel bir krize dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu aşamada Bahreyn'in coğrafi konumu, iki kutup arasındaki jeopolitik rekabeti analiz etme fırsatı sunmuştur. Hem İran hem de Suudi Arabistan, her iki devletin bölgesel stratejik hesaplarına ve davranışlarına tamamen uygun olan Bahreyn Krallığı'nın önemini farkındadır. Nitekim Tahran ve Riyad yönetimleri,

---

²⁰⁹ Crisis Group, "Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt", 6.04.2011, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/bahrain/popular-protests-north-africa-and-middle-east-iii-bahrain-revolt>. (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

²¹⁰ Halil ocak, "Bağımsızlıktan Günümüze Bahreyn'de Şiilik: Yapılar, Sorunlar ve Beklentiler", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, 2022, (ss.259-297), s.266-268

takımadaların diğerk kutbun etkisi altına girmesinden endişe duymaktadır. Dolayısıyla Bahreyn'in her iki ÷lke için de stratejik bir değere sahip olması, bu ÷lkeyi Tahran arasında vekâlet çatışmalarının yaşandığı bir yer haline getirmiştir. Sünni egemen yönetim ile Bahreyn'deki daha geniş Şii nüfus arasındaki kimlik farklılığı göz önüne alındığında, krallığın ciddi iç ve dolayısıyla dış güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalacağı yadsınamaz bir gerçektir. Bu güvenlik açığı, Bahreyn'i, bölgenin istikrarının stratejik olarak önemli olduğu dış aktörlerin egemenliğine açık hale getirecektir.²¹¹

2.5.7. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, İslam'ın iki kutsal kentini kapsamasa açısından Müslüman toplum için her zaman önemli olmuştur. Bu nedenle, bu bölge her zaman bazı büyük küresel aktörler arasındaki güç mücadelesinin bir aşaması olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, I. Selim'in genellikle Hicaz olarak adlandırılan kutsal toprakların korumasını son Memluklerden devralmasından sonra başlayan yaklaşık dört yüzyıl boyunca Haşimi hanedanı ile bölgeyi yönetmiştir. Osmanlı'nın bölgede hâkimiyetinin temel nedeni, lider unvanını almak ve kutsal toprakların koruyuculuğundan dolayı Müslüman toplumda itibar kazanmaktı. Son zamanlarda Osmanlı hâkimiyetine giren bölge, yaklaşık 15 yıl boyunca pek çok farklı aşiretin etkisi altına girmiştir. Bölgede Osmanlı'nın zayıflamasından yararlanan aşiretler, kendi topraklarında hâkimiyet kazanmaya başlamışlardır. Osmanlı hâkimiyetinin son günlerinde aşiretlerin etkili olduğu birçok bölge, idareye karşı çıkan birçok isyandan sonra kendi idarelerine bırakılmıştır. Ancak Osmanlı, Arap Yarımadası'nın iç kısımlarında özellikle isyancıların merkezi haline gelen Diriyah ve Nejd olarak bilinen yerler üzerindeki hâkimiyetini koruyamamıştır. Vehhabi dini reformcusu (Muhammed İbn Abd Al-Vahhab) ile Diriyah hükümdarı (Muhammed bin Saud) arasındaki tarihi ittifaklar, orta Arap Yarımadası'nda dini emirliğin doğuşuna zemin hazırlamak için 1744'te mühürlenmiştir.²¹²

Diriyah, Suudi Arabistan'ın coğrafi olarak merkezinde bulunan bir bölge olan Necid'de küçük bir yerleşim yeri idi. Bugünkü Suudi Arabistan Krallığı, aslında bölge tarihindeki üçüncü Suudi Krallığıdır. Bölgedeki Suudi faaliyeti neredeyse iki yüz elli

²¹¹ Mehmet Şişman, 1979 İnan İslam Devrimi ve Devrim Sonrasında İnan Arap İlişkileri, (Karabük Üniversitesi SBE Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2021 s.81-83

²¹² Madawi Al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, Cambridge University Press, 2002, p. 244.

yıla dayanmaktadır. Daha önceki iki başarısız kuruluş girişimi de Osmanlı döneminde yapılmıştır. İlk girişim, 1744'te Necd bölgesinde Suudiler ile Abd Al-Vahhab arasında yapılan ittifak anlaşmasının hemen ardından ortaya çıkan Diriyah Emirliği olmuştur. Ardından Emirlik lideri Muhammed bin Suud, kutsal topraklar da dâhil olmak üzere bölgedeki önemli şehirlerin kontrolünü ele geçirmek için saldırgan ve yayılcı bir politika izledi. Vehhabi kuvvetleri Irak ve Suriye'nin önemli şehirlerine saldırmaya başlayıp kutsal şehirlerin (Mekke ve Medine) kontrolünü ele geçirdiğinde, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Suudi-Vehhabi isyanını bastırmak için atanmıştır.²¹³

İkinci kuruluş girişimi, Birinci Suudi Devleti'nin kurucusu Muhammed bin Saud'un torunu olan Turki bin Abdullah bin Muhammed'in önderliğinde 1818'de gerçekleşmiştir. Daha sonra ikinci girişimde aynı başarısızlıkla sonuçlanan Abdul Rahman bin Faysal bin Turki, 1891'de Raşidi kabilesi ile yaptığı savaşı kaybetmiş, ülkeyi terk ederek Kuveyt Emirliği'ne sığınmıştı. Suudi-Vehhabi birlikteliği 1902 yılında Kuveyt Emirliği himayesinde Kuveyt'te ortaya çıkmıştır.²¹⁴

Abdülaziz Suud yeni bir Emirlik olarak ilan edilmiştir ve ardından yaklaşık 15 yıllık sürgünden sonra Riyad halkı da yeni Emirlerine itaat etmiştir. Osmanlılar, 1902'de Suudilerin işgaline pek tepki göstermemişlerdir. İbn el-Suud, Vehhabi'nin Hicaz ve Hasa'da ve başka yerlerde gücünü artırmak için İngilizlerle iş birliği yapmasına ilişkin endişelerine ve eleştirilerine dikkat etmemiştir Arabistan'ın kontrolünün büyük kısmını ele geçirmek için yapılan bazı askeri harekâtlardan sonra İbn Suud'un daha karmaşık bir görevi, bölgeyi tek bir siyasi yapı altında birleştirme görevi hasıl olmuştur. İbn Suud, özellikle 1938'de petrolün keşfi ve kullanılmasından sonra, geniş ve izole krallık üzerindeki otoritesini istikrarlı bir şekilde güçlendirmiştir.

215

İbn Suud, bölgede petrolün bulunması ve 1938'de petrol çıkarımının başlamasından sonra ABD ile ittifakını pekiştirmiştir. Böylece ilişki, 1933'te Standard Oil of California (SoCal) ile yapılan bir anlaşmanın ardından başlamıştır. Suudi

---

²¹³ İsmail Akdoğan, Rıdvan Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", *Türkiye Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2014, (ss.157-186), s.166-167

²¹⁴ Muhittin Ataman, Yurdanur Kuşçu, "Suudi Arabistan'daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler", *Alternatif Politika*, Cilt:4, Sayı:1, 2012, (ss.1-26), s.5-6

²¹⁵ Seyedmohammad Seyedi Asl, "Suudi Arabistan'ın Kafkasya ve Orta Asya'da Vehhabilik Politikası", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2022, (ss.89-102), s.92

Arabistan'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelmesi, Arap dünyasında bölgede uzun süredir devam eden İngiliz egemenliğine karşı artan kızgınlıkla paralellik gösteriyor. Son bir faktör, Amerika'nın imtiyazları için, kralın kâğıt para yerine evrensel olarak anladığı bir meta olan altınla ödeme teklifiydi. Böylece ülke, artan petrol gelirleri nedeniyle yoğun bir kalkınma stratejisi ile hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir. Petrolün getirdiği zenginlik sayesinde eğitim, yönetim yapıları, teknik altyapı gibi birçok konu daha iyi bir seviyeye getirildi. Ayrıca petrolün zenginliği Suudi Arabistan'ın bütünlüğünün devam etmesine neden olmuştur.²¹⁶

Suudiler komünist/sosyalist rejimi tüm İslam dünyası için bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Sovyetler ve Rusya ile ilişkileri asgari düzeyde tutmuşlardır. Bu nedenle Suudiler, Soğuk Savaş döneminde genellikle ABD ve diğer Batılı ülkelerle aynı çizgide olmakta, ayrıca Sovyetler Birliği'ni ateizmin resmi temsilcisi olarak görmüşlerdir. Kralın yaptığı değişikliklerle birlikte ülkede büyük bir gelişme yaşanmamıştır. Suudiler bölgede ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket etmenin yanı sıra Filistin sorununa ve İran devrimine karşı da sert bir tavır sergilemiştir. 1979 İran İslam Devrimi sonucunda bu dönemde hac ibadeti iki ülke arasındaki gerilimin odak noktası haline gelmiştir.

---

²¹⁶ Ahmet Tabakoğlu, Çetin Bayatlı, “Enerji Politikaları Bağlamında Katar ve Suudi Arabistan Karşılaştırması”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2019, (ss.272-282), s.274-275

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEZHEP EKSENLİ ÇATIŞMALAR VE İSTİKRAR SORUNU (20.YÜZYILIN SONU VE 21.YÜZYILIN BAŞLARI)

3.1. Mezhep Eksenli Çatışmaların Nedenleri

Mezhep çatışmalarının sonucunda vuku bulan güvenlik etkileri açıklanmadan önce konunun tüm boyutlarıyla ele alınması amacıyla çatışma sorununun çözüme ulaştırılmasında etkili olabilecek nedenlerden bahsedilmesi isabetli olacaktır. Bireyler, gruplar ve toplumlar arasında gerçekleşen ihtilaf veya çatışmalar çözümü imkânsız değildir.

Toplumlar arasında oluşan bu gerginliklerin nedeninin mezhep temelli çatışmalar olduğu bilinmektedir. Gerek birey olarak gerekse toplum olarak salt bir mekanik yapı içinde olmayıp inançlara ve duygulara dayalı varoluşsal bir gerçeklik bulunmaktadır. İnsanların ve grupların eylemlerinin temelinde bu varoluşsal gerçeklik bulunmaktadır. Bu bağlamda dini bir yorumlama olan mezhep, dini anlayışlar üzerine kurulmuş olan ideolojilerde insanları etkileyerek onları büyük fedakarlıklara ya da ölüme neden olacak şiddete yönlendirebiliyor.²¹⁷

Kadir Demirci ve Muhammed Yahya Salim Azzan tarafından yapılmış bir çalışmada mezhep çatışmalarına neden olan faktörler şu şekilde belirtilmektedir:

- Ümmet bilincinin yitirilmesi
- Ahlaki sebepler
- Güç ve iktidar mücadelesi
- Hadis uydurmacılığı
- Dini metinlerde yapılan tasarruf ve teviller
- Dinde olmayan referanslar oluşturmak ve bunları kutsallaştırmak
- Bilgiye ulaştırma araştırmalarında yapılan ihlaller
- İhtilafa olumsuz bakmak ve farklı anlayışları engellemek²¹⁸

Bu doğrultuda, bahsi geçen faktörler üzerinden devam ederek, mezhep çatışmalarının nedenlerine açıklık getirmekte yarar vardır.

²¹⁷ İlyas Üzüm, "Etnik ve Mezhepsel Çatışmalarda İdeolojik ve Teolojik Arka Plan", *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2020, (ss.339-344), s.339

²¹⁸ Kadir Demirci, M.Y.Salim Azzan, "Mezhep Çatışmalarının Sebepleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, 2018, (ss.7-39), s.10

Kur'an-ı Kerim'de ümmet olarak tanımlanan Müslümanların hangi meşrep, mezhep, ırk ve coğrafyaya ait oldukları fark etmeksizin birbirine eşit şekilde bakmaları gerekmektedir.²¹⁹ Hz. Muhammed'in hasetliği, kini, düşmanlığı, aldatılmayı, sırt çevirmeyi önermeyerek kardeşlik çağrısı yapması esasında her Müslümanın bu bilinci taşıması gerektiğini göstermektedir.²²⁰ Ancak Ümmet bilincini yitiren Müslümanların ait oldukları etnik, kimlik, meşrep veya mezhep üzerinden birbirlerini değerlendirmesi ve farklılıklarını ön plana çıkarması çatışma doğurmakta ve gerilim yaratmaktadır.²²¹

Bu bilinç kardeşliğin tesisini, tüm Müslümanların birliğini ve dünya üzerindeki varlıklarının nedenini belirlemektedir. Dolayısıyla Ümmet birincinin yitirilmesi hedeften uzaklaştırılmasına, ihtilaf ve tefrikaya, düşmanlığa neden olmaktadır²²². Müslüman toplumların mezhep ile daha kalıpları hapsedilmesi vizyon ve yönetim perspektifinin genişlemesini önlemektedir. Öyle ki genişletilmeli çalışılan mezhep farklı çabalar doğurmakta, din kardeşlerinin üzerinde tahakküm kurma davranışlarına neden olmakta ve çatışma yaratmaktadır.²²³ İslam coğrafyasında mezhep kaynaklı çatışmaların yaşanmasında ilk neden görüldüğü üzere, Ümmet bilincinin yitirilmesidir. Ayrıca bunun dış güçler tarafından fark edilmesi belirli mezhep bölgelerine yönelik politikaların tasarlanmasına ve tasarlanan politikaların yürürlüğe konmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle Sünni ve Şiiiler arasında ihtilaf noktalarının ön plana çıkarılması Müslümanların aralarındaki saygı ve sevgi bağını zedelemekte,²²⁴ ilerleyen aşamalarda düşmanlık ve kin hissinin yeşermesine sebep olmaktadır. Bu durumun önüne geçilmedikçe dış güçler mezhep bölgelerini daima çatışma halinde tutmaya çabalayacaktır. Bu nedenle ivedilikle mezhebin İslam'ı algılama ve yaşama pratikliği adına bir alt kimlik olduğu akıllara getirilmeli, dinin kendisi olarak görülmemelidir.²²⁵

---

²¹⁹ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42, (ss. 308-309), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummet> (Erişim Tarihi: 02.01.2022).

²²⁰ "Hadis-i Şeriflerde Sıdk/Doğruluk ve Kizb/Yalancılık Kavramı", <https://www.ihya.org/kavram/kavramlar-ansiklopedisi/dt-6655.html> (Erişim Tarihi: 03.01.2022).

²²¹ T.C. Afyonkarahisar Valiliği, "2. İlçe Müftüleri Kongresi Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Numan Kurtulmuş'un Katılımıyla Başladı", 2017, <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/2-ilce-muftuleri-kongresi-basbakan-yardimcisi-prof-dr-numan-kurtulmusun-katilimiyla-basladi> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

²²² Burhanettin Can, 2020, <https://umranhareketi.com/sayfa.php?detay=ihtilaf-ahlakinin-insasi-tarihi-bir-sorumluluktur> (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

²²³ Merve Gül, "Mezhepler Arası Ötekileştirme Karşısında Mevlânâ'nın Hoşgörü Öğretisi" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt:6, Sayı:6, 2019, (ss. 349 - 360), s. 327.

²²⁴ Merve Gül, s.329.

²²⁵ Emre Kongar, "Aydınlanma", 2021, https://www.kongar.org/aydinlanma/2005/499_Alt_Kimlik-Ust_Kimlik.php, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

Bir diğerk yönden mezhep kaynaklı çatışmaların doğmasına ve körüklenmesine neden olan olgu takiyedir. Takiye, tüm mezhepler tarafından bilinen kabul edilen ve şia ile özdeşleşen bir kavramdır. Anlam ve tanımı mezheplere göre değişmektedir ancak şia'da kişisel görüşün saklanması adına diğerk bireylere karşı müracaat edilen yoldur. şiilerin bu davranışa yönlenmesindeki sebep aynı dine mensup çoğunluğun hkimiyyetinde azınlık psikolojisi ile yaşamalarıdır. Yalan ile Takiye arasında ayrımlın belirlenememesi, Müslümanların birbirine güvenlerini kırmış, doğan güvensizlik çatışmayı krklemiřtir²²⁶. Özellikle şiilerin gözünden bu durum kardeşliği bozmakta, güveni zedelemekte ve çatışmayı körüklemektedir.²²⁷

Takiye elbette sonuç itibariyle tüm mezhepler için kimlik ve inanç problemi haline gelmiştir. Oysa İslam, kardeşlik inancına göre ilişkiyi öğütlemektedir. Farklı görüş ve düşünceleri sahip olan herkese hoşgörüyle yaklaşmayı emretmektedir²²⁸. Ancak günümüzde farklı düşünen Müslümanlara karşı düşmanlık geliştirilmekte ve farklı düşüncelerinin sonucunda Müslümanlar tekfir edilebilmektedir. Başlangıçta siyasi nedenlerle ortaya çıkan mezhepler çatışmalarında yalnızca siyasi etkenleri barındırmamaktadır. Görüldüğü üzere aynı dine mensup bireyler arasında birlik, beraberlik ve kardeşlik esasları göz ardı edilmektedir. Nefret ve kin geliştirilir hale gelinmiştir.²²⁹

Mezhep ayrışması, çatışmalarının en önemli nedenidir. Özellikle günümüzün çatışma alanı Orta Doğu'da iktidar ve g mücadelesi uluslararası bir rekabet alanı olarak görülmektedir. İktidarın ve gücün paylaşımına dair kavga yaşanması, ekonomik çıkarların el üstünde tutulması, mezhep farklılıklarının bahane olarak ortaya sunulması çatışmaların argümanını oluşturmaktadır. Esasında ekonomik ve siyasi iktidar savaşı gizlenmeye çalışılmaktadır. Herhangi bir bölgeye hkimiyyet ve müdahale yolu mezhep çatışmaları yaratılarak açılmaktadır. Devamında fikri ve ilmi boyutlar kazanan, derinleşen mezheplerin varlıklarını sürdürebilmek için zorunluluk hissedilmeye başlanmıştır.²³⁰ Ayrıca politik iktidar, varlığına sebep olan ve sürdüren mezheplerden

²²⁶ Kadir Demirci, M.Y.Salim Azzan, s.16

²²⁷ Majed, Rima, 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-isyanlarinin-sunni-sii-ayrismasina-etkisi> (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

²²⁸ Mehmet Dalkılıç, "Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç rts Olarak 'Takiyye' ", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, 2003 (ss.113-139), s.115-133.

²²⁹ Yusuf şevki Yavuz, "Tekfir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2011, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir>, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

²³⁰ Kenan Ayar, *Dört Halife Devri Siyası Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Etüt Yayınları, Samsun 2011, s.30-127.

kopamaz bir hale gelmiştir. Bu durumun en güçlü örneği Suudi Arabistan'daki Selefilik/Vehhabilik mezhebidir. Yemen'de Vehhabilğin varlığını tehdit edecek bir Şii gücü istenmediğinden çatışma gerçekleşmektedir.

Hz. Muhammed, ilk zamanlarda Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ile karışmaması için kendi davranışlarının ve sözlerinin yazılmasını yasaklamıştır. Daha sonra ayetlerle karışma ihtimali ortadan kalkan davranışları ve sözlerinin yazılabilmesine izin vermiştir. Ancak sadece kendisinden duyulan biçimde aktarmayı öğütlemiştir. Günümüzde tıpkı geçmişte olduğu gibi tüm ümmetlerin peygamberleri için sözler uydurulmaktadır.²³¹

Tarih boyunca mezhepler arasında gerçekleşen bu eylemler meşruiyet zeminine çekilmek istenen varlık ve görüşler nedenlidir. Bir nebze olsun amacına ulaşılabilse de itilaf ve çatışmaların kalıcılığı üzerinde rol oynamıştır. İslam'a karşı mücadele edenler İslam'ın kötü gösterilmesini amaçlamakta, birlik ve beraberliği zedelemek istemektedir.²³² Öncelikle Kur'an-ı Kerim ardından hadisi şerifler gelmek üzere hiçbir mezhep arasında eleştiri veya kötülük yapılmamıştır. Algılanan yanlış anlaşılmalarda ayetlerin okunma yorumlanma ve anlaşılma yanlışlığından kaynaklanmaktadır. İslamiyet'in ilk ayrılıkçıları hariciler bu durumu uygulamış öğütlere istismar etmişlerdir. Üstelik bunu Hz. Ali'ye gerçekleştirdikleri isyanın gerekçesi olarak göstermişlerdir.²³³

Neredeyse tüm mezhepler kendi görüşlerini temellendirmek üzere Kur'an-ı Kerim'den yararlanmaktadır. Taassup olarak adlandırılan zaaf, kutsal metinlere olan saygısızlığın sürmesine ve bireysel düşüncenin desteklenmesi için uygun tasarrufun bulunmasında sevke neden olmaktadır. Herhangi bir şeyi dilenen şekilde kullanma yetkisi olarak açıklanan tasarruf mezhebin istenen şekilde anlaşılmasına yönelik "arzu edildiği gibi istidlali" işaret etmektedir. Oysa bu hiç kimsenin yetkisinde olan bir şey değildir. Tüm insanların hidayeti, saadeti ve mutluluğu, imhası aksine ihyası için gönderilmiştir. Bu nedenle tüm insanlığa saygısızlığı beraberinde getiren tasarruf mezhepler arasındaki tartışmayı etkili biçimde körüklemektedir. Hâlbuki insanlar

²³¹ İsmail Durmuş, "Mukaddime" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2006, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime> (Erişim Tarihi: 06.08.2022).

²³² Emine Demil, Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler, (Ankara Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktor Tezi), Ankara 2016, s.65-67

²³³ Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2013, (ss. 173-190), s.178-179

hakikat zannettikleri kendi düşüncelerinin ve batıl kabul ettikleri diğer düşüncelerin doğruluğunu hadislerde ayetlerde aramaktadır. Bu nedenle kutsal metinlerde yapılan değişimler bambaşka olumsuzluklara yol açmaktadır.²³⁴

Sözlükte erişilen anlamının haricinde olasılık dâhilinde davranış veya sözün yorumlanması tevil anlamına gelmektedir. İlk Selef âlimleri tarafından farklı anlamlarda kullanılırken daha sonra yorumlardan ziyade istenen şekilde, kendi düşüncesini meşru kılabilecek doğrultuda dini metinler üzerinde gerçekleştirilen keyfilik olarak tanımlanmıştır.²³⁵

Hz. Muhammed'in vefatının ardından ilk kez imamet konusunda gelişen ihtilaf, zamanla çeşitlenmiş siyasi ve toplumsal meselelerle derinleşerek artış göstermiştir. İmamet meselesinin ardından çatışmalara dönüşen dini anlama yorumlama, çıkarım yapma durumları ayrılıklara hatta düşmanlıklara yol açacak şekilde “yöntem meselesi” halini almıştır. Haliyle mezhepler arasında çatışmalara neden olmuştur. Bu hususa verilecek örnek rey ve eser ehli çatışmalarıdır.²³⁶

Nakil ve akıl arasındaki tercih meselesi de bir örnektir. Koyu nakilciler ve koyu akılcılar tarihte olduğu gibi günümüzde de tartışmayı sürdürmektedir. “Din nakildir” diyenlere karşı “İslam mantık dinidir” diyenler arasında yeni cephe açılmaya devam etmektedir.²³⁷ Mezhep üyelerinin görüşlerini dayandırdıkları yöntem ve yollar zamanla kişiliklerinin bir parçası haline gelmektedir. Sorgulanmayan inanç veya kalıba dönüşebilmekte dolayısıyla handikap yaratabilmektedir. Oysa yöntemlerin aksaklıkları giderilmeli, yetersiz ve yanlış noktalar eleştirilerek optimize edilmelidir. Ancak ve ancak doğru kaynaklarla doğru bilgiye erişilmektedir. Ümmetin ittifak sağladığı kaynağın esas alınması en doğrusudur. Referans dikkat noktalarının yok sayılması ve ihmali sonucunda yapılan istidlal Kur'an-ı Kerim'i referans almak anlamına gelmemektedir. Hz. Ali karşısında “hüküm Allah'ındır” ayetinin okunarak kendisinin uyuma davet edilmesi Kur'an-ı Kerim'in referans alındığını göstermemekte aksine bir ayetin istismar edildiğini ispatlamaktadır.²³⁸

---

²³⁴ Kadir Demirci, M.Y.Salim Azzan, s.27.

²³⁵ Ekrem Bayat, Kur'an'da Allah Merkezli Anlatımlar, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sivas 2018, s.79.

²³⁶ Mehmet Emin Özaşar, “Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:41, Sayı:1, 2000, (ss. 225-273), s.234

²³⁷ Kadir Demirci, M.Y.Salim s.27.

²³⁸ Adnan Demircan, s.182-183

Uygun bir referans Kur'an-ı Kerim'i anlama için doğru yöntemi içermeli, aidiyet konusunda sağlam bir kanaat getirmelidir. Ardından sözün ve peygamber fiilinin doğru anlaşılması gerekmektedir. Aksi takdirde fiilin aynısını gerçekleştirmek sünnete muhalefet oluşturabilmektedir. Bu duruma örnek olarak Hz. Ömer'in yaşadığı bir olay sunulmaktadır. Savaşta elde edilen gayrimenkulleri askerler arasında dağıtılmaması yani Hz. Muhammed'in yaptığı gibi tekrarlanması istenmiştir. Hz. Ömer ise onlara *"o dönemde mevcut şartlarla edinilen Suriye, Irak gibi büyük arazilerin ganimet biçiminde dağıtımı Nebvi davet ile bağdaşmayacağından, araziler kamulaştırılarak savaşan askerler maaşa bağlanmıştır"* cevabını vermiştir.²³⁹ Görüldüğü üzere sünneti referans almanın kaide ve kuralları mevcuttur.

Bir diğer mezhep çatışmasının nedeni farklı görüşlerin ve düşüncelerin olumsuz kabul edilmesidir. Oysa beşeri varlık görüş ve düşünce doğal olarak farklı oluşturmaktadır. Bunun sebebi herkesin zekâsının, aklının ve yeteneğinin tek olmasıdır.²⁴⁰ Mezhep çatışmalarının önlenmesi için ihtilaf hususunda üç etmen dikkate alınmalıdır;²⁴¹

- İtilaf tabiidir ve hikmet gereğidir.
- İhtilafı oluşturan çeşitli anlamlara neden olan kutsal metinlerin yapısı bilinmelidir.
- Selef âlimlerinin ve mezhep imamlarının kendi görüşünü yansıtan sözler değişmez gerçek olarak kabul edilmemelidir.

Her mezhebin kendine uygun sabit ihdası ve bunu itikadı husus biçiminde nitelendirmesi, mezhep çatışmalarının öncüsü olmaktadır. Sabitelerin genişletilerek esas olarak vasıflandırılması, fikir ve nazariyelerin tarihsel faaliyetlerle birbirine karıştırılmasından ileri gelmektedir. Dini sabiteler ahiret günü ve Allah'a iman gibi en geniş kapsamlı iman esaslarıdır. Bu esasların tafsilatında; sabitler arasına katılmasında, birer iman meselesi haline dönüştürülmesinde mezhepler arası çatışma doğmaktadır. Çünkü bu durum kendisi gibi inanmayanların tekfirine yol açmaktadır.²⁴²

---

²³⁹ Kadir Demirci, M.Y.Salim Azzan, s.29.

²⁴⁰ Kadir Demirci, M.Y.Salim Azzan, s.32.

²⁴¹ Şükrü Özen, "İhtilaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:21, 2000, (ss. 565-568), s. 566

²⁴² Kadir Demirci, M.Y.Salim Azzan, s.32-33.

3.2. Bölge Devletleri ve Mezhepler

3.2.1. İran

1979 yılında yaşanan İslam Devrimi İran'a "nev-i şahsına münhasır" olarak nitelendirilen bir yönetim şekli kazandırmıştır. Devrimin ardından İran'ın çok sayıda Orta Doğu'yu ülkesiyle ilişkileri bozulurken, yalnızca Suriye ile ilişkileri gelişmiştir.

Toplumsal bütünleşme ve kontrol alanında din merkezli, teopolitik perspektif neticesinde zihinsel tutum İran'ın Şii mezhebini benimsenmesine neden olmuştur. Devrimin ardından İran, mezhepsel yaklaşımı ile çevredeki devletlerin aksine Şii toplumlarla ilişki kurmaya başlamıştır. Bu noktada edindiği dış politika devletten halka dönüktür.²⁴³ Bunu yaparken, değişik siyasi, diplomatik, ekonomik araçların yanı sıra yumuşak güç yöntemlerine de başvurmuştur. Bilindiği üzere, kamu diplomasisi yumuşak güç olarak adlandırılan devletin bir başka devlet üzerinde zor kullanmaksızın isteklerini yaptırabilme becerisi odaklıdır. Şii toplumlarıyla ile etki alanı oluşturmak isteyen İran, Şiilik mezhebini ulusal çıkar odaklı ideolojik bir araç biçiminde kullanmaya başlamıştır.²⁴⁴ Bu durum monarşi, İsrail, ABD ve kapitalist düzen, mustazaf- müstekbir ayrımı gibi karşıtlıkları doğurmuştur.²⁴⁵

Tarihi ve coğrafi derinliği bulunan İran'da din, üst yapı kurumu haline getirmiş ve 1979'ların ardından yumuşak güç perspektifini uygulamaya başlamıştır. Bu devrim ana karakter olarak özelde Şiilik mezhebi, genelde Kur'an-ı Kerim'i yansıtmaktadır. Ayetullah Humeyni devrinde normatif (tüm Müslümanları bir araya toplama) yaklaşımdan vazgeçilmiş, "Sınırları Aşan Devrim" sloganı Irak-İran (1980-1988) Savaşı'nın ardından bırakılmıştır. Realist yaklaşım burada peyda olmuştur. Dış politikada idealizmden realizme dönüş izlenmiştir. Ümmetçi söylemden ziyade Fransız ihtilali ile gelişen ulusçuluk kavramı İran'ın özelinde İran Ulusçuluğu kavramını doğurmuştur.²⁴⁶

²⁴³ Abdullah Yegin, "İran'ın Yumuşak Gücü", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayını*, Sayı:118, 2015, (ss. 7-18), s.10-11

²⁴⁴ Doğan Üstüntaş, "İran'ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt:11, Sayı:1, 2006, (ss. 59-82), <https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uId=55794&ioM=Paper&preview=true&isViewer=true#pagemode=bookmarks>, (Erişim Tarihi: 07.01.2022).

²⁴⁵ Bekir Halhalli, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası", *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:4, Sayı:8, 2014, (ss. 75-96), s.80

²⁴⁶ Doğan Üstüntaş, "İran'ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları", *Akademik Orta Doğu*, Cilt:11, Sayı:1, 2016, (ss. 59-84), s.62-63

1990'lar ortasında ABD tarafından İran için benimsenen dış politika Batı devletlerinin İran'a ambargo uygulanmasına yol açmıştır. Böylece finansal arayışlara giren İran, etki alanını genişletmek ve ambargoyu kaldırmak için yumuşak güç unsurundan yararlanmaya başlamıştır. Ancak Orta Doğu'da Yemen, Suriye ve Irak çatışmaları sert güç unsurlarını ön plana çıkardığından bütünleştirerek pragmatik bir politikaya yönelmiştir. Akıllı güç olarak nitelendirilen bu politika Şii mezhebini benimseyen nüfusların üzerinde etkiye, Sünni mezhebini benimseyen nüfusların üzerinde güvenlik kaygısına neden olmuştur. İran'ın yumuşak gücü seçmesindeki esas neden gelenek, etnik köken, din ve mezhebin Orta Doğu'da yumuşak güç unsuru kabul edilmesidir.²⁴⁷

Şiilik Sünniliğin ardından en büyük nüfusu barındıran mezheptir. Kökenleri itibarıyla Pers medeniyetini ve İslamiyet'in mezhebi olan Şii mensuplarını kullanarak uyguladığı politikayı meşru kılmak istemiştir.²⁴⁸ Bir noktadan sonra dünyanın tüm halklarını merkezde toplayan devrim ihracı bilinciyle hedef alanını daraltmıştır. Sadece Şii jeopolitiğine kültürel devrim ihracı hedeflenmiştir.²⁴⁹

Yumuşak güç unsurları; İslam ve anti-emperyalizm, Fars kültürü, Fars Dili gibi çeşitlilikleri ön plana çıkararak kendi kültürel çeşitliliğini güvenlikçi mantıkla oluşturmuştur. Oldukça farklı olan dini ve etnik unsurlar kültürel zenginlik yaratmaktadır.²⁵⁰ Bu durum güvenlikçi paradigma ile İran'ın İslami karaktere yönelik zararı önleyecek ve homojen bir toplum oluşumunda etki gösterecektir. Ancak bu etnik ve mezhepsel çeşitlilik çevredeki ülkelerce tehdit olarak algılanmaktadır. Şiiliğin öne çıkarılmasında da İslam dünyası ile karşı karşıya olma olasılığı barındıran İran, Fars kültürü tercihinde Şiilerle olan ilişkilerine zarar verme ihtimali de taşımaktadır. Öyle ki Orta Doğu'da en kapsamlı problemleri Sünni mezhebinin yoğunlukta olduğu ülkelerle yaşamıştır. Bu nedenle özellikle Körfez ülkeleri tarafından Şii hilal politikasına dair kaygı beslenmektedir.²⁵¹ İdeolojik İranlılık politikaları Arap Şiileri

---

²⁴⁷ Nurettin Taşar, "1979 İran İslam Devrimi Sonrası İran'ın Yumuşak Güç Politikasında Jeopolitik ve Mezhepsel Boyutu", *Yıldız Teknik Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (12-13 Aralık 2019), (ss. 1-25), s.4

²⁴⁸ Muharrem Ekşi, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik Şiilik Temelli Kamu Diplomasisi", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2017, (ss. 46-66), s.48-49

²⁴⁹ Gökhan Yılmaz, "İran'ın Afrika'da Yumuşak Güç Politikası", 2018, https://www.academia.edu/35770656/%C4%B0ran%C4%B1n_Afrikadaki_Yumu%C5%9Fak_G%C3%BC%C3%A7_Politikas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 07.01.2022).

²⁵⁰ Abdullah Yegin, s.12

²⁵¹ Muharrem Ekşi, s.49

rahatsız etmektedir. Bu durumda mezhep farklılıklarının Simbiyotik olarak yaşanması İran'ın yumuşak güç unsurlarında sorun yaşamasına neden olmaktadır.²⁵² Ayrıca günümüzde etnik çeşitliliğe çoğulcu perspektif ile yaklaşmadığından çok sayıda grup, Kürtler ve Türkler, Sünniler ayrımcı davranışlara maruz bırakılmaktadır.²⁵³

Şiiilerin İran nüfusunun %90'ını oluşturması ülkenin küresel anlamda dahi doğal hamisi olabilme yeteneğini yansıtmaktadır. Bahreyn'de gerçekleşen konjonktüre olaylar İran'ın Bahreyn Şii popülasyonu üzerinden etki oluşturma çabasını doğurmuştur. Arap Baharı esnasında Sünni yönetimi olan Bahreyn ekonomik sorunlar, istihdam problemleri, yolsuzluk konulu eylemlerle yönetime karşı çıkmıştır. İran bu krizi lehine çevirmek istediğinden Bahreyn'de gerçekleşen eylemleri desteklemiştir.²⁵⁴ Ancak desteklenen muhalifler başarılı olamamıştır.

%65'i Şii mezhebi mensubu olan Azerbaycan'a karşı sergilediği davranış klasik ulus-devlet refleksidir. Geneli Hristiyan olan Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan güvenlik olaylarının hiçbirinde Azerbaycan'ı desteklememiştir. Uluslararası arenada yalnız bıraktığı Azerbaycan'ın aksine neredeyse Şii mensubu bulunmayan Filistin'i desteklemektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal etmesinin ardından Ermenistan'a silah dahi satan İran'ın nedeni Rusya ilişkileri, Türkiye Azerbaycan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesiyle karşı karşıya gelmek istememesi ve yaşanan Hazar petrol paylaşımı sorunlarıdır. Ermenistan ile yakınlaşmaya başlayan ilişkiler özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının açılması ile başlamıştır. Bu durumlardan anlaşılacağı üzere İran Şii mezhebini ve İslamiyet'i bir amaç olarak değil dış politika için bir araç olarak görmektedir. Özetle İran Şiilik dış politika ideolojisi gütmesine rağmen geneli Şii olan bir ülkeye sırtını çevirebilecek kadar realisttir.²⁵⁵

Bunun nedeni olarak geçmişte yaşananlar akla gelmektedir. 1979 İslam devriminden önce Irak'ın İran karşısında uyguladığı askeri politikalar Batı devletlerince desteklenmiştir. Devrim ihracı politikasının önlenmesi için gerçekleştirilen Dayatma Savaşı harekâtı Irak tarafından İran'a karşı başlatılan bir savaştır. 1988'de kadar süren bu savaşın ardından Saddam döneminde Şii mensupları

---

²⁵² Abdullah Yegin, s.12

²⁵³ Doğan Üstüntaş, s.71

²⁵⁴ Ahmet Öztürk, "Arap Baharı Ruhu ve Sürecin İlk Sekteye Uğradığı Ülke: Bahreyn", *Ortadoğu Yılığ*, 2012, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/16_bahrain_2012.pdf , (Erişim Tarihi: 07.01.2022).

²⁵⁵ Nurettin Taşar, s.16

Irak'ta uzun zaman ayrımcılığa maruz kalmıştır. İran'ın Şiiliği yayma olasılığını tehdit olarak algılayan Saddam Hüseyin bu politikayı uygulamakta fayda görmüştür. Ancak ABD'nin Irak müdahalesinin ardından Şiiler Irak'ta iktidara gelmiştir. Böylece ideolojik doğrultuda en has düşmanı olan Amerika Birleşik Devletleri'nin gerçekleştirdiği hamleden en karlı çıkan ülke İran olmuştur. Yeni Irak yönetimi ile yakınlaşarak Şii Hilal'i projesine katkı sağlayan İran'ın ülke ile ilişkileri 2011'de çekilmeye başlayan ABD sonrasında daha da artmıştır. Şii nüfusu, siyasal ve kültürel ilişkilerin hızlanmasında temel etken olmuştur.²⁵⁶

1943'te Fransa'dan bağımsızlığını kazanan Lübnan mezhepsel açıdan kırılğan bir ülke olup meclis başkanlığını Şiilere, başbakanlık görevini Müslüman Sünnilere, cumhurbaşkanlığı görevini ise Marunî Hristiyanlara verebilmektedir. Barındırdığı Şii nüfusuyla İran'ın ilgisini çeken ülkede Hizbullah'la etkili politik roller uygulanmaktadır. Irak durumuna benzer bir şekilde Lübnan'da gerçekleşen konjonktür İran lehine sonuçlanmıştır. Hizbullah örgütü çok sayıda Lübnan Şiilik mensubu tarafından desteklenmektedir. Michel Naim Aoun 'un Hizbullah'la yakın ilişkilerinin olması ve cumhurbaşkanı seçilmesi, İran'ın ülkedeki etki alanı sağlama almasına ve bölgesel hâkimiyetini kurmasına olanak tanımıştır. Ayrıca Aoun'un seçimi ile İran'ın en büyük rakibi Suudi Arabistan'ın Lübnan'a nüfuzu azalmıştır. En büyük düşman olarak gördüğü İsrail ile Lübnan'ın komşu olması Şii jeopolitiğinde anti Siyonist ideoloji hedeflerine katkı sağlamaktadır.²⁵⁷

Suriye ile barındırdığı kısmi mezhebi yakınlık ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Ancak bunun nedeni toplum değil Suriye yönetimindeki Nusayri kaynaklıdır. 12 İmam anlayışı ile Nusayriler mezhebi benzerlikleri siyasi bir ittifak oluşmasına ortam hazırlamıştır. Dönemin Suriye lideri hafız Esad ile Irak lideri Saddam Hüseyin gerginliği sonunda İran Suriye'ye yakınlaşmıştır. İslam devrimini tanıyan ilk Arap ülke olan Suriye, Irak-İran I. Körfez Savaşı'nda tüm ülkeleri karşısına alarak İran safında konumlanmıştır. Hatta ABD ve İsrail'e karşı savunma anlaşması imzalamışlardır.²⁵⁸ Öncelikle mezhep yakınlıkları ardından İsrail'in ortak düşman olarak kabul edilmesi ve iki ülkenin anti-empyralist tutumu ittifakın nedenlerindedir.

---

²⁵⁶ Bayram Sinkaya, "Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri" *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Raporu*, 2013, s.6

²⁵⁷ Mesut Şöhret, "Ulus Devletsiz Devlet Modeli Lübnan Örneği", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2012, (ss. 85-107), s.

²⁵⁸ Nurettin Taşar, s.17

Suriye’de yaşanan iç savaşta askeri ve politik potansiyel tüm gücüyle Suriye’ye desteklemiştir. Mert bir veri bulunmamakla birlikte yaklaşık 100 milyar dolar Suriye için harcama yaptığı söylenmektedir.²⁵⁹

Şii mezhebinde Hz. Zeynep’in mühim bir yer taşıması, Suriye’de başlayan iç savaşın ardından Seyide Zeynep Türbesi’ni korumak için Suriye topraklarına girmesine neden olmuştur. Normatif öğeleri kullanan İran Suriye topraklarındaki varlığını meşru kılmıştır. Mevcut yönetimi kaybetmesi halinde bölgesel güvenliği tehlikeye girecektir bu nedenle günümüzde Suriye yönetimi lehine tavrı nettir.

Genel bir değerlendirme ile İran mezhepçi politika uygulamaktadır. Neticede Şii popülasyonunun yüksek çoğunlukta olduğu ülkelerle genel anlamda ilişki geliştirmekte, karşıt kategoride yer alan ülkelerle zıtlaşmaktadır. Bu nedenle İslam ve Arap dünyasındaki ülkelerin karşıtlığını alırken Suriye, Irak, Lübnan gibi ülkelere destek görmektedir.²⁶⁰

3.2.2. Irak

Necef, Kerbela gibi kutsal mekânların yer aldığı Irak İran’ın Şii hilali projesinde yer almaktadır. Mezhebi dış politikada kaldıraç olarak kullanan İran’ın hedefi olması Şii popülasyonun yoğunluğundandır. 1979 yılından itibaren başlayan sorunlar İran konusunda anlatılmaktadır.²⁶¹ Irak’ın 2003 yılında işgalden önceki yönetimi Sünni Araplara aitken, işgal ardından Şii egemenliğine geçmiştir. Böylece mezheplerin çatışma alanına dönen Irak, Suudi Arabistan ve İran’a karşı gizli savaşlar vermiştir. İran tarafından daima emperyalist gücün karşıtı bir güç ve Arap Orta Doğu çıkış kapısı olarak görülmüştür. Mezhep faktörü neredeyse her dönem faaliyetlere neden olmaktadır. 2001 yılında Orta Doğu’da Batı tarafından başlatılan radikal terör örgütlerine yönelik mücadele, mezhep çatışmalarını hat safhaya taşımıştır.²⁶²

2003’te bombardımana maruz kalan Irak’ta herhangi bir mezhepsel ayırım sözü konusu olmamıştır. Mezhepler birlikte ibadet etmiş, aynı ibadethanelere gitmiş, işgal karşısında birlikte mücadele sözü vermiştir. İşgalin ardından Sünni ve Şii camilerine

---

²⁵⁹ Bayram Sinkaya, s.25-26

²⁶⁰ Nurettin Taşar, s.18

²⁶¹ Kemal İnat, Veysel Kurt, Abdullah Yegin, Recep Tayyip Gürler, Ömer B. Özdemir, Ayşe S. Özdemirci, İsmail Akdoğan, İ., “İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları”, *SETA*, Sayı:148, 2016, (ss. 1-32), s. 11-13.

²⁶² Yeşim Demir, “Emperyalist Devletlerin Ortadoğu’da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şîî Çatışması”, *Turkish Journal of Shite Studies*, Cilt:1, Sayı:2, 2019, (ss. 234-246), s.240.

yapılan saldırılar yine Şii ve Sünnileri işaret etmiştir. Ancak faillerin yakalanması ile Şii veya Sünni kılığına giren emperyalist güç oyuncularının olduğu anlaşılmıştır. Kırılan güven zinciri Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile istikrarın bozulmasına neden olmuştur. Şiiler ve Sünniler çatışmaya başlamıştır. Suriye'de gerçekleştirilen durum IŞİD vb. selefî terör örgütleri oluşumuna sahne olmuştur.

Irak'ta 2003'ten önce Arap kimliği ve milliyetçilik ön planda olmasına rağmen işgalin ardından mezhep çatışmaları ile ön plana çıkmıştır. Orta Doğu'da tümüyle hissedilen değişim noktası Irak'ın işgalidir. Bu değişim Suudi Arabistan ve İran'ın Şii ve Kürt gruplara ilgi göstermesine yol açmıştır.²⁶³

Yoğun nüfusu bulunan Şiiler 2003'e dek siyasi iktidarda yer almamışlardır. İşgalin ardından değişen dengeler Şiilerin İran tarafından desteklenmesine, iktidarda söz sahibi olmasına, siyasetten dışlanan Sünni grupların rahatsızlığına ve tabii reaksiyonuna neden olmuştur. Sünni Arapların dışlanmasına ilk yanıtı Suudi Arabistan olmuştur.²⁶⁴

İran'ın Vietnam'ı şeklinde anılan Suriye; rejimi itibarıyla İran tarafından destek görmektedir. Ayrıca İran Suriye'ye gerçekleşen müdahalelere karşı mücadele vermeye, mezhebin birleştirici gücünden yararlanmaya devam etmektedir. Ancak ilişkinin şekillendirilmesindeki asıl neden Suriye'nin İran tutumudur. 1980-88 Irak İran savaşı esnasında sadece Suriye İran'ı desteklemiştir. Orta Doğu'nun cehenneme dönmesine neden olan Arap baharı Suriye'de etkili olmuştur. Ülkenin yaklaşımı İran'la ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır.

Güvenlik bakımından Sünni ülkeleri endişelendiren mevzu Orta Doğu ülkelerinin Şii nüfusedir. Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan Şii vatandaşlarının İran etkisinde kalmamaları, yönetimde söz sahibi olmamaları amacı ile Sünni hükümeti desteklemektedir. Duruma en iyi örnek; yönetimde Sünni ağırlığı bulunan ancak %65'i Şii olan Körfez ülkesi Bahreyn'dir. Suudi Arabistan'da ise azınlık olarak bulunan

---

²⁶³ Kayhan Barzegar, "New Terrorism and Human Security in the Middle East: Diverging Perception", in: *Human Security and International In security*, (eds.) George Frerks and Berma Klein, Wageningen Academic Publishers, 2007, p.131-134, https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2barzegar.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

²⁶⁴ Kemal İnat, vd., s. 11-13.

Şiiiler bazı haklardan yoksun kılınmalarına rağmen ülke güvenliği için tehdit olarak algılanmaktadır.²⁶⁵

2010'da Mısır ve Tunus'ta başlayan Orta Doğu ülkelerinde domino etkisine neden olan Arap baharı geri dönülemez etkiler oluşturmuştur. Özgürlük, adalet ve ekmek talebi ile başlayıp tabiri caizse kışa dönen Arap baharı farklı güçlerin rekabet alanına dönüşmüştür. Özellikle Suriye'de rejim ve güçler arasında yaşanan çatışmalar mezhep sorununa yol açarak şiddeti maksimize etmiştir.

2012-13 döneminden itibaren çatışma ve ayrışma ortamı büyümüştür. 2014 yılında IŞİD vb. örgütlerin oluşması ile Irak'ta yeniden iç savaş ortamı canlanmıştır.²⁶⁶ İstikrarsızlık nedeniyle oluşan siyasi boşluk kaynaklı bu durum günümüzde emperyalist oyunlarla temeli atılan terör örgütlerini de kapsamaktadır.

2014'te IŞİD ile mücadele için bir araya gelen Şii aşiretler Sünni bölgede egemenlik kuran IŞİD etkisiyle Sünni- Şii mezhep çatışmasını tekrar alevlenmiştir. Bu duruma taşeron örgütlerin haricinde bölge ülkeleri de katkı sağlamıştır. Irak'a tam destek sağlayarak, Şii- Sünni mezhep çatışmasına, istikrarsızlığa neden olduğu iddiasıyla, Körfez ülkeleri; özellikle Katar ve Suudi Arabistan, Irak başbakanı tarafından suçlanmıştır.²⁶⁷

Şekil 8. Irak etnik ve dini yapı

²⁶⁵ Yeşim Demir, s.241.

²⁶⁶ Güldemir, F. "Tunus'ta başlayan Arap Baharı yayıldıkça kışa döndü", *AA Haber*, 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-baslayan-arap-bahari-yayildikca-kisa-dondu/1030616> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

²⁶⁷ Aljazeera Turk, "Maliki'den 'savaş' suçlaması", 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/malikiden-savas-suclamasi> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

Yeraltı kaynakları bakımından zengin olan bölgelerde hâkimiyet kurmak isteyen büyük güçlerin karşısındaki tek güç İran'dır. Büyük güçlerin bölgeyi seçmesindeki ana neden değerli madenler, petrol ve hidrokarbona sahip olma arzularıdır. İran'da petrol bulunmasının ardından, emperyalist güçlerin dikkatinin toplanması ve aniden mezhep olaylarını baş göstermesi ile karakterize olan süreç tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü andırmaktadır. Osmanlı esasen coğrafik ve mezhepsel olarak parçalanmıştır. Emperyalist güçlerin desteğiyle iktidar olan liderlerin devlet yönetimini otoriter kılması ve vatandaş memnuniyetsizliğine rağmen varlığına sürdürmesi halktan kopmaya neden olmuştur. Emperyalistlerin kültür ve inancı kullanmaları bölgede keskin kırılmalar oluşturulmuştur.²⁶⁸ 400 yıldan uzun bir süre Orta Doğu'nun idaresinden mesul olan Osmanlı dış müdahalelere açık hale gelmiştir. Bölge devletlerinde güveni ve istikrarı yitirmiştir. Yeraltı zenginliklerinin ve jeopolitik konumun Fransa ve İngiltere ardından ABD ve Rusya'nın ilgisini çekmesi kırılmalık ve istikrarsızlık yaratılmak üzere rekabet piyasasına dönüşümü ile sonuçlanmıştır. Başlatılan mezhep çatışmaları nihayetinde imparatorluğun parçalanmasına neden olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde özellikle bölge ülkeleri tarafından güvenlik tehdidi algılanmaktadır.²⁶⁹

Mezhep kontrolü ve dizaynı özellikle Müslüman ülkelerin çatışmasında yararlanan projelerdir. En fazla bilineni Büyük Orta Doğu Projesidir. 22 ülkeyi kapsamaktadır. İlimli İslam kavramı ile ulus kimliklerinin yok edilmesini ve mezhebin ön plana çıkarılmasını içermektedir. Suriye ve Irak'ta başarı ile uygulanmasına rağmen başarısız olan bu projede emperyalist güçler doğan siyasi boşluğu IŞİD gibi örgütlerle doldurmaya çalışmaktadır.²⁷⁰

Birleşmiş Milletler Irak destek misyonu raporu 15 ihtilafli bölgesinden birinin Telafer olduğunu içermektedir.²⁷¹ Diğer Türkmen bölgelerine kıyasla birkaç özelliği ile öne çıkan bölgede aşağıdaki unsurlar etkilidir.

- Mezhepsel ekonomik ve sosyal olarak en problemlili Türkmen bölgesidir.
- Merkez nüfusunun tümü Türkmen'dir. Bu niteliğe sahip tek bölgedir.

---

²⁶⁸ Yeşim Demir, s.243.

²⁶⁹ Saman Zulfar, "Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability", *Perceptions*, , Vol: XXIII, Issue:1, 2018, (pp. 121-148).

²⁷⁰ Yeşim Demir, s.243.

²⁷¹ "Iraq: UNAMI submits its reports on the disputed internal boundaries", *Reliefweb*, 2009, <https://reliefweb.int/report/iraq/iraq-unami-submits-its-reports-disputed-internal-boundaries> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

- Türkiye'deki en kalabalık Türkmen bölgesidir.
- IKBV ve PYD'nin kontrolünde bulunan Kuzey Suriyeli Sincar bölgesi arasında Tampon bölge niteliği taşımaktadır.
- Türkiye ve Iraklı Sünni Araplar ile Türkiye ve Irak Türkmenleri arasında IKBV kontrolünde bulunmayan tek koridordur.²⁷²
- Yoğun ve kitlesel olarak Türkmenler arası mezhep çatışmalarının yaşandığı tek Türkmen bölgesidir. DAES işgalinden önce 510bin kişilik nüfusa sahip olan kent Sünni (%85-50) Şii (%15-50) dağılım oranları çeşitlilik göstermektedir.²⁷³

Telafer 'de DAES'e yönelik Musul operasyonu ile gündeme gelen mezhep çatışması yeni olmamakla birlikte eş zamanlı olduğunu ileri süren kaynaklarıdır rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda Mezhep bilinci bulunmayan; kendilerinin akrabalarının çevrelerinin farkında olmayan nüfustan bahsedilmektedir.

Ayrıca bazı kaynaklarda 1940'lara dek Şii Camisi bulunmadığı çünkü günümüz Şii Türkmenlerinin orijinalde Bektaşî olduğu yer almaktadır. Bu nedenle mezhep çatışmaları Saddam Hüseyin'in düşmesinden sonra gelişmiştir.²⁷⁴

Gelişen bu süreç 5 basamakla açıklanmaktadır. Güvenlik etkilerini birebir yansıtan bu basamaklar meslek çatışma noktasına hangi birikimle geldiğini de ortaya koymaktadır.²⁷⁵

En önemli dönem olarak Mart 2003 Ekim 2005 hazırlık dönemini kapsamaktadır. ABD liderliğinde çokuluslu koalisyon kuvvetlerince işgal edilmesinin ardından Telafer'e farklı direnişçi grupları yerleşmiştir. Bu nedenle kent oldukça problemlili hale gelmiştir. Stratejik müstahkem mevki halini almasında merkezi yönetimden uzaklığı, Sünni direnişin esas olduğu Musul'a yakınlığı, Suriye ile geçiş bölgesi oluşturması el-Kaide gibi direnişçi grupların gölge akınına neden olmuştur. Güçlerin konsolidasyonu için üç farklı iddia mevcuttur. Bunlar;

- Kuzey mahallelerde ikamet eden 20.000 Baasçı Türkmen'in desteği

²⁷² Serhat Ekmen, "Unutulmuşluğun Karanlığından Umudun Aydınlığına Uzanan Bir Türkmen Kenti: Telafer", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:5, 2009, (ss. 6-22), s.7.

²⁷³ Tunahan Yıldız, "Mezhep Çatışmasına Bir Etnik Grup ve Yerel Bağlam Üzerinden Bakmak: Irak Türkmenleri ve Telafer Örneği", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2017, (ss. 41-73), s.51.

²⁷⁴ Bilgay Duman, "Irak'ta Bir Kimlik Arayışı: Bektaşiler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:35, 2011, (ss. 61-69), s.62-63.

²⁷⁵ Tunahan Yıldız, s.52-53.

- Kuvvetli aşiret yapısının suikast ve benzeri zorlamalarla kullanılması
- 1980’den o güne dek kentte varlığını gösteren Vehhabi imamların etkisi

2004 Eylül 2005 Nisan arası direniş merkezi haline gelen Telafer eğitim, örgütlenme, teçhizatlandırma işlemleri ve üst militanların geçiş noktası için bir konum haline gelmiştir. Silah zoruyla baskı altına alınan Telaferliler 2006’ya dek ciddi boyutlarda insan krizi oluşturan operasyonlar yaşamıştır. Mezhepçiliğin temeli Telafer ‘de atılmıştır.²⁷⁶

Sünni direnişçilerin mezhep farklılıklarını açığa çıkarmada etkisi büyüktür. İslam-Amerikan mücadelesi ile aynı zamanda Sünni-Şii mücadelesi yürüttüklerini duymuşlardır. Çok sayıda Şii göçmen bölgeyi terk etmiştir.²⁷⁷ Ayrıca talimatlara uymayan herkes yara almıştır. Sünni Türkmenler dahi polis olma isteklerini direnişçi tehdidinden dolayı gerçekleştirememiştir. Telafer mezhepçi grup ve dikey dayatmaların altında ezilmiştir.²⁷⁸

Sünni Türkmenler polis ve askerın ayırıcıcı uygulamalarının hedefi haline gelmiştir. Şii Komando Birliği her bir Sünni’nin potansiyel suçunu olduğunu düşünerek gözaltına almıştır. Polis müdürü olarak Şii mezhebından gelen yeni memur Sünni memurların görevden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Güvenlik Kuvvetleri’nin çoğu Şii’dir. Amerikalı bir gazetecinin Şii Türkmen polise terör ile alakalı kaç kişinin vurulduğunu sorduğunda aldığı cevap 150 bin olmuştur. Bu rakam Telafer ‘deki Sünni Türkmen nüfusuna denk düşmektedir. Anlaşılacağı üzere güvenlik kuvvetleri, mezhepçi bir güvensizlik kaynağı oluşturmuştur.²⁷⁹

Aşiretler Şiiilerle ittifak kurmaya çalışmış veya direniş gruplarına katılarak saldırı eylemlerinde bulunmuştur. Birçok kan davası başlamış ve mezhepler üzerinden sürdürülmüştür. ABD bazı aşiretler ile ortaklık kurma davranışları göstermiş ancak otorite ve prestijine zarar vereceği kaygısıyla diğer aşiretleri dışlamıştır. Bu durum ABD ordusuyla Şii aşiretlerin iş birliğine yol açmıştır. Ancak direnişçi saldırılarından korunmak üzere gerçekleşen bu durum Şii aşiretlerinin bir yerde toplanmasıyla

---

²⁷⁶ Tunahan Yıldız, s.53.

²⁷⁷George Parker, “The Lesson Of Tal Afar. The New Yorker”, 2006, <https://www.newyorker.com/magazine/2006/04/10/the-lesson-of-tal-afar> (Erişim Tarih: 05.01.2022).

²⁷⁸ Michael Fitzsimmons, “Governance, Identity, and Counterinsurgency: Evidence from Ramadi and Tal Afar”, *United States Army War College Press*, <https://press.armywarcollege.edu/monographs/532/> (Erişim Tarih: 05.01.2022).

²⁷⁹ Tunahan Yıldız, s.54-55.

karmakarışık bir hal almıştır. Aşiret mensupları dahi gözaltına alınıp, tutuklanıp, öldürülebilmektedir. Kaos alanına dönen ortam ciddi bir güvensizlik ve emniyetsizlik hali yaratmıştır. Mezhepsel sınırlar keskinleştirilmiştir. Bölgesel güvenlik adına verilen bir örnek; Hakların İadesi operasyonunda Sünni Türkmenlerin Şii mahallesinden geçmeyi reddetmeleri ve Saray mahallesinden taşımak istememeleridir.

İkinci safha 2005 Ekim 2006 Şubat ayrılığını kapsayan kısa süreli uzlaşma ve göreceli istikrar dönemidir. Sünni ve Şiiilerin kenti ortak idaresi görüşülmüştür.

2006 Şubat 2011 Şubat aralığında ise güvenliği tehdit eden olaylar silsilesi yaşanmıştır. Üç dönem olarak anılan bu zaman aralığında olaylar yoğunlaşma ve tırmanma safhasındadır. Sünni Şii suikastları artmış, ABD işbirlikçilerine karşı saldırılar düzenlenmiş, el-Kaide yeniden varlık göstermiş, aşiretler arasındaki ilişkiler tümüyle gerilmiştir.²⁸⁰

En can alıcı olay 27 Mart 2007’de insani yardım kuruluşunun gönderdiği sözde bir ekmek kamyonunun Şii Türkmenlerin yoğun olduğu mahallede patlaması, aynı gün kalabalık bir pazar yerinde bomba yüklü bir aracın infilak etmesi, sözde failleri yakalamak adına Sünni mahalleye yapılan baskın,²⁸¹ evlerinden alınan Sünni Türkmen erkeklerinin sokakta öldürülmesi, polis gücünden Sünni Türkmenlerin kovularak yerlerine Şii Türkmenlerin getirilmesi ile sürüklenen bir süreçtir. Uzlaşma çabalarında dahi silahlı saldırılar sürmüş ve güvenlikten ziyade ağır tehdit altında tutulmuştur.²⁸²

Misillemeler, terörist saldırıları, aşiret rekabetleri, ayrımcılık politikaları ekseninde sürdürülen mezhep çatışmaları Türkiye’nin öncü olması ile Şubat 2011’de yumuşamaya başlamıştır. Dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan nezaretinde toplantı düzenlenmiş çatışma ve uzlaşma çözümü aranmıştır.²⁸³ Haziran 2014’e dek süren yumuşama periyodu mezhepçi saldırıları ciddi oranda azaltmıştır.

Haziran 2014’te başlayan beşinci aşama DAEŞ’in Musul’u ardından Telafer’i işgal etmesi ile belirsizlik ve dağılma periyodu haline gelmiştir. Çok sayıda Sünni Türkmen Türkiye’ye, Kerkük yakınındaki Yahyava mülteci kampına, Irak’taki

---

²⁸⁰ Tunahan Yıldız, s.55.

²⁸¹ “Iraq: Sunnis Versus Shia in Tal Afar. RANE Worldview”, Strofor, 2007, <https://worldview.stratfor.com/article/iraq-sunnis-versus-shia-tal-afar> (Erişim Tarih: 05.01.2022).

²⁸² James Cogan, Iraq: US occupation sets off sectarian atrocities in Tal Afar”, 2007, <https://www.wsws.org/en/articles/2007/03/iraq-m30.html> (Erişim Tarih: 05.01.2022).

²⁸³ Nebi Miş, “Suriye 2011”, *Ortadoğu Yılığ 2011*, Cilt:6, Sayı:2, (ss. 257-300), s.272-273.

peşmerge kontrollü alanlara, Şii Türkmenler Irak Şii nüfusunun yoğunlukta olduğu Hille, Kerbela ve Necef'e sığınmışlardır.²⁸⁴ Kalan Sünni Türkmenler de Musul operasyonu ile bölgeyi terk etmişlerdir. Ağustos 2017'de bölgede DAEŞ'ten temizlenmiştir. Ancak üç boyutta güvenlik etkisi hala sürmektedir.²⁸⁵

- 1) Bölgeden göç eden Şii ve Sünni Türkmenlerin geri dönüşü
- 2) Bölge hâkimiyetine sahip Haşdi Şaabi'nin Sünni Türkmenler 'de yarattığı korku
- 3) Şii ve Sünni Türkmenlerin DAEŞ işgalinde harap olan bölgeleri

Sünni Türkmenlerin geri dönüşüne Haşdi Şaabi tarafından zorluk çıkarılması halinde DAEŞ'e katılan Sünni Türkmen kesimin ve DAEŞ'in yıktığı Şii camilerinin propaganda aracı olarak kullanılacağı ve tekrar misilleme yaratacak çatışma zemini oluşturacağı düşünülmektedir.²⁸⁶

3.2.3. Yemen

Geçmişten günümüze dek Suudi Arabistan'ın güvenliği için kilit ülke konumunda olan Yemen, Medine ve Mekke'nin güvenliğinde kritik önem arz etmektedir. Haremeyn'e olası saldırıların ilk savunma hattı Yemen'dir.²⁸⁷ Bu nedenle Suudi yöneticiler ulusal çıkarlar da doğrudan veya dolaylı biçimde Yemen'e müdahale etmişlerdir.²⁸⁸

Süveyş kanalı itibariyle mühim limanlara, Şam ve Mekke üzerinden Hindistan ve Çin ticaretinin sürdürülmesi gibi önemlere de sahiptir. 1960'larda gerçekleşen Suudi Arabistan ve Mısır'ın taraf olduğu çatışmalar, 1990'larda el-Kaide bahanesiyle yürütülen batılı ve ABD savaş siyaseti, 11 Eylül saldırılarının ardından güvenlik konseptini değiştirmiştir. Terörle mücadele adını alarak küresel boyutta sıçramıştır. Bu siyaset Yemen'i de etkilemiştir.²⁸⁹ 1980'lerin sonunda bölgede bulunan petrol hızlı "güney ve kuzey" Yemen'i birleştirme adımlarına aracılık etmiştir. Böylece 1990'da

²⁸⁴ Bilgay Duman, "Saha Gözlemleri Işığında Necef ve Kerbela'da Yaşayan Telaferli Göçmen Türkmenlerin Durumu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:9, Sayı:79, 2017, (ss. 58-59), s.58.

²⁸⁵ Bilgay Duman, Feyzullah Tuna Aygün, "Telaferli Türkmen Göçmenlerin Durumu ve Telafer'in Geleceği", Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, ORSAM Rapor No: 215, 2017, s.8.

²⁸⁶ Tunahan Yıldız, 59-60.

²⁸⁷ Riad Domazeti, "Yemen Raporu: Çöken Devletin Enkazında Barışı Arayan Bir Halk" *İNSAMER Araştırma Raporu*, 2019, (ss. 1-45), s. 4. https://www.insamer.com/tr/yemen-raporu-coken-devletin-enkazinda-barisi-arayan-bir-halk_1717.html (Erişim Tarih: 05.01.2022).

²⁸⁸ İrem A. Karakır, "Ongoing Conflict in Yemen: A Proxy War?", *TESAM Akademi Dergisi-Turkish Journal of TESAM Academy*, Vol:5, Issue:2, 2018, (ss. 121-149), s.129.

²⁸⁹ Riad Domazeti, s.4.

Yemen Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁹⁰ Ancak egemen yapılar birbirleriyle rekabete girmiştir. 90'lı yıllarda Saddam Hüseyin'in Kuveyt işgali, 1991'de Irak ambargosu ile başlayan koalisyonlarda Yemen yer almamıştır. Suudi Arabistan'ı memnun etmeyen ve güvenlik açısından hayati öneme sahip bu olayda Yemen'in Suudi Arabistan'ın yanında yer almaması ağır bir ekonomik cezalandırmaya neden olmuştur.²⁹¹

Siyasi ve ekonomik yaptırım dönemi başladığında Yemen yıllardır yerel el-Kaide saldırıları ile uğraşmaktadır. ABD tarafından terör stratejisi adı ile yürütülen saldırılar Yemen'de bulunan silahlı militanların çok sayıda bölgeyi ele geçirmeleri ile son bulmuştur.²⁹² Yeni bir tehditle yüzleşen Yemen yönetimi, Ensarullah hareketi olarak bilinen; Husilerin de katılımı ile el-Kaidenin merkezi otoritede yarattığı gerilemeyi ve düzenin bozulmasını izlemişlerdir.²⁹³

Husilerin rahatsızlıkları arttığında Suudi Arabistan Yemen yönetiminden Husilere yönelik sert tedbirler almasını talep etmiştir. Yemen bu sıkıştırma ile 2004'te Ensarullah hareketine operasyon gerçekleştirmiştir. Liderlerinin de yer aldığı yaklaşık 1000 Husi öldürülmüştür.²⁹⁴

Çatışmaların sürekliliği ve niteliği, ekilen nifak tohumları sonucu mezhepsel ayrılıklarla sağlanmıştır. Yaklaşık %60 Sünni, %38 Zeydi, %2 Husi'den oluşan nüfusun asırlarca sorunsuz yaşaması değişen siyasi dengelerin getirisi ile mezhepsel kapsamda olağanüstü bir güven problemi yaratmıştır.²⁹⁵

Yemen'in Ensarullah liderini öldürmesi üzerine örgüt liderliğini küçük kardeş ele almıştır.²⁹⁶ Marjinal ekonomik ve politik eylemlerini sürdüren lider Abdülmelik el Husinin desteği ile 2004-2011 arasında Zeydiler yönetime karşı (Ali Abdullah Salih) çok sayıda isyan gerçekleştirmiştir.²⁹⁷ Zeydi isyancı eylemlerinin bir sonucu olarak Kuzey Yemen'de merkezi hükümet ile Husi topluluğu arasında altı kez çatışma

---

²⁹⁰ Nazlı Koca, "Yemen'de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:39, Sayı:2, 2021, (ss. 223-235), s.225.

²⁹¹ Hüseyin Arslan, "Vekâlet Savaşları Bağlamında Suudi Arabistan-Husi Çatışmasının ve Aramco Saldırısının Bölgesel ve Küresel Güvenliğe Etkileri", *Anadolu Strateji Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2020, (ss. 19-32), s.26

²⁹² Riad Domazeti, s.8-9.

²⁹³ Hüseyin Arslan, s.27.

²⁹⁴ Riad Domazeti, s.9.

²⁹⁵ Ali Semin, "Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi", *Bilgesam Analiz/ Ortadoğu*, No:1201, 2015, (s.1-7).

²⁹⁶ Ali Semin, s.2.

²⁹⁷ İrem A. Karakır, s.126.

yaşanmıştır. Binlerce insan ölürken yüzlerce Zeydi, Husilere katılımını sürdürmüştür.²⁹⁸

İmzalanan ateşkes varlığına rağmen 2008’de tekrar atağa geçen hedefli saldırılar İran’ın desteğiyle Husilerin silah gücü kazanmasına yol açmıştır.²⁹⁹

Yasemin devrimi ile tetiklenen toplumsal olaylar sonucunda Arap Baharı başlatmıştır.³⁰⁰ Yemen’in hazırlıksız yakalanması Ali Abdullah Salih yönetimindeki hükümetin Arap baharını baskılayıcı davranışına neden olmuştur.³⁰¹ Üniversitede başlayan öğrenci hareketleri, kanlı gösteriler ve tetiklenen iç çatışmalara evrilmiştir. Günümüzde dahi süren iç savaş 2011’den bu yana dek büyük enkazlar bırakmaktadır.

2012 yılında 34 yıllık iktidarını istifa ile noktlayan Ali Abdullah Salih’in Haziran 2011’de Başkanlık Sarayı’na gerçekleştirilen roketli saldırıda ağır yaralanması ve tedavi maksadıyla Suudi Arabistan’a götürülmesi etkili olmuştur. Güvenlik endişesi ile bölgesel çatışma kaygısı yaşayan tüm komşu ülkeler harekete geçmiştir. Körfez İşbirliği Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Ligi, Birleşmiş Milletler devreye girerek başkanı istifaya zorlamıştır.³⁰² Yardımcısının başkanlığa getirilmesi ile başlayan yeni süreç kaosu bitirememiştir. İç karışıklığı fırsat bilen Ensarullah hareketi İran desteği ile 2014’te yüksek petrol fiyatlarını protesto amacıyla sokağa dökülmüştür.³⁰³ Ağustos’ta başlayan bu durum Eylül 2014’te yönetime el koyan ve parlamentoyu fesheden Husilerin geçici ulusal konsey kurmaları ile sonuçlanmıştır. Sol öncelikli olmak üzere diğer muhalif grupların da hep birlikte karşı çıktığı bu darbe, kabine istifası ve Cumhurbaşkanı’nın Suudi Arabistan’a kaçması ile sonlanmıştır. Kısa bir süre sonra istifasını geri çekmiştir. Bu durum Ali Abdullah Salih’in görevden alınmasının hiçbir probleme etki etmediğini aksine derinleştirdiğini göstermiştir.³⁰⁴

2014’te Husi militanları Başkent Sana’yı ele geçirmiş, 2015’te Aden’e doğru ilerlemiştir. Bu durum Suudi Arabistan harekete geçmesine ve liderliğinde askeri Arap koalisyonu kurulmasına yol açmıştır. Koalisyonda sudan, Ürdün, Mısır, Fas, Kuveyt,

---

²⁹⁸ Hüseyin Arslan, s.27.

²⁹⁹ Riad Domazeti, s.9.

³⁰⁰ Hüseyin Arslan, “Yasemin Devriminin Etkisindeki Tunus’un Siyasal Sistemine Bir Bakış” *Türkiye Günlüğü*, Sayı:105, 2011, (ss. 47- 64), s.49.

³⁰¹ İrem A. Karakır, s.124.

³⁰² Riad Domazeti, s.9.

³⁰³ Ensar Muslu, “Askeri Müdahaleyle Yemen Devletini Yeniden Tesis Çabaları ve Menfi Gelişmeler” *Orta Doğu Analiz*, Cilt:7, Sayı:71, 2015, (ss. 46-49), s. 48.

³⁰⁴ Riad Domazeti, s.11.

Bahreyn, katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan bulunmaktadır.³⁰⁵ Mali desteğini İran'dan aldığına dair kanıt toplanan Husilerin şehirden çıkarılmasına yönelik askeri saldırı kararı alınmıştır. Kararlılık fırtınası adı verilen operasyona koalisyondaki ülkeler destek sunmuş ancak asker göndermeye yanaşamamıştır.³⁰⁶ Bu nedenle yıllarca hava harekâtı sürdürülmüştür. Fakat sivil kayıpların çok olması toplumsal eleştirilere neden olmuştur. Eleştirileri doğrularcasına 1 Eylül 2019 da Husilerce işletilen gözaltı merkezi, hava saldırısına maruz kalmış yüzden fazla sivil ölmüştür. Koalisyon tarafından ziyaret edilmiş; hapisane ve insansız hava araçları için depolama alanı olan bu konumun meşru bir askeri hedef olarak vurulduğunu iddia edilmiştir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi lokasyonu ziyaret etmiştir. Aynı doğrultuda karar vermesi üzerine hava saldırıları sayısı azaltılmış dolayısıyla sivil kayıplar önemli ölçüde düşürülmüştür. İnsan hakları konseyi tarafından 2018/2019 Yemen çatışmalarının her bir noktasında hak ihlallerinin bulunduğu duyurulmuştur. Yemen'de yıllardır derin insani krizler ve Meşrutiyet sorunu mevcuttur.

2019 ilkbahar ve yazında Suudi Arabistan'ın su ve enerji altyapısına, ticari havalimanlarına füze ve drone saldırıları gerçekleştiren Husiler Körfez bölgesinde, mevcut İran-ABD gerilimini tümenden yükseltmiştir.³⁰⁷

İran vekâletindeki Husiler, ilk çatışma anlarından itibaren Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon ve Yemen Sünnilerine karşı en geniş eylemini 14 Eylül 2019'da gerçekleştirmiştir. Suudi Arabistan ulusal petrol ve doğalgaz işletmesi Aramco petrol rafineleri; Abqaiq ve Khurais, SİHAlarla saldırıya uğratılmıştır. Bu durumun 300 hayatı askeri hedef için ilk basamak olduğu birkaç önden duyurulmuştur.³⁰⁸

Bunun sonucunda Suudi Arabistan petrol üretimini 5,7 milyon varile düşürmüştür. Günümüz üretimin bu denli azalması petrol fiyatlarının son 4 ay yıllık süreçte izlenen en yüksek fiyatı %15'inden daha fazladır. Küresel petrol üretimini %5 oranında etkileyen bu saldırıdan sonra Suudi Arabistan'ın ciddi bir güvenlik riski ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmıştır.³⁰⁹ Sadece bölgesel değil küresel bir güvenlik sorunu

---

³⁰⁵ Riad Domazeti, s.12.

³⁰⁶ Ensar Muslu, s.48.

³⁰⁷ Hüseyin Arslan, s.28.

³⁰⁸ Hüseyin Arslan, s.29.

³⁰⁹ "Suudi Arabistan'daki petrol tesislerine saldırı: Petrol fiyatları yüzde 19 arttı", *BBC NEWS*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49711271> (Erişim Tarih: 05.01.2022).

oluşturmuştur. Ayrıca ABD Patriot füze sistemleri ve Awacs erken uyarı o unsurları ile korunan ve ciddi tedbirler olan Suudi Arabistan'ın kritik önem taşıyan petrol tesislerine gerçekleştirilen bu saldırıyı önlememiş olması yüksek güvenlik zafiyeti olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu durum İran'ın engellenemez olduğunu milyar dolarlık ABD silahlarının hibrit saldırılarını dahi engelleyeceğini tüm dünyaya duyurmuştur.³¹⁰

Bu meselenin diğer bir yönü Husilerin lojistik ve askeri bakımdan aldığı desteğin boyutudur. Silah ve maaş konusunda hiç zorlanmamaları, İran'ın yapmış olduğu yardımın ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Öyle ki çok sayıda savunma silahına sahip olan Husiler başta Riyad olmak üzere stratejik önem taşıyan çok lokasyona füze atabilecek kapasiteye ulaşmıştır.

Yemen'de süren iç savaşta İran'ın en önemli müttefiki Husilerdir. Kendileri, İran beklenti ve talepleri doğrultusunda sürdürdükleri vekâlet savaşını 2015'te Sana'nın ele geçirilmesi ile taçlandırılmıştır. 25 yılın ardından başlayan Sana-Tahran uçuşları haftada yaklaşık 30 kez tekrarlanmaktadır. Böylece Yemen'e doğrudan müdahale edilebilmektedir. Ayrıca dünyaya açılan tek kapısı İran olan Husiler, İran'ın ABD ve Suudi Arabistan öncülüğündeki Arap koalisyonuna yıpratma savaşını sürdürmesini sağlamaya devam edecektir.³¹¹

3.2.4. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan Basra Körfezi'nin iki önem arz eden gücünden biridir. Uygulanan politikalar ve farklılıkları bakımından diğer güç olan İran ile "İslamiyet'in yorumlanması, askeri kapasiteler, ekonomik güçler" gibi alanlarda rekabet halindedir. Neden oldukları güvenlik kaygıları ile diğer ülkelere etkileyebilmektedir.

Çalışmanın kapsamı neticesinde kronolojik inceleme gerçekleştirildiğinde iki ülke arasındaki ilişkilerin üç dönem içerdiği gözlenmektedir.

3.2.4.1. Düşmanlık ve Gerilim Dönemi (1979-1989)

1971'de Basra körfezinden çekilen İngiltere'nin ardından Riyad ve Tahran arasında jeopolitik rekabet başlamıştır. ABD müttefiki İran'ın körfezin polis rolünü

---

³¹⁰ Hüseyin Arslan, s.29.

³¹¹ Riad Domazeti, s.35.

üstlenmesi, Suudi Arabistan'la ABD çıkarları garantörü olması ikiz sütun politikasına hizmet etmiştir.³¹²

1973'te batılı ülkelere ve İsrail'e uygulanan ambargoya İran destek vermediğinde Suudi Arabistan ihtilaf yaşamıştır. Ancak ABD müttefikliği neticesinde gerilim tırmanmamıştır. 1979'da yaşanan İran İslam Devrimi ikiz sütun politikasını sonlandırmış ve iki ülke arası rekabetin açığa vurulmasını sağlamıştır. 1979 yılından önce güvenlik tehdidi oluşturmayan İran, mühim meselelerde iş birliği yapabilecek gibi görülmüştür. Ancak devrimle statükocu anlayışı terk etmesi, revizyonist bir çizgi edinmesi, dış politikada araç olarak Şiiliği kullanması, bölgedeki ülkelere devrim ihraç politikası uygulaması Suudi Arabistan ile gerginliğe neden olmuştur. Monarşinin meşru olmadığını yayarak Şiilerin ayaklanmasına yönelik telkinde bulunan İran, Suudi Arabistan'daki %10'luk kesime hitap edince rahatsızlık oluşmuştur. Suudi Arabistan diğer Körfez ülkeleri (Katar, Umman, Kuveyt, Bahreyn, BAE) ile iş birliği yaparak Körfez iş birliği konseyini (1981) kurmuştur.³¹³

Irak-İran savaşı gerilimin tırmanmasına neden olan diğer bir olaydır. 1980'de İran'a saldıran Irak, Suudi Arabistan tarafından desteklenmiştir. İran'ı dengelemek adına yıpratma politikası izleyerek³¹⁴ Irak'a lojistik ekonomik ve askeri destek sağlayan Suudi Arabistan toplamda 25 milyar dolar nakdi yardım sağlamıştır. Ayrıca Irak petrolünü kendi toprakları üzerinden uluslararası piyasaya ulaştırmıştır.³¹⁵

Dönemin son vukuatı Hac ziyareti esnasında, 1987'de yaşanmıştır. 1985 yılından itibaren süren ABD ve İsrail protestolarına ilk kez o gün müdahale edilmiştir. Gösteriler esnasında Suudi güvenlik kuvvetleri ve İranlı Hacılar arası koordinasyon sağlanamamış³¹⁶, çıkan olayda 402 hacı adayını öldürülmüştür.³¹⁷ İki devletin ilişkileri Suudi Arabistan'ın 1988'de İran elçiliğini kapatarak diplomatik ilişkileri

---

³¹² Pınar Arıkan Sinkaya, s.2-3.

³¹³ İsmail Akdoğan, "İran Devriminden Arap Baharına Suudi Arabistan- İran İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü*, 2016, <https://ortadogu.sakarya.edu.tr/tr/yayin-grup/12174/52467/52550/iran-devrimi-nden-arap-bahari-na-suudi-arabistan-iran-iliskileri-ismail-akdogan>, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³¹⁴ Özdemir Akbal, "Suudi Arabistan-İran İlişkilerinde Son Durum", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2016, <https://21yite.org/tr/suudi-arabistan/suudi-arabistan-iran-iliskilerinde-son-durum> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³¹⁵ İsmail Akdoğan, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³¹⁶ Cem Yılmaz, "İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:26, 2011, (ss. 3-62), s. 56.

³¹⁷ Merve Şebnem Oruç, "1979 gizemi ve Kâbe baskını", *Yeni Şafak*, 2013, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/1979-gizemi-ve-k%C3%A2be-baskini-574251> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

sonlandırmasıyla çıkmaza girmiştir. Suudi Arabistan Hac görevini yerine getirmek isteyen İranlılara vize verilmeyeceğini açıklamıştır.³¹⁸

3.2.4.2. Yumuşama Dönemi (1989-2001)

Bölgesel ve ulusal gelişmelerle yumuşama evresine giren ilişkiler ilk olarak Irak-İran Savaşı'nın sona ermesi ile başlamıştır. Ateşkesi kabul eden İran, Suudi Arabistan'ın yeni bir sayfa açmasına imkân tanımıştır. Ayrıca Soğuk Savaş sona erdiğinden küresel yumuşama havası Orta Doğu'ya da sirayet etmiştir.

İran'da yaşanan liderlik değişimi Humeyni'nin vefatı ile gerçekleşmiştir. Aynı yıl cumhurbaşkanı seçilen reformist Haşim'i Rafsancani “devrim ihracı” politikasını bırakmıştır³¹⁹. Saldırgan devrimcilik yerine pragmatik aradalık siyasetini benimseyen başkanın politikasındaki değişiklik Suudi Arabistan ilişkilerine olumlu yansımıştır.³²⁰

Ayrıca Kuveyt'i işgal eden Irak, güvenlik tehdidi oklarını kendine çevirmiştir. Suudi Arabistan'ın algısı “en büyük müttefikinin toprağının işgali kabul edilemez” yönündedir. Basra Körfezi'nde izlenen yayılmacı politika ile Irak, Suudi Arabistan için bir tehdit haline gelmiştir. Bu kez İran'ın dengelenmesi için Tahran'la yakınlaşma çabasına girmiştir.³²¹

Konjonktüre değişimler sonucunda Suudi Arabistan ve İran arası gerilim sonlanarak 1991'de açılan elçiliklerle diplomasi yeniden tesis edilmiştir. Uyuşturucu ve terör hususunda güvenlik anlaşması yapılmış ve karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 1979'dan itibaren gerçekleşmeyen resmi ziyaretlerin ilki İran Cumhurbaşkanı tarafından 1999'da Suudi Arabistan'a gerçekleştirilendir.³²²

3.2.4.3. Yeniden Gerilim (2001-...)

2000'li yılların başlangıcı ile günümüze dek sürecek gerginlik başlamıştır. Bu duruma etki eden 5 mühim gelişme mevcuttur.

11 Eylül saldırının ardından Bush'un izlediği Orta Doğu politikası: 2001'de Afganistan müdahalesi ile Taliban rejiminin, 2003'te Irak müdahalesi ile Baas rejimini deviren ABD ve Şiiilerin Irak'ta yönetime gelerek İran'la yakınlaşmaları ilişkileri geren

---

³¹⁸ İsmail Akdoğan, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³¹⁹ Damla Kocatepe, “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, İran Özel Sayısı, Cilt:1, Sayı:2, 2017, (ss. 67-101), s.71.

³²⁰ Pınar Arıkan, s.4

³²¹ İsmail Akdoğan, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³²² Pınar Arıkan, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

ilk durumlardır. Suudi Arabistan'ın büyük bir Şii Arap yönetimi kurularak Sünnilerin dışlanacağını düşünmesi derin kaygılara neden olmuştur.

2005'te yoğunlaşılın nükleer enerji programı: İran'ın silah teknolojisi edilebileceğini düşünen Suudi Arabistan ulusal güvenlik tehdidi hissetmiştir.³²³

Tunus ile başlayarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yayılım gösteren Arap baharı halk ayaklanmaları iki ülke arasındaki gerginliği derinleştirmiştir. Her iki ülkenin ayaklanmalara gösterdiği yanıt farklılıkları ve güttüğü politikalar gerilime neden olmuştur. İran baskıcı yönetimlerin yanında yer alırken Libya'daki NATO müdahalesine şiddet ile karşı çıkarak, Suriye'deki Esad rejimini desteklemiştir. Suudi Arabistan ise Libya müdahalesini destekleyerek, Suriye muhaliflerine yardım etmiştir. Suudi Arabistan Yemen ve Bahreyn üzerinde emeli olan İran'a tepki göstererek Şii yayılımının önüne geçmek üzere ABD desteğini almış; Yemen ve Bahreyn'e askeri müdahale gerçekleştirmiştir. Bu durum gerginliği daha da derinleştirmiştir.³²⁴

Obama doğrudan ilgilenmeme politikası ile Orta Doğu'da İran'a karşı Suudi Arabistan'a yalnız bırakmıştır. Ancak İran ile ilişki çözümü ve nükleer enerji programı hususunda adımlar atarak yakınlaşmıştır. Bu durum Suudi Arabistan'ın endişelerinin ve algıladığı güvenlik tehdidinin pekişmesine neden olmuştur.³²⁵

Suudi Arabistan 2011'de ABD büyükelçisine İran'ın yapmış olduğu suikast girişimini ortaya çıkarmıştır. Güvensizliğin ve gerilimin kat be kat artmasına neden olan bu durum 2015'te hac izdihamında 460tan fazla İranlı hacının ölmesiyle çözülemez hale gelmiştir. İran Suudi yönetimini; Suudi Arabistan disiplinsiz İranlı hacı adaylarını sorumlu tutmuştur. Yaralıları arasında İran Beyrut eski büyükelçisi Ruknabadi'nin olduğu ve Suudiler tarafından kaçırıldığı iddia edilmiştir. Suudi Arabistan Ruknabadi'nin ülkeye kaçak yollarla girdiğini ve kaçırılmadığını açıklamıştır. Son olay 2016'da Suudi Arabistan'da Şii lider r Şeyh Nimr el Nimr ile 46 kişinin terör suçu ile idam edilmesidir. Bu olayın ardından Suudi Arabistan Meşhet konsoloslugu ve Tahran Suudi Büyükelçiliği saldırıya uğramış, 70 kişi bu saldırıyla ilinti barındırdığı gerekçesiyle tutuklanmıştır. Buna rağmen Suudi Arabistan diplomatik misyonun yeterli tedbirle korunmadığını ileri sürerek İran ile diplomatik ilişkileri noktalamıştır.

³²³ İsmail Akdoğan, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³²⁴ Damla Kocatepe, s.73

³²⁵ İsmail Akdoğan, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

3.2.5. Suriye

Arap Baharından derinden etkilenmesine rağmen halk ayaklanmalarından sonuç alınamayan tek ülke Suriye'dir. 2011'deki halk ayaklanmaları sonucundaki kimlik değişimi, yönetime karşı grup çatışması ortamına dönüşen Suriye çok sayıda ülkeden dolayı veya doğrudan etkilenmiştir. Mezhep önderliğinde iç savaşa hazırlayan zeminin geçmişinin izlenmesinde sorunun önemiyetini anlamak açısından fayda vardır.

1971-2000 arası Hafız Esad yönetiminde olan ülke vefatının ardından Beşşar Esad'a geçmiştir. Beşşar Esad Baas rejimini devam ettirmiştir. Arap baharına dek Esad ailesi ve ailenin bağlı olduğu Nusayri bir grup elitin yönetimindedir. Bu durum üç huzursuzluğa neden olmuştur; dış politikada güdülen sürekli İsrail karşıtlığı, tehdit yaratma çabaları, önemli bir ekonomik harcamanın askeri alana yapılması. Mezhep bölünmelerine yol açmamak için özel sektörün önünü kapatan politikalar güden Esad, kamu odaklı ekonomide yolsuzluk ve yozlaşmalara neden olmuştur.³²⁶

Giderek kötüleşen ülke ekonomisi, 1962'de başlatılan olağanüstü halin sürmesi, tutuklamaların ve işkencelerin gerçekleşmesi halk tarafından baskıcı rejimin protesto edilmesine yol açmıştır. 2011'de Arap baharının ilk etkisi olarak öğrenciler tarafından duvara yazılan "halk rejimin değişmesini istiyor" yazısı gösterilmektedir. Tutuklanan öğrenciler ağır işkencelere maruz bırakılmış, bu durumu aileler protesto etmiş ve çıkan arbedede 4 öğrenci yaşamını yitirmiştir. Bunun üzerine yönetim karşıtlığı başlamış ve protestolar kitlesel hale dönüşmüştür.³²⁷ Esad yönetiminin şiddetle karşı vermesi silahlanmaya yol açarak iç savaş başlatmıştır.

İç savaş çok sayıda ülkeye etki göstermekle birlikte en büyük etkiyi Lübnan üzerinde yaratmıştır. Bu nedenle oldukça geniş olan güvenlik etkileri Lübnan üzerinden aktarılmaktadır. İç savaş başlangıcında doğrudan müdahil olmamak adına Lübnan politikacıları resmî açıklamalardan kaçınmıştır. En büyük güvenlik kaygısı komşuda yaşanan iç savaşın kendilerini sıçrama olasılığıdır.³²⁸

³²⁶ Yağmur Şen, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi*, Sayı: 23, 2013, (ss. 54-79), s. 61.

³²⁷ Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", *SETA Rapor*, No:6, 2012, (ss.1-58), s.25

³²⁸ Yasemin Atlıoğlu, "Suriye İç Savaşı'nın Gölgesinde Lübnan Hizbullah'ı", *21. Yüzyıl Dergisi*, Cilt:8, Sayı:56, <https://yasinatlioglu.wordpress.com/2013/08/22/suriye-ic-savasinin-golgesinde-lubnan-hizbullahiyasin-atlioglu/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Suriye iç savaşında İran ve Suriye ile yakın ilişkide olan Hizbullah'ın etkisi büyüktür. Esad yönetiminin muhalif güçlerin karşısında ayakta durma çabası ve alan kaybetmesi 2013'te Hizbullah'ın iç savaşa dâhil olmasına ve rejimin yanında çatışmaya katılmasına yol açmıştır. Lübnan bu esnada, Suriyeli muhaliflere yardım sağlayabilecek grupların ayağını kesmeye çalışmıştır. Lübnan halkı Suriye'nin rejimine yönelik destek gösterileri gerçekleştirmiştir. Lübnan ise rejim ile ortak operasyon düzenlemiştir. Bu durum Hizbullah'ın Sünni karşıtı olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.³²⁹

Bir müddet sonra Suriye'deki durumdan etkilenmeye başlayan Lübnan'ın, sınırlarında selefi ve Nusayri grupları çatışmaya başlamıştır. Bombalı eylemler, insan kaçırma gibi olaylar artarak devam edince Lübnan'da mezhepler arası ayrışma belirgin hale gelmiş ve toplumsal gerginlik yükselmiştir.³³⁰

Sünni Şii gerginliği ve bombalı saldırılar Lübnan ordusunca güvenlik planının uygulamaya alınmasına yol açmıştır. Çıkan çatışmaların, istikrar ve güvenliği yeniden sağlanması için Trablus'a müdahale eden Lübnan, Suriye iç savaşının sona ermesini amaçlamıştır. Ayrıca uygulamaya konulan güvenlik planında Trablus'ta 15 gün içinde 30 cenaze, 145 yaralı olması etkilidir.³³¹ Trablus'a gerçekleştirilen müdahale sonucunda IŞİD ve el Nusra 27 Lübnan askerini esir almıştır. 2015'te 13 üyesi karşılığında takas gerçekleştirilmiştir.³³²

Kendi içinde herhangi bir güvenlik unsurundan bahsedilmeyecek derecede karışıklık yaşayan Suriye mezhep çatışmalarının nelere yol açtığı, hangi güvenlik zafiyetlerine neden olduğu açıklamalarla anlaşılmaktadır. Ayrıca durum bu kadarla sınırlı kalmamıştır. 2015 Kasım'da Lübnan başkenti Beyrut Şii mahallesinde bombalı saldırı gerçekleştirilmiştir. Bölgede 43 vatandaş yaşamını yitirmiş, 239 vatandaş yaralanmıştır. Bu durum yeniden Şii ve Sünniler arasındaki gerilimin tırmanmasına yol

---

³²⁹ Fahri Danış, "2006 Savaşı'ndan Günümüze Lübnan'daki Siyasi Tablo", *İNSAMER İnsan ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Analiz 19, 1-13. 2016, https://insamer.com/tr/2006-savasindan-gunumuze-lubnandaki-siyasi-tablo_459.html (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³³⁰ Ayşe S. Özdemirci, "Suriye İç Savaşı'nın Lübnan'a Etkileri (2011-2016)", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2016, (ss.76-105), s.89.

³³¹ "Lübnan Güvenlik Planı'nı Uyguluyor", Haberler.com., 2014, <https://www.haberler.com/lubnanguvenlik-plani-ni-uyguluyor-5856256-haberi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³³² Ayşe S. Özdemirci, s.90.

açmıştır. Saldırıyı üstlenen IŞİD ayrıca Suriye'deki çatışmalara destek verdiği iddiası ile 2013-2014'te de Hizbullah hedefli saldırılar gerçekleştirmiştir.³³³

Suriye'deki iç savaş Lübnan güvenlik alanlarına tehdit oluşturmanın yanı sıra siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. Bunun nedeni Suriye yanlısı olanlar ve Suriye karşıtlığı barındıranlar şeklinde 2 siyasi grubun oluşmasıdır.³³⁴

Yaşanan iç savaş siyasi boyutunda haricinde sosyokültürel etkiler de yaratmıştır. Suriye'den yoğun sayıdan mülteci akını gerçekleşmiştir. Sivil halkın önemli bir kısmı can güvenliği bulunmadığı gerekçesiyle komşu ülkelere göç etmeye başlamıştır. Beklenenden çok daha uzun süren iç savaşın yarattığı göç dalgası inanılmaz boyutlardadır. Tablo 1'de Suriyeli mültecilerin farklı ülkelerin dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 2. Suriyeli Mülteciler ve Dağılımları³³⁵

Ülke	Yüzde (%)	Nüfus
Türkiye	65.7	3.736.799 (83milyon)
Lübnan	14.8	844,056 (≈7 milyon)
Ürdün	11.8	672,5952
Irak	4.4	252,591
Mısır	2.4	136,061
Diğer (Kuzey Afrika)	0.7	42,578
Toplam		5.685.037

Günümüzde devam eden bu sorun geri dönüş hususunda herhangi bir gelişme barındırmamaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere mülteci akımından en fazla etkilenen ülke yine Lübnan'dır. Ülke nüfusunun dörtte biri oranında mülteciye ev sahipliği yapan Lübnan güvenlik ekonomi ve toplumsal alanlarda yoğun kaygı ve sorun yaşamaktadır.

Lübnan'a göç gerçekleştiren mültecilerin çoğunluğu Sünni'dir. Bu durum mezhepsel denge politikasıyla yaşamını sürdüren Lübnan'ın siyasi ve toplumsal sistemlerinde kırılmaları neden olmaktadır. %35 Hristiyan, %30 Sünni, %30 Şii dengeli yapısına sahip olan Lübnan'ın ortaklaşmacı ve kümülatif güç paylaşımli demokratik yapısı için din ve mezhep oranları hayati değer taşımaktadır. Sürekli

³³³ "IŞİD'in Üstlendiği Saldırı Sonrası Lübnan'da Ulusal Yas", BBC News, 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151113_beirut_bomb (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³³⁴ Yasemin Atlıoğlu, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³³⁵ <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> Erişim Tarihi: 10.01.2022.

kalmaları halinde Sünni oranını yükseltecek olan mülteciler Şiiiler ve Marunîler açısından endişeyle karşılanmaktadır.³³⁶ Lübnan eski cumhurbaşkanı açıklamasında mültecilerin varlığını varoluşsal bir kriz biçiminde nitelendirilmiş, Aoun ise geri gönderilmeleri gerektiğini söylemiştir.³³⁷ Açık kapı politikası izleyen Lübnan’da mülteciler için kamp bulunmamaktadır. Bu durum mültecilerin kalıcı olmalarının endişe yarattığını ispatlamaktadır. Filistinli mültecilerin kampına ve ülkenin çeşitli lokasyonları dağılan Suriyeli mülteciler için uygulanan açık kapı politikası 2014 Ekim’de sona erdirilmiştir.³³⁸

Lübnan’daki Suriyeli mültecilerin çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşturmaktadır. Çocukların yarısı örgün eğitimden yararlanamamaktadır. Savaş ortamı, yoksulluk, travma nedeniyle çok sayıda çocuk yetersiz eğitim almaktadır. Bu durum bir mezhep tartışmasının gelecek fırsatları nasıl daralttığını ve radikalleşmeye nasıl zemin hazırladığını göstermektedir. Yaşam koşulları açısından da zor durumda olan Suriyeli mülteciler temel yaşam gerekliliklerini dahi zorlukla karşılayabilmektedir.³³⁹ Bu durum farklı bir güvenlik sorununa daha işaret etmektedir. Mezhepleri kullanılarak ve kötü yaşam koşulları bahane edilerek Lübnan’a zarar vermek isteyen grupların Suriyeli mültecileri kullanacağı aşikârdır.³⁴⁰ Lübnan’da yaşanan iç savaşta, mezhep geriliminin ana neden olduğu ve buna Filistinli mültecilerin kaynak oluşturduğu göz önüne alındığında Suriyeli mültecilerin güvenliğe etkisi tahmin edilebilmektedir.

---

³³⁶ Murat Tınas, “Lübnan Hükümeti ve Lübnan Toplumunu Perspektifinden Lübnan’daki Suriyeliler”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2020, (ss. 13-34), s.11.

³³⁷ Murat Tınas, s.12.

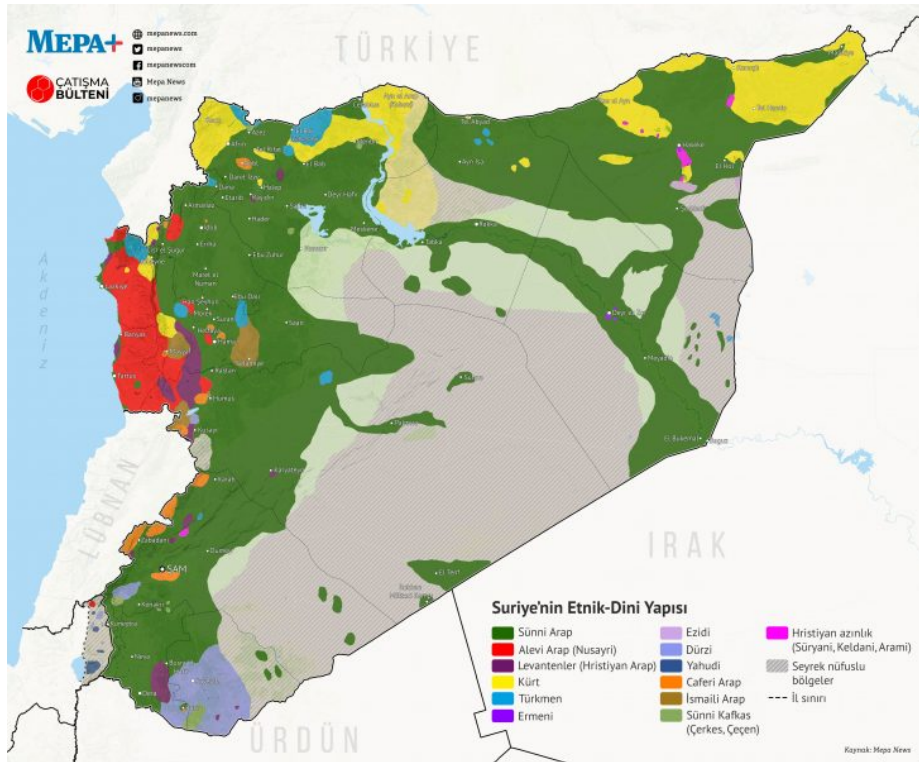
³³⁸ Ferhat Pirinççi, “Suriye’ye Komşu Ülkelerin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikaları “, *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2008, (ss. 39-60), s.50.

³³⁹ Murat Tınas, s.20-21.

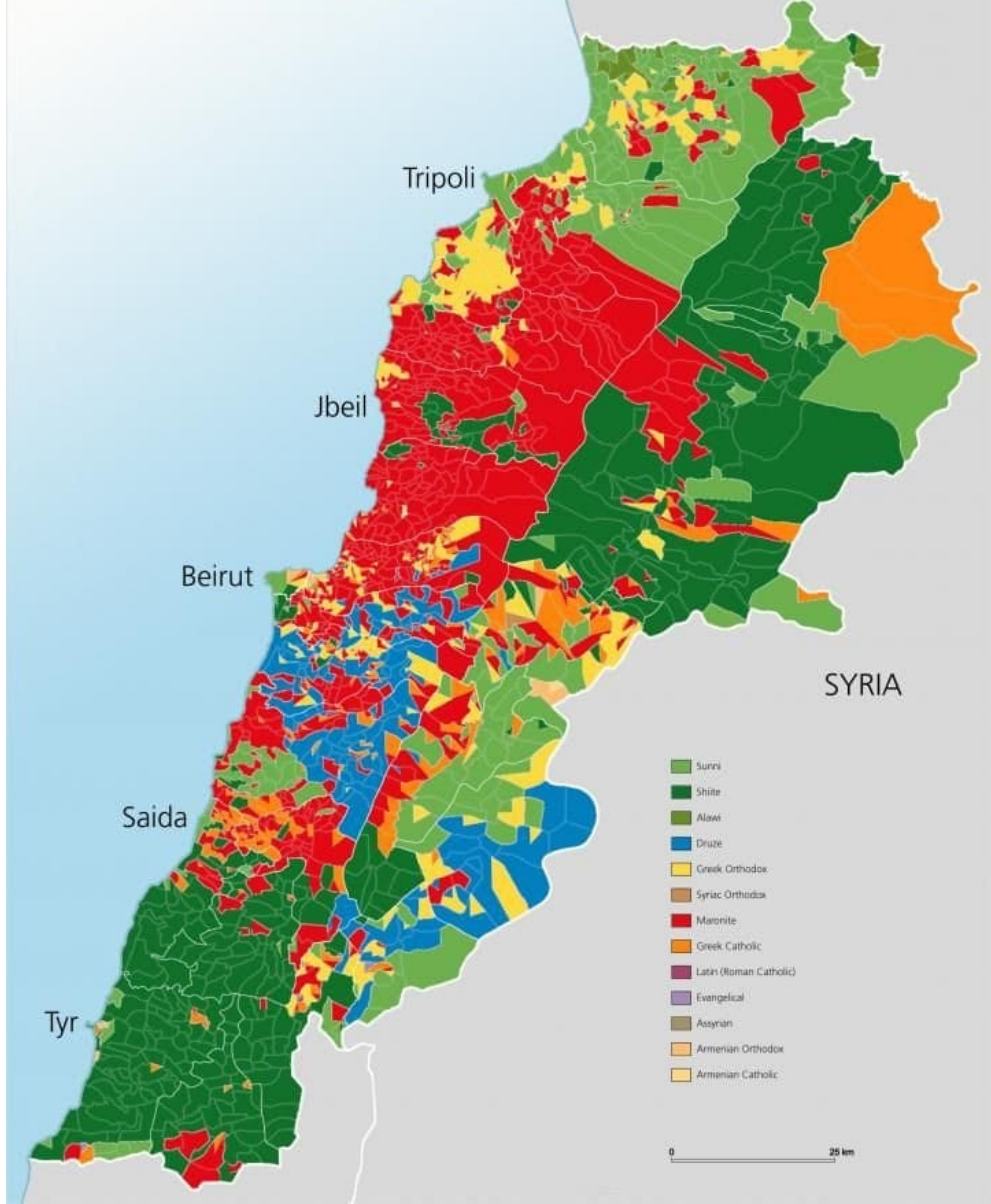
³⁴⁰ Oytun Orhan, “Suriye İç savaşı ve Ortadoğu’da Güvenlik”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:6, Sayı:63, 2014, (ss.1-4), s.3.

Şekil 9. Suriye kontrol bölgeleri

Şekil 10. Suriye etnik yapı

Şekil 11. Lübnan demografik yapı

Ayrıca bu durum yerel halk ile kısmi çatışmalara neden olabilecek ekonomik sorunlar da doğurmuştur. Ekonomik refahı bozulmuştur ticaret ve turizm önemli derecede etkilenmektedir. Sonuç itibarıyla halkın refah seviyesi yüksek oranda düşmüştür. Suriye ve Lübnan toplama benzer kültürel özellikler taşısa dahi mezhep farklılıklarını Suriyeli mültecilerin toplumsal kabulünün zor olduğu bilinmektedir.³⁴¹

³⁴¹ İlker S. Ebram, “Suriye Krizinin Etki Alanındaki Ülke: Lübnan”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, 2021, (ss. 2076-2090), s. 2085-2086.

3.2.6. Mısır

1948’de İsrail’in kurulması ve Arap milliyetçiliği ivme kazanmasının ardından İsrail ve Arap savaşının gerçekleşmesi Orta Doğu’nun yıllarca değişmeyecek dinamiklerle buluşmasına neden olmuştur. Filistin’in İsrail tarafından işgal edilmesi ve Filistinlilerin Arap ülkelerine gerçekleştirdiği mülteci hareketler güvenlik boyutları en ağır olacak dinamiklerden ilkidir. Filistin davasına daha da bölgesel leş tiren mülteci hareketleri Arap liderlerini siyasi sonunu getirmiştir. Sömürgeci güçlerle işbirliği yaptıkları algılanan ve yolsuzluğa karıştıkları iddia edilen liderler savaş sonunda beceriksizle yaftalanmıştır. Genç kuşakların onurunun zedelenmesine yol açan siyasi liderden kurtulmaya çalışması ve Filistin’den gelen mültecilerin dayanışma göstermesi Arap milliyetçiliği oluşturmuştur. Arap milliyetçiliği, Mısır lideri Nasır ile Nasırizm etkisinde gelişme göstermiştir. Ardından Bağdat Paktı ile Orta Doğu’da batı karşıtı ve batı yanlısı ayrımı yapılmıştır.³⁴² Arap dünyası için liderlik vasfına 1956 Süveyş Kanalı krizinin ardından kavuşan Mısır³⁴³, Suriye ile başlayan Arap Birliği projesinde baskın güç haline gelmiştir. Suriye ile aralarında Birleşik Arap Cumhuriyetini kurarak Baas ve Nasırizm ideolojilerini yakınlaştırmışlar ve Arap sosyalizmine ivme kazandırmışlardır. Batı karşıtı eksenyle ilerleyen Arap sosyalizmi ABD’nin Eisenhower doktrini ile durdurulmaya çalışılmıştır. Orta Doğu’nun komünizm etkisinden kurtarılmasını amaçlayan ABD komünist olmayan Nasır’ın tehdit algısına yol açmıştır.³⁴⁴ Oysa ABD’nin Orta Doğu’da bulunması, petrol kaynakları çıkarı ve güvenliği ile İsrail’in bekası kaynaklıdır. Amacına ulaşmak için soğuk savaşın ilk yıllarından itibaren bölgesel baskın bir gücün oluşumunu engellemeye çalışmıştır.³⁴⁵

Dönemde meydana gelen Orta Doğu’nun iki eksenin ilki Suriye ve Mısır ittifakından doğan Birleşik Arap Devleti ve Arap Milliyetçiliğidir. Diğeri ise Ürdün,

---

³⁴² Oktay Bingöl, s.27-28

³⁴³ Iain, M., Alistair, M., Suez Crisis, “The Concise Oxford Dictionary of Politics”, *Oxford University Press*, UK, 2003, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:TIQQveVJWhIJ:https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-10.2.1-Suez-Crisis.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁴⁴ Oktay Bingöl, s.28.

³⁴⁵ Nicholas Kitchen, “After the Arab Spring: power shift in the Middle East? the contradictions of hegemony: the United States and the Arab Spring”, 2013, https://www.researchgate.net/publication/277257313_After_the_Arab_Spring_power_shift_in_the_Middle_East_the_contradictions_of_hegemony_the_United_States_and_the_Arab_Spring (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Irak, Libya ve Suudi Arabistan'dır. Daha sonra bu eksen Bağdat Paktı ile bağlanmış ve Pakistan, Türkiye, İran gücünü bünyesine katmıştır.

İki kutuplu güç ekseninde kırılmalar 1959'da Irak'ın paktı terki, 1961'de Suriye'nin BAC'dan ayrılığı ile gerçekleşmiştir. 1963'te Suriye ve Irak'ta gerçekleşen darbenin etkileri Irak Suriye ve Mısır'ın sürdürülen üçlü görüşmelerinde Nasırizmin etkili olduğunu kanıtlamıştır. Suudi Arabistan rejiminde gelişen iç karışıklık Orta Doğu'nun hâkimi Mısır'ın işine yaramıştır. Ayrıca güç dengesinde 1967 yılında Suriye, Ürdün, İsrail, Mısır arasında gerçekleşen 6 gün savaşları etkili olmuştur. İsrail'in zafer kazanması ile Sina yarımadasına işgal gerçekleştirmesi Mısır'ın itibarını zedelemiştir. Öyle ki Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi güçten düşmüştür. Bu durum Orta Doğu'da güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur. 1969 yılında Libya'nın Kaddafi rejimine geçmesi, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün güçle belirmesi, petrol fiyatlarındaki artış vb. Mısır'ın boşluğunu doldurmaya başlamıştır. Bu nedenle siyasi ve radikal İslam'la doldurulan boşluklar dönüm noktası oluşturmuştur.

Petrol bakımından zengin Körfez ülkeleri, Suriye ve Mısır arasında oluşan denge bir müddet sonra iş birliği fırsatları dahi doğurmuştur 1973'te Suriye Mısır ve Suudi Arabistan; İsrail'e karşı ittifak kurmuşlardır.³⁴⁶ 1971'de Körfezden çekilen İngilizler³⁴⁷, İran ve Irak'ın kontrol mücadelesine neden olmuştur. Sınır anlaşmazlıkları Kürt ve Şii grupların kışkırtmaları ile çatışmaya dönüşmüş, İran'ın destekleri Irak'ta ayaklanan Kürtlerin siyasi zemin oluşturmaya yol açmıştır. 1975 yılı ile Arap dünyasından ayrı biçimde İsrail ile görüşmeye başlayan Mısır, Suriye tarafından esefle kınanmıştır. Suudi Arabistan'ın arabuluculuğu sonucunda 1976'da yumuşayan ilişkiler, Lübnan'da asker bulunduran Suriye'ye Mısır'ın susması, İsrail ile görüşen Mısır'a Suriye'nin muhalefet dozunu azaltmasıyla sakinleşmiştir. Ancak Mısır Arap Ligi üyeliğinde askıya alınarak karargâh Kahire'den Tunus'a götürülmüştür. 1979'da İsrail ile barış anlaşması yapan Mısır mücadelenin karakterini değiştirmiştir. Dönemin devamında İsrail'e temsil savaşları yürütmüştür. Ayrıca 1973'ten sonra FKÖ ye devredilen savaş daha sonra Hamas ve Hizbullah'a bırakılmıştır.³⁴⁸

---

³⁴⁶ Oktay Bingöl, s.29.

³⁴⁷ Tore Tingvold Petersen, "Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review", *The International History Review*, Vol:22, Issue:2, 2000, (ss.318-340), s.318 <https://www.jstor.org/stable/40108370>, (Erişim Tarihi: 06.08.2022).

³⁴⁸ Oktay Bingöl, s.31.

Arap baharı ayaklanmalarına başlangıçta olumlu yaklaşan İran, İslami uyanışın gerçekleşme, batıcı monarşinin yıkılma, ABD ve İsrail karşıtı rejimin başa gelme beklentisi taşımıştır. Mısır ve Tunus tarafından desteklenen İran beklentileri 1979'da İslam devriminde esinlenme ve ilahi adalet tecellisi olarak nitelendirdikleri “Yemen, Bahreyn, Libya, İran, Tunus, Mısır'da ayaklanmalar” yaşamıştır.³⁴⁹ Ayaklanmaların ardından Mısır, Libya ve Tunus'ta kurulan yönetimler İran beklentisini karşılamamıştır. Esad'ın zor duruma düşmesi tehdit hissetmesine neden olmuş ve sürece olumlu yaklaşımı terk etmiştir.³⁵⁰

Suriye krizinin ardından Suudi Arabistan ve Katar; Sünni monarşileri, Esad rejimine karşı çabaları ve Şii gücünün zayıflaması için Hizbullah'a karşı Lübnan Şii gruplarını desteklemiştir. Ayrıca Ürdün ve Sünni Fas körfez işbirliği örgütüne davet edilmiştir. Sünni cephenin kazanması için gösterilen bu çabada Hamas ve İran ittifakı da değerlendirmelidir. Suriye'de yaşanan kriz sonucunda Suriye ve İran'dan uzaklaşan Hamas 2012'de Şam'dan ayrılmış ve Mısır'a yakınlaşmıştır. Mezhepsel ve ideolojik yaklaşım güden Hamas, Esad'ın kısa sürede çökeceğini düşünmüştür. Mısır Refah Kapısı'nda Hamas'a kolaylık sağlanmıştır. Ancak Müslüman kardeşlerin iktidarı kaybetmeleri sonucunda Mısır'ın İsrail ile iş birliğine yönelmesi Hamas'ı zora sokmuştur.³⁵¹

Arap baharı süreci sonrasında da devam eden etkileşimler mezhepsel değerlendirmede Şii ve Sünni gerilimini oldukça derinleştirmiştir. Hamas'ın İran önderliğindeki kamptan ayrılması Sünni köklere dönüş olarak algılanmış ve büyük etki uyandırmıştır. Şiilik ve Sünnilik mücadelelerinde Suudi Arabistan gibi ülkeler İran karşıtı katı yaklaşım, çevreleme ve dengeleme stratejisi güderken; Mısır gibi ülkeler sorun çözümünde diyalog kurmayı tercih etmektedir.

Mısır'ın Mübarek rejiminin devrilmesinin ardından Suudi Arabistan'ın selefi Katar'ın Müslüman kardeşler desteği farklılaşmıştır. Mursi Yönetimi ne yapılan darbe Körfez ülkelerinin sessiz kalmasını Suudi Arabistan'ın yeni yönetime mali destek sağlamasına Türkiye'nin yeni yönetime tümüyle destek çıkmasına neden olmuştur.

---

³⁴⁹ Oktay Bingöl, s.35

³⁵⁰ Cave, D., “Iran Envoy Casts Syria as Part of Wider Conflict”, New York Times, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/08/08/world/middleeast/fighting-grows-more-intense-in-aleppo-syria.html> , (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁵¹ Oktay Bingöl, s.36.

Arap baharında İslamcılık siyasi olgusu ile farklı akımlar, farklı ayaklanmalar etkilenmiştir. Bu İslami akımlar Hizbullah ve Şii radikal yapılar, Radikal İslami hareketler, ılımlı İslami akımlar ve selefi hareketler olarak 4 kategoride incelenmektedir. Mısır'da yönetim değişikliğinin gerçekleşmesinde çok fazla kan dökülmemesine rağmen Libya ve Suriye'de radikal İslamcı grupların artan şiddet ortamına etkisi hayli yüksek olmuştur.³⁵²

Mersin'in Mısır'da askeri darbe ile görevinden alınması şiddet olaylarının tırmanmasını silahlı çatışmaları neden olmuştur bu noktada radikal İslamcıların Mısır'da etkinlikleri şiddetini arttırdığı da saptanmıştır. Arap baharı ile siyasetle ilgilenmeye başlayan gruplar Mısır'da Mübarek Rejiminin yıkılması ile siyasete atılmaya karar vermişlerdir. Parti olarak örgütlenen selefi gruplar seçimde ikinci gelmişlerdir. 2003 askeri darbe sonrası Mısır'da Müslüman kardeşler güç kaybetmiş, selefiler güç kazanmıştır.³⁵³

2013 yılında Müslüman kardeşlerle üçlü bağlantısı olan Özgürlük ve Adalet partisi Mısır'da iktidarı kaybetmesine rağmen kuvvetli bir halk desteği görmüştür Tunus'ta etkin olan parti ise Nahda'dır. Arap baharında yıllarca baskılanan Müslüman kardeşler açığa çıkmış ve çok sayıda ülkede iktidar sahibi olmuşlardır. İktidar olamadıkları ülkede hareketlenmelere yol açmışlar, Körfez monarşilerini rahatsız etmişlerdir. Özellikle endişelenen ülkeler Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'tir. Ayrıca Mısır ile olumsuz etkilenen diplomatik ilişkileri mevcuttur. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Müslüman kardeşlerle bağa olan sivil toplum kuruluşlarına baskı uygulanarak Mısırlılar tutuklanmıştır. Bu durum gerginliklere yol açmıştır.

Diplomatik kriz İslam dünyasındaki bütün problemlerin kaynağı olarak Müslüman kardeşlerin gösterilmesine neden olmuştur. Suudi Arabistan tarafından yapılan bu açıklamanın özünde devrilen mübarek rejimiyle kurmuş olduğu iyi ilişkilerin kaybı vardır. Katar ise mevcut Mısır yönetimini, Suriye ile Hamas'taki muhalefetin Müslüman kardeşler yönünü desteklemiştir. Mısır'da yaşanan gerilemeye rağmen Arap Bahar'ının kazananlarında selefi akımlar ve Müslüman kardeşler de

---

³⁵² Oktay Bingöl, s.37.

³⁵³ Oktay Bingöl, s.39.

vardır. Müslüman kardeşlerin Yemen Libya ve Tunus'ta etkinlikleri artmasına rağmen en güçlü oldukları ülke halen Mısır'dır.³⁵⁴

3.2.7. Libya

2011'de Arap baharı etkisi ile Libya da ayaklanmaları sahne olmuştur. Diğer Arap ülkelerindeki gibi reform ve köklü değişim taleplerine Kaddafi de cevap vermemiştir. Libya 2011'de ilk ayaklanmalar yaşamaya başlamıştır. Mezhep çatışmaları üç ana döneme ayrılmaktadır. İlk dönem 2011 Şubat-2011 Kasım. Ayaklanmalarla başlayan dönem Kaddafi'nin devrilmesi ile son bulmuştur.³⁵⁵ Saldırı tehdidi algılayan sivillerin korunması için 2011 Mart ayında NATO Libya'ya askeri müdahale gerçekleştirilmiştir.³⁵⁶ 40 yıl süren otokratik yönetimin sonlanmasıyla geçiş dönemi başlamıştır. Temel aktör yeni anayasa için toplanan Milli Genel Kongre olmuştur. Ancak mutabakat ve istikrar sağlanamamıştır. Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Libya sürecinin Mısır'da olduğu gibi askeri darbe ile ters yüz edilmesini ve Müslüman kardeşlere yakınlık duyanlar öncelikli olmak üzere tüm toplumsal- siyasi muhalefetlerin bertarafını içeren bir politika izlemiştir.³⁵⁷ Bu durum ikinci dönemi bitirmiş ve vekâlet savaşını başlatarak üç döneme girilmesini sağlamıştır. Türkiye, Katar, Mısır, Suudi Arabistan gibi bölgesel, Fransa, İtalya, Rusya, ABD gibi küresel aktörler vekâlet savaşına müdahil olmuşlardır. Çatışma süreci oldukça farklı iç dinamiklerine sahiptir. Kaddafi dönemine ait yapı gelişen çatışmaları şekillendirmiştir. Yüzlerce kabile ve grup arasındaki güç mücadelesi yıllardır sürdüğünden anarşik şiddetin büyük patlamaları önlenmiştir. Ancak vekâlet savaşını esnasında denge bozulduğundan Libya'nın hangi mezhebi seçeceği dahi anlaşmazlığa ve düşmanlığa neden olmuştur.³⁵⁸

2014 ortasında Libya iç savaşının temelini icra eden vekâlet savaşını Arap baharı ayaklanmaları karşısında anti devrimci tepkinin bir parçası olarak Müslüman kardeşler

---

³⁵⁴ Oktay Bingöl, s.40.

³⁵⁵ Veysel Kurt, "27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem", *SETA Analiz*, (306), 2020, <https://www.setav.org/analiz-27-kasim-anlasmasindan-berlin-konferansina-libyada-yeni-denkleml/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁵⁶ Karim Mezran, Elissa Miller, "Libya: From intervention to proxy war. Issue Brief", 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/libya-from-intervention-to-proxy-war/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁵⁷ Veysel Kurt, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁵⁸ Jalel Harchaoui, Mohamed-Essaïd Lazib, "Proxy War Dynamics in Libya. The Proxy Wars Project", 2019, s.4. <https://publishing.vt.edu/site/books/m/10.21061/proxy-wars-harchaoui-lazib/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

ve İhvan kollarına karşı Arap monarşileri tarafından başlatılmıştır. Görünürde Şii Sünni boyutu taşımadığı bilinmektedir. Ancak Libya’da Senussi ve Sufi gruplar arasında önemli iç ayrımlar mevcuttur. Bu durum kaynak, güç mücadelesi yaratmış, yıkımın derinleşmesine, uzatılmasına, grupların kutuplaşmasına ve radikalleşmesine neden olmuştur.³⁵⁹ Hususın Kaddafi karşıtı milisler farklı çıkarlarla Libya üzerindeki kontrol güçlerini sağlamlaştırma çabası göstermişlerdir. Böylece otorite parçalanmış ve suç örgütleri çoğalmıştır. Bu durum yapılanma çabasını daha da zayıflatmıştır. Haliyle çok çeşitli aktörlerin müdahil olması sonucu çatışmalar bir vekâlet savaşına dönüşmüştür.³⁶⁰ Küresel ve bölgesel aktörlerin mücadeleleri, yerel aktörlerin siyasi, askeri ve finansal araçlarla güçlenmesini sağlamıştır. Yine de asil aktörler vekil eylemlerini tam anlamıyla dikte etmemiştir. Bu nedenle strateji ve taktikler çoğu zaman yerel, zaman zaman kişisel değerlendirilmeleri ile şekillenmiştir.³⁶¹ 2014 Yaz mevsiminde ülke fiilen ikiye bölünmüştür. Bu durumun önemli aktörleri doğuda bulunan General Halife Hafter ile bağlı kuvvetleri ve batıda bulunan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH)’dir.³⁶² DAEŞ’i zayıflatma sürecinde UMH aktif rol almıştır.³⁶³ Kendilerini Kaddafi rejimi karşıtı ve devrimci olarak nitelendirmektedirler. Polis, ordu gibi güvenlik birimleri Libya Şafağı gücü oluşturarak, UMH ile çalışmış ve DAEŞ’in etkinliğini kaybetmesine yardımcı olmuştur. Bölgesel blok Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Mısır’dan oluşurken karşıt blokta Katar ve Türkiye bulunmaktadır. Ayrıca savaşların iç dinamikleri incelendiğinde Suriye için mezhepsel ve etnik bölünme, Libya için lokal kabile ve yerel grup bölünmeleri dikkat çekmektedir. Yerel siyasi ve milis grupları, siyasi, dini, bölgesel ve kabile hayatları ile Libya’nın yeniden yapılanmasını, önce ekonomik daha sonra politik güç kazanmasını istemektedir.³⁶⁴

3.2.8. Tunus

2011’de Muhammed Buazizi adlı seyyar satıcı ile yakılan Arap baharı ateşinin ev sahibi Tunus kritik bir dönemden geçmektedir. 2019 sonrasında ağırlığı hissedilen siyasal kriz ve Pandemi ile gelişen ekonomik durgunluk protestoları tetikleyici rol

---

³⁵⁹ Richard Reeve, (2015). Libya’s Proxy Battlefield, Oxford Research Group s.1-2, Briefing <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eLY8x97CtDEJ:https://www.files.ethz.ch/isn/187322/ORGJan15LibyaProxyBattlefield.pdf+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁶⁰ Karim Mezran, Elissa Miller, s.1

³⁶¹ Jalel Harchaoui, Mohamed-Essaïd Lazib, s.13.

³⁶² Karim Mezran, Elissa Miller, s.3

³⁶³ Veysel Kurt, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

³⁶⁴ Richard Reeve, Libya’s Proxy... s.2-3

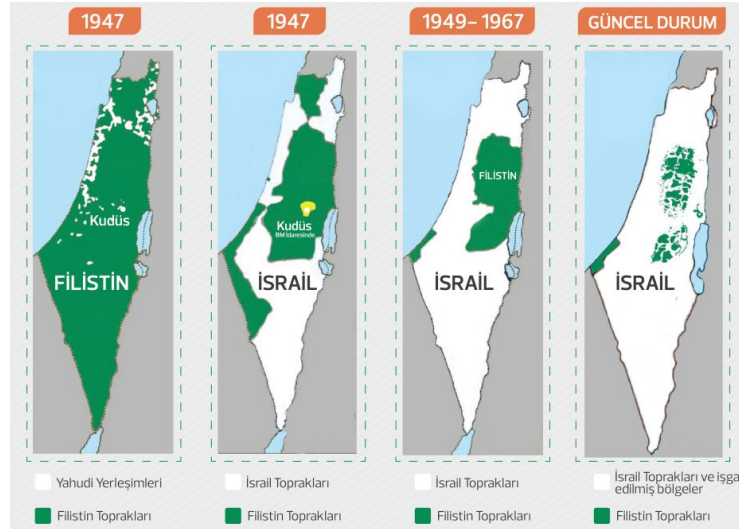
oynamıştır. Yakın zamanda geneli Nahda Partisi'nden oluşan parlamento hükümet kanadı ve Cumhurbaşkanı arasında gerilimi hat safhaya çıkarmıştır. Temmuzda 217 yetkilinin görevini durdurması, başbakanın görevden alınması demokrasinin 10 yıldır kazandıklarını hiçe saymış ve sivil darbe gerçekleştirmiştir. Oysa Tunus Arap Baharının ardından politik alana yumuşak geçişi ile diğer ülkeleri rol model olmuştur.

Kuzey Afrika için kalp niteliği taşıyan ülkeden farklı lokasyonlardaki krizler ve iç savaş haliyle geniş etki göstermektedir. 24 yılın ardından Zeynel Abidin Binali'den devralınan ve 2011'de göreve başlayan geçici hükümet, zayıf sınır kontrolleri ve otorite boşluğu için her daim güvenlik kaygısı taşımaktadır. Bu amaç uğruna gerçekleştirdiği temaslar özellikle Libya'nın krizinde ülkeye arabuluculuk yetkisi kazandırmıştır. İlham kaynağı olarak görülen Tunus yaşamış olduğu sivil darbe ve ötelenen halk iradesi ile Libya siyasetinde de olumsuz sonuçlara yol açabilecek potansiyel taşımaktadır. Güvenlik etkileri bakımından Kasım 2020'de ülkede gerçekleşen toplantılar Libya seçimlerinin yol haritasını belirlemiştir. Öyle ki silah sesinin durduğu, diyalog mekanizmasının kusursuz işlediği Tunus istikrarını yitirdiğinden Libya siyasetinin olumsuz etki göstermemesi imkânsızdır. Arabuluculuk yetkisinin kaybına, iç karışıklığa, Libya üzerinden askeri angajmana öncelik tanıyan küresel ve yerel aktörlerin koz edinmesine, milli ve dini çıkarları doğrultusunda edinilen aktif tutumun kaybedilmesine, Libya'daki seçim ve demokrasi yanlılarının motivasyonunu yitirmesine yol açabilme ihtimali çok yüksektir. Ayrıca Kays Said'e yönelen ilk tepki Halid Mırsı'den gelmiş olup seçilen organların demokratik yollarla darbe feshini reddettikleri açıklanmıştır. Cezayir etkileri göz önüne alındığında ise çalkantılı bir dönem de olmasından da kaynaklanan hoş karşılama hava durumu olağandır. Pandeminin neden olduğu ekonomik sıkıntılarla mücadele eden Cezayir aynı anda Batı Sahra krizini yaşamaktadır. Pegasus Casus Yazılımı kapsamında Fas ile yoğun gerilim yaşayan Cezayir Tunus'ta yaşanan mezhep ve siyasi iktidarsızlık neticesinde olumsuz etkilenerek kaygı duymaktadır. Kaygının arka planında 1990'larda yaşanan iç savaş deneyimi mevcuttur. Çeşitli elit grupların ve askerinin hegemonyasının dışında, çoğunluğu temsil anlayışını benimseyen bir ülke olan Tunus,

Cezayir'in ilk sempatisini bu niteliklerinden dolayı kazanmıştır. Halk tabanında rol model olarak gördüğü Tunus'un güvenilirliğini sarsması hoş karşılanmayacaktır.³⁶⁵

3.2.9. İsrail

Günümüz Orta Doğu trendleri ancak mezhepçilik parametre olarak nitelendirilmesi ile anlaşılabilir. Sünnilik ve Şiilik bölgenin siyasi açıdan kırılma haline gelmesine güvensizliğe ve istikrarsızlığa yol açmış çok ideolojik unsura sahip etkidir. Söz konusu İsrail olunca Arap düşmanlığı Yahudi düşmanlığı ABD ile ittifak gibi radikal hareketi hızlandıran etkenler aklı gelmektedir. 20 yüzyılda Filistin topraklarında Yahudiler 181 sayılı kararına dayanarak ve 14 Mayıs 1948'de tek taraflı olarak İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir.³⁶⁶ Kurulan İsrail devleti, siyasi altyapılarını yetersizliği, bölgede hâkimiyet kurmak isteyen dış güçler, devlet yapılanmalarındaki eksiklikler, önlenemeyen mezhep kökenli politik anlaşmazlıklar Orta Doğu'nun terörizm ve güvenlik açısından riskli hale gelmesine neden olmaktadır. Bölgeden Arap-İsrail savaşları İran Irak savaşı çok sayıda ülkenin bağımsızlık savaşı Arap baharı, Irak işgali, petrol krizi ve çöl fırtınası harekâtı iktisadi ve ekonomik kalkınmanın önüne geçebilecek kargaşalar yol açmıştır.

Şekil 12. 1947'den günümüze İsrail- Filistin değişimi

Kurulduğundan bu yana Filistin meselesi haline gelen İsrail devleti Yahudi ve Arap ulusu olarak taraftır. İsrail'in varlığı devletlerarasında ana huzursuzluk nedenidir.

³⁶⁵ Fuat E. Şefkatli, "Tunus'ta Yaşanan Sivil Darbenin Komşu Ükelere Yansımaları", *ORSAM*, Cilt:12, Sayı:104, 2021, (ss. 30-33).

³⁶⁶ Mohammad Shawamreh, *Türk Dış Politikasında Filistin Meselesi (1948-2010)*, (Karabük Üniversitesi SBE Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2021, s.30

Dinsel, mezhepsel ve etnik bakımından tamamen farklı olan Birleşmiş Milletler kararına aykırı olarak Filistin topraklarına göz diken insan hakları ve uluslararası hukukla çelişen İsrail en fazla su kaynağı sorunu yaşamaktadır. Ancak mezhepsel kapsamda çok sayıda ülke etki gösteren gelişme Arap İsrail savaşlarıdır. Hizbullah'ın oluşumunda entelektüel ideolojik ve fikri bir zemin cihat anlayışı olarak yansımış ve İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesine karşı bir refleks olarak doğmuştur. Benzer biçimde Hamas, İslami Direniş Hareketi örgütü olarak Filistin Gazze'de İsrail işgaline karşı kurulmuştur. İdeolojisinin temelinde İsrail Filistin çatışmasının İslamiyet'e ve öze etkilerini içermektedir. Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Arafat Gazze'ye taşınmıştır. 1948-49 döneminde gerçekleşen bu durum askerlik eğitiminin esnasında 1956 Arap İsrail Savaşı'na bizzat katılımını gerektirmiştir. Ülkenin lideri olan Arafat, İsrail'e karşı istikrarlı bir direniş göstermiştir. İsrail kritik bölgelerde bulunmasından ve Arap ülkeleri tarafından sarılmasının bir neticesi olarak silahla almıştır. Soğuk savaş döneminde yaşanan onca etkiye rağmen 2004-2008 yıllarında en büyük silah ithalatçısı Birleşik Arap Emirlikleri'nin ardından gelmektedir. İsrail'in Araplarla mücadelesi mezhepsel kapsam çoktan aşarak dini, ekonomik, hatta sürdürülebilirlik aşamasına geçmiştir.³⁶⁷

3.2.10. Türkiye

Birbirlerine tabii olmayan mezheplerin arasında çıkan çatışmalar, gerilimler ve ötekileştirmenin sonucu diğer ülkelerde de görüldüğü üzere hayli geniş alanda etkilidir. Bu nedenle devletin bu gibi durumlar kapsamında aldığı güvenlik önlemleri mevcuttur. Türkiye'de görülen en belirgin mezhep çatışmaları Alevi ve Sünniler arasında çıkmaktadır. Dolayısıyla alınan güvenlik önlemleri bu hususta sıklaşmaktadır. Tarihte yaşanan ilk olay 5-16 Haziran'da vuku bulan Ortaca olaylarıdır. Olayın başlangıcında Alevi Köyü sınırları içinde olan arazinin tarıma elverişli hale getirilmesi için devlet tarafından kiralınması söz konusudur. İlk olarak Fevziye Köyünden topraksız Alevilere verilmek istenen bataklık alanın 1957 yılında Sünni bir toprak sahibine kiralınmasıyla başlayan süreçtir. 1966 yılına kadar süren tartışmaların başında 550 dönümlük arazinin kurutulması için kiralınması ve beraberinde gelen sürtüşmeler ile devam etmiştir. Muğla Ortaca'da Türkmen Aleviler silahlı saldırı ve

---

³⁶⁷ Hasan Yiğit, Orta Doğu'daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisinin Analizi, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017, s.1-100

istismara uğramıştır. Sünniler ve Aleviler arasında bir dizi kanlı olayı içermektedir. Ancak hükümet tarafından mezhep çatışması olmadığı ileri sürülmüştür.³⁶⁸

İnsanlık tarihinin en büyük olaylarından bir tanesi 20. yüzyılın başında Bayrağında İstiklal Madalyası alan Maraş'ta yaşanmıştır. Maraş olayları olarak adlandırılan katliam ise 19 Aralık-26 Aralık 1978 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Siyasi dozun üst seviyelerde olduğu dönemde Alevi-Sünni münakaşaları Kahramanmaraş'ta alevlenmiştir. Kentteki Çiçek Sineması'na, zamanın milliyetçi filmlerinden biri olan "Güneş Ne Zaman Doğacak" gösterimi anında patlayıcı madde atılması olayları harlamıştır. Sonucunda 120 bireyin hayatı sonlandırılmış, 200'e yakın Alevi evi ateşe verilmiş, 100'e yakın ev hasar görmüştür.³⁶⁹ Olaylar 20 yıldan fazla sürmüştür. Hükümet bu süreçte güvenlik önlemlerini en üst seviyede tutmayı hedeflemiştir. Ayrıca katliamda büyük rol oynayan 22 kişi idama mahkûm edilmiştir. 328 kişi ise tutuklanmıştır. 7 kişi ömür boyu hapse çarptırılıp 321 kişiye 1 ila 24 yıl arasında hapis cezası verilmiştir. Kılınan namazları dahi etkileyen olay, halkın galeyana gelmesine neden olmuştur. İlde yaşanan kaos, iç işleri bakanının istifasına yol açmıştır. Irak, İran ve Suriye gibi ülkelerin sınırlarında bulunan iller başta olmak üzere 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Çorum olayları diye adlandırılan bir diğer olaylar ise benzer şekilde Sünni ve Alevi mezhepleri arasında çıkan çatışmaları kapsamaktadır. Çorum'daki katliam MHP Genel Başkanı Gün Sazak'ın 27 Mayıs 1980 günü öldürülmesi ve ardından MHP'lilerin ülkenin birçok yerinde devlet desteği ile organize ettiği, özellikle Alevilere yönelik çeşitli olaylardan birisidir. 28 Mayıs Çarşamba günü, Çorum'un en kalabalık caddesinde gençlerden oluşan topluluklar, sloganlarla sürdürdükleri yürüyüşün ardından saldırı cereyan etmiştir. İş yerlerine zarar vermeye ve yakmaya başlamışlardır. Kitapevi ve gazeteye saldırılmış, civar yolların tümü belirsiz gruplarca işgal edilmiş, Sünni Alevi mahalleler barikatlarla ayrılmış ve askeri müdahaleye rağmen olaylar sürdürülmüştür. Çok sayıda etkiye ve can güvenliği karşısında kaldırılan barikatlara rağmen ikinci dalgası dahi gerçekleşmiştir.³⁷⁰ Siyasi bir boyutu da bulunan olaylar yetkili yarbayın garip biçimde görevden alınmasına, öğretmenlerin sürülmesine, halkın kaygı duymasına dahi neden olmuştur. Alevi ve

---

³⁶⁸ Hüseyin İzmir, Türkiye'de Etnik Çatışma ve Toplumsal Hafıza:1966 Ortaca Olayları, (Ankara Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016, s.57

³⁶⁹ Zeyyat Bandoğlu, "Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli ile Analizi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:15, 2016, (ss.573-606), s.574

³⁷⁰ Bedriye Poyraz, "Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları", *Kültür ve İletişim*, Cilt:16, Sayı:1 2013, (ss.1-114), s.28-29

solcu kesimlerin göçe zorlanması kapsamında gerçekleşen vukuatlar olduğu ileri sürülmektedir.³⁷¹ Alevi Sünni mezhep çatışmaları çok sık vuku bulmamakla birlikte zaman zaman gerçekleşebilmekte ve bu durum kardeşler arasında nifak sokmaya benzetilmektedir. 2020 yılının sonunda gerçekleşen olay İstanbul Pendik'te bir evin bahçe duvarına Alevi yurttaşlara karşı yazılan yazıları içermektedir.³⁷²

Günümüz yıllarında çatışmaların harlanmaması amacıyla Türkiye, Aleviler için Cem evleri; Sünniler için ise camileri çoğaltmaktadır. Çıkan basit yürüyüşler devlet güçleri tarafından engellenmektedir. Olayı harlayan Sünni ve Alevi fark etmeksizin hakkında gereği yapılmaktadır. Bunların yanı sıra ülkenin din görevlileri mezhep ayrımlarının yapılmaması, yapılması sonucunda bunun topluma zarar verdiğini insanlara telkin etmektedir. İnsanların birbirlerine saygı duyması gerektiğini Kuran-ı kerimin ayetleri ile açıklayıp mezhep çatışmalarının olumsuz şeyler olduğunu belirterek olumsuzluklara son vermeye çalışılmaktadır.

---

³⁷¹ <https://www.alevihaber.com/corum-katliami-mayis-temmuz-1980-3246h.html>

³⁷² <https://www.haberturk.com/son-dakika-istanbul-da-alevi-vatandaslara-yonelik-cirkin-saldiri-2845772>

SONUÇ

Çağdaş İslam dünyasında mezhep üzerinden gerçekleşen çatışmalar Sünnilik ve Şiiilik ekseninde devam etmektedir. Bunun yanı sıra gittikçe yükselen bir militan Vehhabiliğin de aynı paralelde artış göstermektedir. 1990 yılında güçlü bir merkezi yapılanmaya sahip olan Yemen'in durumunu kendisine tehdit olarak gören Suudi Arabistan iç savaşta ciddi rol almıştır. Özellikle Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi Suudi Arabistan'ın politikalarında etkili olmuştur. Ülkede yaşanan iç savaş fırsat bilen Suudi Arabistan güneydeki ayrılıkçı hareketlere mühimmat desteğinde bulunması ve Hadi Güçlerini desteklemesi söylemde her ne kadar savaşın sonlanması için uğraştıklarını belirtse de bu durum aslında Yemen üzerindeki etkisini artırmaya yönelik olmuştur. Bu hususlar devletlerin güvenlik sorunlarını ciddi şekilde etkiliyor. Bu yüzden devletler, yatıştırıcı ve barıştırıcı önlemler almaya çalışırken, diğer taraftan dış siyaset alanında mezhep ayrışmalarını doğrudan ve dolaylı yoldan araçsallaştırıyorlar. Bunun en tipik örneği İran'dır. Örneğin İran ve Suriye yönetimlerinin yakınlaşmasının temellinde mezhep üzerinde olmuştur. Suriye'nin, Şii Hilali'nin bir halkası olması ve İran için bölge ülkeler ile kilit konumunda olması en temel neden olmuştur.

Vehhabiliğin en yoğun görüldüğü yer Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan Vehhabilik mezhebini elinde bir araç olarak kullanmakta ve bunun yanı sıra Vehhabi düşünce ekseninde küresel cihad eğilimlerinin ciddi şekilde arttırmaktadır. Bunun en güçlü örnekleri Boko Haram, El Kaide, Taliban, El Nusra, Irak ve Şam İslam Devleti başlıcalarındandır. El kaide ve Taliban 1980'li yılların sonundaki Sovyet İşgaline karşı direnmek için, IŞİD 2003'teki Irak işgaline karşı ve El Nusra Cephesi ise Suriye'de ki Beşşar Esad hükümetine karşı kurulmuş örgütlerdir. Cihatçı bir ideolojiye sahip olan ve Köken itibari ile Vehhabiliği temel alan bu örgütler sosyal ve siyasi hayatın dini konulardan bağımsız olmayacağı, dini inançlar uğruna şiddet uygulamanın meşru olduğunu ve bu uğurda mücadelede bulunmayanların kötü Müslümanlar olduğunu savunmaktadırlar.

İslam coğrafyasının önemli bir kısmını ihata eden Sünniliğin yalnızca Orta Doğu'da tekdüze ve yekpare bir vücut değildir. Keza Sünnilikte yer alan devletlerin bir kısmı laik iken (Türkiye, Orta Asya vs) bir kısmı dini veya yarı dini rejimlerle yönetiliyor. Genel olarak bakıldığında Sünnilik Türkiye gibi devletlerin hassas

sorunlarından birisi olsa da laik bir devlet olduğu din eksenli bir uyuşmazlığa girmemeye çalışmaktadır. Bu duruma örnek olarak 30 Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı kanun ile kabul edilen Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması gösterilebilir. O yüzden bölgesel mezhep uyuşmazlıklarında Türkiye daha çok İslami birlik, vahdet, Müslümanlık, aynı zamanda insan haklarına öncelik veren söylemler geliştirmektedir.

Bu çalışmada dünyanın önemli bölgelerinden olan Orta Doğu'da var olan devletlerin birbiri ile olan ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda mezhepçi politikaların nasıl ortaya çıktığı, devletlerin yapıları; kimliklerini belirleyen mezheplerin güç mücadelesi içerisindeki görevi, güç dengesinin mezhepçi yapılanmalar üzerindeki etkisi ve mezhepçiliğin dış politikadaki yeri ve etkileri tartışılmış; bu soruların cevapları kimlik, mezhep ve güç çerçevesinde açıklanmıştır. Bu açıdan önemli bir yer tutan mezheplerin kimlik oluşumunda ve devletlerarası ilişkilerdeki rolü ele alınırken, devletler üzerindeki güvenlik etkileri tartışılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar bir dönem medeniyetin beşiği olarak tanımlanan Orta Doğu'nun savaş sahasına dönüşmesinde ki nedenlerini irdelemek ve bölgede bir kimlik çatışması olan mezhepçiliğin ortaya çıkmasındaki etkili olan faktörlerin neler olduğuna ve kimler tarafından desteklendiğini ele almaktır. Genel olarak bakıldığında mezhepçilik din olgusunu politikleştirerek devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerine önemli derecede yansıyan bir kimlik çatışmasıdır. Orta Doğu'daki sorunlara ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin etkili olduğu ve devletler tarafından kendi çıkarlar doğrultusunda politikaya dahil edildiği görülmüştür. Bu durum bölgedeki ayrılıkçı grupları güçlendirmekte ve çatışmayı körüklemektedir.

Orta Doğu coğrafyası, insanlık tarihinin başladığı, ilk medeniyet ve kültürlerin ortaya çıktığı coğrafyadır. Jeopolitik konumu ve zengin yer altı kaynaklarına sahip olması medeniyetlerin doğuşunu etkilemiştir. İlk medeniyetten günümüze kadar Orta Doğu, insanlık tarihinin her dönemine tanıklık etmiş tarihin en önemli olayları bu coğrafyada gerçekleşmiştir. İnsanlığın en önemli değerleri olan dinler de bu coğrafyada doğmuş ve diğer coğrafyalara buradan yayılmıştır. Hz. Âdem ile başlayan peygamberlerle ilgili en önemli olaylar bu coğrafyada yaşanmıştır. Son peygamber Hz. Muhammed son dini bu coğrafyada yaşamış ve insanlara burada yaymaya çalışmıştır.

Dini açıdan da Orta Doğu semavi dinlerin kesişim noktasıdır. Başta İslam dini olmak üzere Yahudilik, Hıristiyanlık gibi önemli dinlerin temelleri bu Orta Doğu'da

atılmıştır. Bu dinlerden ağırlıklı olarak İslam dininin mezhepsel oluşumları da burada şekillenerek varlığını korumaktadır. Özellikle Arapların İslam'ı yaymaya çabası sonucunda Türklerin de İslamiyet ile tanışmaları Orta Doğu tarihini İslamiyet açısından başka bir noktaya taşımıştır.

Orta Doğu sadece dinlerin tarihi değerlerini barındırmamış, insanlığın gelişimine katkıda bulunacak medeniyet tarihine önemli katkı sağlayacak siyasi, askeri ve kültürel gibi konularda da katkı sağlamıştır.

Son olarak Orta Doğu bölgesinde halen daha devam etmekte olan iç savaşlar, ekonomik sıkıntılar, kendi çıkarları için bölgeye müdahalesi olan Batılı devletlerin varlığı, toplumdaki bölünmelerin yaşanmasına, aynı zamanda bölgedeki devletlerinde birbirini bir tehdit unsuru olarak görmesine de neden olmaktadır. Bölge devletlerinin mezhepçi politikaları içerdeki iç politikayı kontrol altında tutma dış politika da ise sorunların artmasına neden olarak sorunu daha da çözümsüz bırakmıştır. Mezhepçi politikaların çözümü için atılması gereken ilk adım ise kimliklerin devlet ve toplum nezdinde kabul edilerek, farklı mezheplere sahip toplumların bir arada barış içinde yaşayabileceklerine dair bakış açısı geliştirmeleridir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki Gölpınarlı, *Müminlerin Emiri Hz. Ali (a.s)*, 1. Baskı, Ensariyan Yayınları,1996.
- Adıgüzel Adnan, “Veda Hutbesi ’indeki Temel Prensipler ve Kur’ani Temelleri”, *Diyanet İlim Dergisi*, Cilt:52, Sayı: 3, 2016, (ss.81-106).
- Afzali Rasoul, Asl Seyyed Mohammed Seyedi, Mahmoudi Abolghasem, “Explanation of Relationships of Iran and Azerbaijan Republic with Constructivism Approach”, *Central Eurasia Studies*, Vol: 7, Issue: 2, 2014 (pp. 237,264).
- Ağırakça Ahmet, “İslam Medeniyeti ve Bu Medeniyetin ncleri”, *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 2020, (ss. 125-129).
- Akdoğan İsmail, “İran Devriminden Arap Baharına Suudi Arabistan- İran İlişkileri”, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, 2016, <https://ortadogu.sakarya.edu.tr/tr/yayin-grup/12174/52467/52550/iran-devriminden-arap-bahari-na-suudi-arabistan-iran-iliskileri-ismail-akdogan>, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Akdoğan İsmail, Kalaycı Rıdvan, “Suudi Arabistan’da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, *Türkiye Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2014, (ss.157-186).
- Akengin Hamza, Yaşar Ayşe, “Suriye’nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 32, 2018, (ss.25-57).
- Akman Mustafa, “İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve zellikleri”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3 (2), 2019, (ss.169-204).
- Akoğlu Muharrem, “İrak’ta şii Varlığı”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:2, 2013 (ss. 391-428).
- Akpınar Kebire, Yemen Krizi ve Dış Müdahaleler, (Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2019.
- Akyüz Yakup, topyalarda Din ve Siyaset İlişkisi (Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Ana Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013.
- Al Madawi Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, Cambridge University Press, 2002.

- Alevi Haber, 2022, <https://www.alevihaber.com/corum-katliami-mayis-temmuz-1980-3246h.htm>. (Erişim Tarihi: 08.06.2022).
- Alloche Adel, Osmanlı ve Safevi İlişkileri, (Çev. Ahmet Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul, 1985.
- Altuntaş Nezahat, “Siyasal İslam, Milliyetçilik ve Terör”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2007 (ss.267-294).
- Altyamynya Reza, Nazari Mohammed, Khaildi Hossein, Delalat Morad, “Analyzing of the Regional Consequences of Shite Geopolitics in Post-Saddam Period”, *Political Studies of Islamic World*, Vol: 5, Issue: 3, 2016, (pp.73-88).
- Ankara Meydan Muharebesi*, Genel Kurmay Basın Evi, Ankara 1995.
- Apak Adem, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, 2017, (ss.76-91).
- Apak Adem, Araplarda Sosyal, Siyasi Ekonomik ve Kültürel Hayat, *İslam Tarihi*, <http://www.islamtarihi.net/2017/03/araplarla-sosyal-siyasi-ekonomik-ve.html>. (02.05.2022)
- Apak Adem, Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar”, *Siyer Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2017, (ss.27-44).
- Arıkan Adem, Büyük Selçuklular Döneminde Şia, (İstanbul Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.
- Arslan Hüseyin, “Vekâlet Savaşları Bağlamında Suudi Arabistan-Husi Çatışmasının ve Aramco Saldırısının Bölgesel ve Küresel Güvenliğe Etkileri”, *Anadolu Strateji Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2020, (ss. 19-32).
- Arslan Hüseyin, “Yasemin Devriminin Etkisindeki Tunus’un Siyasal Sistemine Bir Bakış”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:105, 2011, (ss. 47- 64).
- Asl Seyedmohammad Seyedi, “Suudi Arabistan’ın Kafkasya ve Orta Asya’da Vehhâbilik Politikası”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2022, (ss.89-102).
- Atalan Mehmet, “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:2, 2004, (ss.55-68).
- Ataman Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA Rapor*, No:6, 2012, (ss.1-58).
- Ataman Muhittin, Kuşçu Yurdanur, “Suudi Arabistan’daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler”, *Alternatif Politika*, Cilt:4, Sayı:1, 2012, (ss.1-26).

- Atlıoğlu Yasemin, “Suriye İç Savaşı’nın Gölgesinde Lübnan Hizbullah’ı”, 21. Yüzyıl Dergisi, Cilt:8, Sayı:56, <https://yasinatlioglu.wordpress.com/2013/08/22/suriye-ic-savasinin-golgesinde-lubnan-hizbullahiyasin-atlioglu/>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Avni İlhan, “Şiilik ve Ana Prensipleri”, *Erdem*, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II, Cilt:8, 1996 (ss. 375-396).
- Ayar Kenan, *Dört Halife Devri Siyasî Olaylarında Kur’an’ın Rolü*, Etüt Yayınları, Samsun 2011, s.30-127.
- Aydınalp Halil, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:37, 2009 (ss.131-146).
- Aydınlı Osman, “Din-Mezhep İlişkisi veya İlişkisizliği Sorunu”, *Journal of Islamic Research*, Sayı: 29(2), 2018, (ss.193-208).
- Aydınlı Osman, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslam Mezhepleri Tarih Yazıcılığı*, Hitit Kitap Yayınevi, Ankara 2008.
- Aydıntepe Mustafa, Artoka İzettin, Yemen, *TASAM, Stratejik Rapor*, İstanbul, 2013.
- Aydoğmuşoğlu Cihat, “16. Yüzyılda Safevi Devletinde Etkili Olan Dört Türkmen Aşireti”, *International Journal of Social Science*, Cilt:5, Sayı:6, 2012, (ss.17-25).
- Aygen Murat, “Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 18, 2019, (ss.516-536).
- Ayhan Veysel, “Yemen’de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:10, 2009 (ss.41-50).
- Azimli Mehmet, “Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması”, *Hikmet yurdu Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2010, (ss.35-48).
- Babacan Abdurrahman, Yiğit Üzeyir, Tahiroğlu Mehmet, *Bahreyn İnsan Hakları Raporu*, Mazlumder, Ankara 2013.
- Bağlıoğlu Ahmet, “Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri”, *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2013, (ss.495-523).
- Bal Faruk, “ölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadasında Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt:9, Sayı:1, 2014, (ss.95-118).
- Ball Warwick, *Syria A History and Architectural Guide*, Newport, Interlink Books, New York, 1998.

- Bandeoğlu Zeyyat, “Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli İle Analizi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:15, 2016, (ss.573-606).
- Barzegar Kayhan, “New Terrorism and Human Security in the Middle East: Diverging Perception”, in: *Human Security and International In security*, (eds.) George Frerks and Berma Klein, Wageningen Academic Publishers, 2007: 131-134, https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2barzegar.pdf. (Erişim Tarihi: 10.04.2022).
- Başarır Murat, Gülada Mehmet Ozan, “İran İslam Devrimi’nde Dinsel Söylemlerin Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlere Yansıması”, *Selçuk İletişim*, Cilt:12, Sayı:2, 2019, (ss.736-762).
- Bayat Ekrem, Kur’an’da Allah Merkezli Anlatımlar, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sivas 2018.
- Bilgay Duman, “İran’ın Irak Politikası ve Temel Dinamikler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 82, 2017, (ss.59-61).
- Bilgin Abdülcelil, “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 2014, (ss.75-84).
- Bingöl Oktay, “Arap Baharı ve Orta Doğu: Çok eksenli güç mücadelesinde denge arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 2013, (ss.25-49), s.27-28
- Bozkuş Metin, “İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2002 (ss.195-208).
- Bölükbaşı Mehmet, “Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat”, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2020, (ss.88-95).
- Bulut Halil İbrahim, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”, *Usul İslam Araştırmaları*, Cilt:11, Sayı:11,2009, (ss.41-54).
- Bulut Halil İbrahim, “Ümmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42, (ss. 308-309), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummet> (Erişim Tarihi: 02.01.2022).
- Büyükkara Mehmet Ali, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, İçinde: *Orta Asya’da İslam Temsilden Fobiye*, Cilt III, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.
- Büyükkara Mehmet Ali, “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Sayı:4/2, 2013, (ss.321-354).

- Büyükkara Mehmet Ali, “Mezhep ve Mezhepçilik”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Sayı:5, 2017 (ss.1-9).
- Can Burhanettin, İhtilaf Ahlakının İnşası Tarihi Bir Sorumluluktur, 2020, <https://umranhareketi.com/sayfa.php?detay=ihtilaf-ahlakinin-insasi-tarihi-bir-sorumluluktur>. (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- Can Hakan, “İlk Dönem İslam Medeniyeti ve Dayandığı Birtakım Temel Dinamikler”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt:5, Sayı:10, 2017, (ss.291-316).
- Canfield Robert L., Giriş: Türk İran Geleneği, Akdeniz’den Hindistan’a Türk-İran Esintileri, (Çev. Ömer Avcı), Kaknüs Yayınları, 2005.
- Canyurt Dilek, “Kazanani Olmayan Savaş Suriye İç Savaşı: Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir?”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 4, 2018 (ss. 1103 – 1120).
- Cave Damien, “Iran Envoy Casts Syria as Part of Wider Conflict”, *New York Times*, 07.08.2012, <https://www.nytimes.com/2012/08/08/world/middleeast/fighting-grows-more-intense-in-aleppo-syria.html>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Cavlak Çağla M, Gök Ali, “Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran’ın Lübnan Siyaseti”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11, Sayı:4,2021, (ss.2149-3871).
- Cengin Ercan, “Cevher Es-Sikkılı’nın Mısır’ı Ele Geçirmesi ve Mısır’daki Faaliyetleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2022 (ss.848-869).
- Cesur Kerime, Vehhabi Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu, (Marmara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- CIA, “Yemen- The World Factbook”, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/yemen/#people-and-society>. (Erişim Tarihi: 2.06.2022).
- Cide Ömer, “Hz. Ömer’in Yönetim İlkeleri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2017, (ss.141-157).
- Cirhinoğlu Zafer, Erol Bulut, “Terör, Din ve Siyaset”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2 2010, (ss.301-322).
- Cogan James, Iraq: US occupation sets off sectarian atrocities in Tal Afar”, 2007, <https://www.wsws.org/en/articles/2007/03/iraq-m30.html> (Erişim Tarih: 05.01.2022).
- Crisis Group, “Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt”, 6.04.2011,<https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf>

and-arabian-peninsula/bahrain/popular-protests-north-africa-and-middle-east-iii-bahrain-revolt (Erişim Tarihi: 2.06.2022).

- Çağrııcı Mustafa, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991, (ss.453-454).
- Çakmak Cenap, Yeni Anayasa Sonrasında Irak Parçalanır mı? *TASAM, Araştırma Raporu*, İstanbul, 2010.
- Çelenk Mehmet, “Safevi Döneminde Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*, Cilt:4, Sayı:2, 2013, (ss.63-85).
- Çelik Kadir Ertaç, “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivizm Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016 (ss. 251-274).
- Çetin Firdevs, “Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi”, *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, 2011 (ss.12-28).
- Daban Emine Z, Daban Cihan, “Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt’in İşgali ve ABD’nin Irak’a Müdahalesi”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 2018, (ss.83-109).
- Dalkılıç Mehmet, “Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak 'Takiyye’”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, 2003 (ss.113-139).
- Dam Hasan - Karataş Meryem, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2014, (ss.48-75).
- Danış Fahri, “2006 Savaşı’ndan Günümüze Lübnan’daki Siyasi Tablo”, *İNSAMER İnsan ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Analiz* 19, 1-13. 2016, https://insamer.com/tr/2006-savasindan-gunumuze-lubnandaki-siyasi-tablo_459.html (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Demil Emine, Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler (Ankara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016.
- Demil Emine, Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler, (Ankara Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktor Tezi), Ankara 2016, s.65-67
- Demir Yeşim, “Emperyalist Devletlerin Ortadoğu’da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, 2019, (ss.233-246).

- Demir Yeşim, “Emperyalist Devletlerin Ortadoğu’da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şîî Çatışması”, *Turkish Journal of Shite Studies*, Cilt:1, Sayı:2, 2019, (ss. 234-246), s.240.
- Demircan Adnan, “Hz. Ali’nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset”, *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2013, (ss. 173-190), s.178-179.
- Demirci Kadir, Azzan M.Y. Salim, “Mezhep Çatışmalarının Sebepleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, 2018, (ss.7-39).
- Dertli Osman, Hz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım, (İstanbul Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020.
- Domazeti Riad, “Yemen Raporu: Çöken Devletin Enkazında Barışı Arayan Bir Halk”, *İNSAMER Araştırma Raporu*, 2019, (ss. 1-45), s. 4. https://www.insamer.com/tr/yemen-raporu-coken-devletin-enkazinda-barisi-arayan-bir-halk_1717.html (Erişim Tarih: 05.01.2022).
- Domazeti Riad, Yemen Raporu, *İNSAMER Araştırma Raporu*, İstanbul, 2019.
- Duman Bilgay, “Irak’ta Bir Kimlik Arayışı: Bektaşiler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:35, 2011, (ss. 61-69).
- Duman Bilgay, “Saha Gözlemleri Işığında Necef ve Kerbela’da Yaşayan Telaferli Göçmen Türkmenlerin Durumu”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:9, Sayı:79, 2017, (ss. 58-59).
- Duman Bilgay, Aygün Feyzullah Tuna, “Telaferli Türkmen Göçmenlerin Durumu ve Telafer’in Geleceği”, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, ORSAM Rapor No: 215, 2017.
- Duman Levent, Üşümez Özgür, “Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İslam”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, 2016 (ss.257-275).
- Durmuş İsmail, “Mukaddime” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2006, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime>. (Erişim Tarihi: 06.08.2022).
- Düzgün Şaban Ali, “Kur’an’ın Oluşumu (Vahiy Süreci)”, *Kelam Araştırmaları*, 2007, (ss.1-14).
- Ebrem İlker S., “Suriye Krizinin Etki Alanındaki Ülke: Lübnan”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, 2021, (ss. 2076-2090), s. 2085-2086.
- Efendiyev, Oktay, *Azerbaycan Safevi Devleti*, Çeviren: Ali Asker, Teas Press Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018.

- Ekmen Serhat, “Unutulmuşluğun Karanlığından Umudun Aydınlığına Uzanan Bir Türkmen Kenti: Telafer”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:5, 2009, (ss. 6-22).
- Ekşi Muharrem, “İran’ın Transnasyonel ve Teopolitik Şiilik Temelli Kamu Diplomasisi”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2017, (ss. 46-66).
- Erdem İlhan, Paydaş Kazım, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007.
- Erul Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyaret İlim Dergisi, Özel Sayı*, 2003, (ss.33-66).
- Eryılmaz Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Fığlalı Ethem Ruhi, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali>. (Erişim Tarihi 2.06.2022).
- Fitzsimmons Michael, “Governance, Identity, and Counterinsurgency: Evidence from Ramadi and Tal Afar”, United States Army War College Press, <https://press.armywarcollege.edu/monographs/532/> (Erişim Tarih: 05.01.2022).
- Gerçeksever Abdülkadir, *Kayıp Kimlik Basra Körfezi*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Gül Merve, “Mezhepler Arası Ötekileştirme Karşısında Mevlânâ’nın Hoşgörü Öğretisi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt:6, Sayı:6, 2019, (ss. 349- 360).
- Güldemir Furkan “Tunus'ta başlayan Arap Baharı yayıldıkça kışa döndü”, AA Haber, 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-baslayan-arap-bahari-yayildikca-kisa-dondu/1030616> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Gürler Recep Tayyip, “İrak: Mezhebi Çatışma Girdabında Bir Ülke”, İçinde: *Ortadoğu Çatışmaları*, Ed. Ahmet Emin Dağ, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2015, (ss. 119-143).
- Haberli Mehmet, “İtikadi İslam Mezheplerin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2012, (ss.160-177).
- Habertürk, Son dakika haberler... İstanbul'da Alevi vatandaşlara yönelik çirkin saldırıda flaş gelişme!23.10.2020, <https://www.haberturk.com/son-dakika-istanbul-da-alevi-vatandaslara-yonelik-cirkin-saldiri-2845772>, (Erişim Tarihi:08.06.2022)

- “Hadis-i Şeriflerde Sıdk/Doğruluk ve Kızb/Yalancılık Kavramı”, <https://www.ihya.org/kavram/kavramlar-ansiklopedisi/dt-6655.html>. (Erişim Tarihi: 03.01.2022).
- Hafeznia Mohammed Reza, *Principles and Concepts of Geopolitics*, Papoli Publication, Masshad, 2006.
- Hafeznia Mohammed Reza, Valigholizadeh Ali, Ahmadyur Zahra, “Study and Analysis of the Role of Population in Geopolitical Weight”, *The Journal of Spatial Planning*, Vol: 13, Issue: 1, 2009 (pp. 129-163).
- Halhalli Bekir, “Humeyni Dönemi İran Dış Politikası”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:4, Sayı:8, 2014, (ss. 75-96).
- Hançabay Halil İbrahim, “Şura ve Hz. Osman’ın Halife Seçilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hazreti Osman Sempozyumu*, 10 Temmuz 2020, (ss.39-58).
- Heywood Andrew, *Siyaset*, (Çev. Fahri Bakırcı), Adres Yayınları, İzmir, 15. Baskı 2015.
- Hilal Hüseyin, “İslam’da Rönesans ve Reform Girişimi: 19. ve 20. Yüzyıl İslam Modernleşme Süreci ve Geline Nokta İtibariyle Açmazları”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı:39, 2020, (ss.1009-1058).
- Hizmetli Sabri, *İslam Tarihi: İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Iain, M., Alistair, M., Suez Crisis, “The Concise Oxford Dictionary of Politics”, Oxford University Press, UK. 2003, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:TIQQveVJWhIJ:https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-10.2.1-Suez-Crisis.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- “Iraq: Sunnis Versus Shia in Tal Afar. RANE Worldview”, Strofor, 29.03. 2007, <https://worldview.stratfor.com/article/iraq-sunnis-versus-shia-tal-afar>. (Erişim Tarih: 05.01.2022).
- “Iraq: UNAMI submits its reports on the disputed internal boundaries”, Reliefweb, 22.04.2009, <https://reliefweb.int/report/iraq/iraq-unami-submits-its-reports-disputed-internal-boundaries>. (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- “İŞİD’in Üstlendiği Saldırı Sonrası Lübnan’da Ulusal Yas”, BBC News, 13.11.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151113_beirut_bomb. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

- İnat Kemal, Kurt Veysel, Yegin Abdullah, Gürler Recep Tayyip, Özdemir Ömer B, Özdemirci Ayşe S, Akdoğan İsmail, “İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları”, *SETA*, Sayı:148, 2016, (ss. 1-32), s. 11-13.
- İnayet Hamid, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, (Çev. Yusuf Ziya), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.
- İşcan Mehmet Zeki, “Selefilğin Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013 (ss. 151-172).
- İzmir Hüseyin, Türkiye’de Etnik Çatışma ve Toplumsal Hafıza:1966 Ortaca Olayları (Ankara Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.
- Jalel Harchaoui, Mohamed-Essaïd Lazib, “Proxy War Dynamics in Libya. The Proxy Wars Project”, 2019, <https://publishing.vt.edu/site/books/m/10.21061/proxy-wars-harchaoui-lazib/>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Kamran Hassan, Gholami Bahador, Yari Eslam, Hosseini Sid Hassan, Khaledi Hossein, “Geography and National Power in the Iran”, *Journal of Geographic Sciences*, Vol:13, Issue:16, 2009 (pp. 5-28).
- Kara Cahid, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Bir Kültür Merkezi: Cüreş”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:27, 2015/1, (ss.23-49).
- Karadaş Çağfer, “Selçuklular’ın. Din Politikası”, *İstem*, Cilt:2, Sayı:2, 2003, (ss. 95-108).
- Karadeniz Yılmaz, “Safevi Devleti’nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2014, (ss. 52-67).
- Karakır İrem Aşkar, “Ongoing Conflict in Yemen: A Proxy War?”, *TESAM Akademi Dergisi-Turkish Journal of TESAM Academy*, Vol:5, Issue:2, 2018, (ss. 121-149).
- Katib Ahmed-El, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık: Sünnilik-Şiilik İslam Birliği*, (Çev. Muharrem Tan), Mana Yayınları, İstanbul 2009.
- Kaya Murat, *Hız. Ebû Bekir’in Kur’an’a Hizmetleri ve Tefsirdeki Yeri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2016.
- Keskin Yusuf Bahadır, Serbestoğlu İbrahim, *Siyaset-Mezhep İlişkisine Dair Teorik Bir Çalışma:1979 İran İslam Devrimi Sonrası Bahreyn Krallığı Örneği*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- Kızılay Şeyma, “Uluslaşmayan Irak Ulusu”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, Sayı:1, 2019, (ss.26-37).

- Kitchen Nicholas, “After the Arab Spring: power shift in the Middle East? the contradictions of hegemony: the United States and the Arab Spring”, 2013, https://www.researchgate.net/publication/277257313_After_the_Arab_Spring_power_shift_in_the_Middle_East_the_contradictions_of_hegemony_the_United_States_and_the_Arab_Spring. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Kocatepe Damla, “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *ANKASAM | Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, İran Özel Sayısı, Cilt:1, Sayı:2, 2017, (ss. 67-101).
- Koldaş Umut, Ayaz Erhan, Suriye’de Mezhepsel Bölünmüşlük, Barış Süreci ve Avrupa Birliği’nin Rolü, *Yakın Doğu Enstitüsü Raporları*, Yakın Doğu Enstitüsü, Alan Analizi, Lefkoşa, 2016.
- Kongar Emre, “Aydınlanma”, 2021, https://www.kongar.org/aydinlanma/2005/499_Alt_Kimlik-Ust_Kimlik.php, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- Kurt Abdurrahman, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt:10, Sayı:2, 2001, (ss.97-122).
- Kurt Halil, “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yemen> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).
- Kurt Hasan, “İtikadi Mezheplerin Oluşum Serüveni”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, 2013, (ss.24-35).
- Kurt Veysel, “27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı’na Libya’da Yeni Denklem”, *SETA Analiz*, (306), 2020, <https://www.setav.org/analiz-27-kasim-anlasmasindan-berlin-konferansina-libyada-yeni-denkleml/>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Küçükdağ Yusuf, “Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Anadolu’yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemler” İçinde: *Osmanlı Ansiklopedisi I*, Ed. Güler Eren, Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 (ss. 269-281).
- Lewis Bernard, *İnanç ve İktidar: Ortadoğu’da Din ve Siyaset*, 1. Basım, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2017.
- “Lübnan Güvenlik Planı’nı Uyguluyor”, *Haberler.com.*, 2014, <https://www.haberler.com/lubnanguvenlik-plani-ni-uyguluyor-5856256-haberi/>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- “Maliki'den 'savaş' suçlaması”, *Aljazeera Turk*, 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/malikiden-savas-suclamasi>. (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

- Mepa News, “İran’da Dini ve Mezhebi Yapı Haritası”, 27.02.2021, <https://www.mepanews.com/irakta-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-30735h.htm>. (Erişim Tarihi: 02.05.2022).
- Mepa News, “Suriye Etnik ve Dini Yapı Haritası”, 26.05.2022, <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm>. (Erişim Tarihi: 2.06.2022).
- Mepa News, “İran’da Dini ve Mezhebi Yapı Haritası”, 27.02.2021, <https://www.mepanews.com/iranda-dini-ve-mezhebi-yapi-haritasi-42867h.htm>. (Erişim Tarihi: 2.06.2022).
- Mesut Şöhret, “Ulus Devletsiz Devlet Modeli Lübnan Örneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2012, (ss. 85-107), s.
- Mezran Karim, Miller Elissa, “Libya: From intervention to proxy war. Issue Brief”, 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/libya-from-intervention-to-proxy-war/>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Miş Nebi, “Suriye 2011”, *Ortadoğu Yıllığı* 2011, Cilt:6, Sayı:2, (ss. 257-300).
- Muslu Ensar, “Askeri Müdahaleyle Yemen Devletini Yeniden Tesis Çabaları ve Menfi Gelişmeler” *Ortadoğu Analiz*, Cilt:7, Sayı:71, 2015, (ss. 46-49).
- Nabi Salim Mohammed, Hosseinzadeh Hamed, “The Interaction of the Islamic Revolution of Iran and Shite Geopolitics in the Middel East”, *Islamic Revolution Researches*, Vol:6, Issue:20, 2017 (pp. 217-232).
- Nafi Beşir M., “Selefilğin Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünümleri”, İçinde: *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler*, Editör: Beşir M. Nafi, İzzuddin Abdul Mevla, El-Havvâs Takiyye, İstanbul 2015, Yarn Yayınları.
- Nazlı Koca, “Yemen’de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:39, Sayı:2, 2021, (ss. 223-235).
- Nişancı Şükrü, Şahin Lokman, “Ortadoğu’da Selefi-Şii Gerginliği ve Türkiye’nin Tutumu”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:31, Sayı:1, 2017, (ss.51-69).
- Ocak Ahmet Yaşar, “15-16. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslami Araştırmalar*, Cilt: 4, Sayı: 3, 1990, (ss. 190-194).
- Ocak Ahmet, “Selçuklular Döneminde Şii-Sünni İlişkisi”, *Erdem*, Cilt: 8, Sayı: 23, 1996 (ss.401-418).
- Ocak Halil, “Bağımsızlıktan Günümüze Bahreyn’de Şiilik: Yapılar, Sorunlar ve Beklentiler”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, 2022, (ss.259-297).

- Okuyan Abdurrahman, “Arap Yarımadası’nda İslam Öncesi Dini Yapı”, *İlahiyat Dergisi*, Sayı: 1, 2018, (ss.107-134).
- Olca Bahattin, “Safevilerin Heterodoksi Açısından Değerlendirilmesi”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 2, 2021, (ss.1-24).
- Onat Hasan, “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2018 (ss.7-23).
- Orhan Oytun, “Suriye İç savaşı ve Ortadoğu’da Güvenlik”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:6, Sayı:63, 2014, (ss.1-4), s.3.
- Oruç Merve Şebnem, “1979 Gizemi ve Kâbe Baskını”, *Yeni Şafak*, 2013, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/1979-gizemi-ve-k%C3%A2be-baskini-574251>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Önal Recep, “Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmi İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:4, 2018, (ss.1258-1275).
- Önal Recep, “Osmanlı Devleti’nde Sünnî Düşüncenin Resmi İdeoloji Olarak Kabul Edilmesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Kongresi*, 23-25 Kasım 2018.
- Örgev Gizem, Ortadoğu’da Güç Mücadelesi Çerçevesinde Bir Kimlik Çatışması Olarak Mezhepçilik (İstanbul Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2019.
- Örtlek Muhammet, “Bahreyn’e Arap Baharı Gelir mi?”, *Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2013, (ss.267-277).
- Öz Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Öz Şaban, “Kabilelerden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Alt Yapı Hazırlıkları”, *İSTEM*, Sayı: 19, 2012, (ss. 33 – 55).
- Özafşar Mehmet Emin, “Kültür Tarihimize Rey-Eser Çatışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:41, Sayı:1, 2000, (ss. 225-273), s.234
- Özbay Müjde A., İran’ın Şii Projesi İddiası, (Ankara Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- Özdemir Ahmet, “Son Peygamber’in (s.a.v) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi”, *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:1, 2005, (ss.95-112).

- Özdemir Akbal, “Suudi Arabistan-İran İlişkilerinde Son Durum”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2016, <https://21yyte.org/tr/suudi-arabistan/suudi-arabistan-iran-iliskilerinde-son-durum>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Özdemirci Ayşe S., “Suriye İç Savaşı’nın Lübnan’a Etkileri (2011-2016)”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2016, (ss.76-105).
- Özen Şükrü, “İhtilaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:21, 2000, (ss. 565-568).
- Özerverli M.Sait, “Selefiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, 2009, İstanbul, (ss. 399-402).
- Öztürk Ahmet, “Arap Baharı Ruhu ve Sürecin İlk Sekteye Uğradığı Ülke: Bahreyn”, *Ortadoğu Yıllığı*, 2012, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/16_bahrain_2012.pdf, (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Öztürk Levent, “İslamiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, 2001, (ss.7-24).
- Öztürk Selim, “Ortadoğu’daki Gelişmeler Çerçevesinde Mukteda El Sadr ve Hareketinin Irak’ta Yükselişi”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2018, (ss. 57-71).
- Parker George, “The Lesson Of Tal Afar. The New Yorker”, 2006, <https://www.newyorker.com/magazine/2006/04/10/the-lesson-of-tal-afar> (Erişim Tarih: 05.01.2022).
- Petersen Tore Tingvold, “Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review”, *The International History Review*, Vol:22, Issue:2, 2000, (ss.318-340) <https://www.jstor.org/stable/40108370>. (Erişim Tarihi: 06.08.2022).
- Pew Research Center, “Religion”, 6.05.2022, <https://pewforum.org> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).
- Pirinççi Ferhat, “Suriye’ye Komşu Ülkelerin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikaları”, *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2008, (ss. 39-60), s.50.
- Poyraz Bedriye, “Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları”, *Kültür ve İletişim*, Cilt:16, Sayı:1 2013, (ss.1-114).
- Rad Morad Kaviani, “Poiltical Regionalism in Iran: the Case Iranian Baluchestan”, *Quarterly Strategic Studies*, Vol: 10, Issue: 1, 2008 (pp. 89-121).

- Rad Morad Kaviani, Maldari Hasan, “The Impact of Geopolitical Situation on the National Strategy (Case Study: South East Iran)”, *Human Geography Research Quarterly*, Vol: 49, Issue: 4, 2018 (pp. 841-855).
- Reeve Richard, Libya’s Proxy Battlefield, Oxford Research Group Briefing, 2015, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eLY8x97CtDEJ:https://www.files.ethz.ch/isn/187322/ORGJan15LibyaProxyBattlefield.pdf+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Reliefweb, “Bahrain: Location Map (2013)”, 25.09.2013, <https://reliefweb.int/map/bahrain/bahrain-location-map-2013> (Erişim Tarihi: 2.06.2022).
- Rima Majed,, 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-isyanlarinin-sunni-sii-ayrismasina-etkisi>. (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- Roy Olivier, *Siyasal İslam ’ın İflası*, (Çev. Cüneyt Akalın), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- Sakin Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’da Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:4, Sayı:7, 2010, (ss.133-152).
- Sansarkan Yunus, “Hakem Olayı Özelinde Mezhebi Kaygının Tarih Aktarım ve Yorumuna Tepkisi”, *İslam Medeniyeti Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2009, (ss.318-345).
- Sarıcık Murat, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:31, 2013/2, (ss.109-140).
- Sarıçam İbrahim, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-İslam Medeniyeti (Asr-ı Saadet’ten Selçukluların Sonuna Kadar)*, Siyer Yayınları, Baskı: 1, Ekim 2018.
- Sarıkaya Asım, “Hazreti Ali”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, 2020, (ss.115-128).
- Sayadi Hadi, Sanaei Ardeshir, “Geopolitical Factors Affecting Iran’s Foreign Policy from West to East with an Emphasis on Russia Between 1991 and 2016”, *Studies of International Relations Journal*, Vol: 19, Issue: 39, 2017 (pp. 83-117).
- “Selefilğin Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünümleri”, İçinde: Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler, Editör: Beşir Musa Nafi, İzzuddin Abdul Mevla, El-Havvâs Takiyye, Çevirmen: Nurullah Çakmaktaş, Yarın Yayınları, İstanbul 2015.

- Semin Ali, “Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi”, *Bilgesam Analiz/Ortadoğu*, No:1201, 2015, (s.1-7).
- Sezgül İbrahim, “Farabi’nin Siyaset Felsefesi”, *Felsefe Dünyası*, Cilt: 47, Sayı: 47, 2008, (ss.198-205).
- Shawamreh, Mohammad Türk Dış Politikasında Filistin Meselesi (1948-2010), (Karabük Üniversitesi SBE Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2021.
- Shutterstock, Iran Political Map, <https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/iran-political-map-capital-tehran-national-216371362>. (Erişim Tarihi: 31.08.2021).
- Sinkaya Bayram, “Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri” *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Raporu*, 2013, s.6
- Sinkaya Bayram, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, (ss. 37-63).
- Sinkaya Pınar Arıkan, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Anayasal Sistem ve Partiler”, *ORSAM Rapor* No: 112, 2012.
- Soltani Fakhreddin, Amiri Reza Ekhtiari, “Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution”, *Journal of Politics and Law*, Vol: 3, Issue: 2, 2010 (pp. 199-206).
- Söylemez Faruk, “Anadolu’da Sahte Şah İsmail İsyanı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:17, 2004, (ss.71-90).
- Söylemez Mahfuz, “İlk Harici Devlet: Rüstemiler (160-297/777-909)”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:38, Sayı:1-4, 1998, (ss.457-478), s.465-468.
- “Suudi Arabistan'daki petrol tesislerine saldırı: Petrol fiyatları yüzde 19 arttı”, BBC NEWS, 16.09.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49711271>. (Erişim Tarih: 05.01.2022).
- Şahin Hakan, “İslam Öncesi Mekke’de Sivil Toplum”, *Liberal Düşünce*, 2015, Sayı:78, (ss.45-73).
- Şefkatli Fuat E, “Tunus’ta Yaşanan Sivil Darbenin Komşu Ülkelere Yansımaları”, *ORSAM*, Cilt:12, Sayı:104, 2021, (ss. 30-33).
- Şemşek Vesile, “İslam Medeniyetinin Temelleri ve Tarihi Gelişim Süreci”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Cilt: 45, 2020, (ss. 280-290).
- Şen Yağmur, “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 23, 2013, (ss. 54-79).
- Şentürk Ümmügülüm, Yaşar Kutluay’ın Mezhepler Tarihçiliği (Ankara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

- Şişman Mehmet, 1979 İran İslam Devrimi ve Devrim Sonrasında İran-Arap İlişkileri, (Karabük Üniversitesi SBE Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2021.
- Şükürov Giyas, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I.Şah İsmail Devri (907-930/1501-1524), (Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2006.
- T.C. Afyonkarahisar Valiliği, "2. İlçe Müftüleri Kongresi Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Numan Kurtulmuş'un Katılımıyla Başladı", 2017, <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/2-ilce-muftuleri-kongresi-basbakan-yardimcisi-prof-dr-numan-kurtulmusun-katilimiyla-basladi> (Erişim Tarihi:10.04.2022).
- Tabakoğlu Ahmet, Bayatlı Çetin, "Enerji Politikaları Bağlamında Katar ve Suudi Arabistan Karşılaştırması", *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2019, (ss.272-282).
- Tafloğlu Serkan, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2012 (ss. 105-115).
- Tanrıverdi İsmail, "Hz. Peygamberin Vefatı ve Defni", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, 2021, (ss.119-141).
- Taş Kenan Ziya, "Bir İnanç Olarak Diyarbakır'da Dini ve Kültürel Çeşitlilik", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2004, (ss.1059-1079).
- Taşar Nurettin, "1979 İran İslam Devrimi Sonrası İran'ın Yumuşak Güç Politikasında Jeopolitik ve Mezhepsel Boyutu", *Yıldız Teknik Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (12-13 Aralık 2019), (ss. 1-25), s.4
- Taşkın Ahmet, "Safevi – Osmanlı Savaşı'ndan İtibaren Dini Söylemin Siyasal Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Dede Kargın Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, Sayı: 49, 2009, (ss. 209-224).
- Teymur Sümeyra, Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.
- Tıgılı Asiye, "Minimum Din Maksimum Demokrasi: Müslüman Entelektüellerin Bakışıyla İran'daki Siyasal İslam Tecrübesinin Kısa Bir Tahlili", *Alternatif Politika*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2015 (ss. 369-398).

- Tinas Murat, “Lübnan Hükümeti ve Lübnan Toplumunu Perspektifinden Lübnan’daki Suriyeliler”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2020, (ss. 13-34).
- Tinas Murat, “Yemen İç Savaşında Husiler: Vekalet İlişkisinin Karmaşık Yapısı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, 2020, (ss.117-136).
- Togan Zeki Velid, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderün Kitabevi, İstanbul 1981.
- Tok Fatih, “Kur’an-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in Risalet öncesi Hayatı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:7, 2017, (ss. 131-150).
- Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, (ss.526-532).
- Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1994, (ss.312-320).
- Türkmen Büşra Refas, Türkmen Mutlu, “İslam Kelimesinin Semantik Analizi”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2020, (ss.225-249).
- Uyar Mazlum, “Velayet-i Fakih’in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2000 (ss. 77-98).
- Ülkü Hayati, *Mezhepler Tarihi*, 1.Baskı, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Ümit Mehmet, “İslam Düşünce Tarihinde İtikadi ve Siyasi Mezhepler”, *İslam Düşüncesi Kılavuzu*, (ss.317-322).
- Üstüntaş Doğan, “İran’ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt:11, Sayı:1, 2006, (ss. 59-82), <https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uId=55794&ioM=Paper&preview=true&isViewer=true#pagemode=bookmarks> , (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Üzüm İlyas, “Etnik ve Mezhepsel Çatışmalarda İdeolojik ve Teolojik Arka Plan”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2020, (ss.339-344).
- Yavuz Yusuf Şevki, “Tekfir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2011, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir> , (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- Yegin Abdullah, “İran’ın Yumuşak Gücü”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayını*, Sayı:118, 2015, (ss. 7-18).
- Yıldız Tunahan, “Mezhep Çatışmasına Bir Etnik Grup ve Yerel Bağlam Üzerinden Bakmak: Irak Türkmenleri ve Telafer Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2017, (ss. 41-73).

- Yılmaz Cem, “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:26, 2011, (ss. 3-62).
- Yılmaz Gökhan, “İran’ın Afrika’da Yumuşak Güç Politikası”, 2018, https://www.academia.edu/35770656/%C4%B0ran%C4%B1n_Afrikadaki_Yumu%C5%9Fak_G%C3%BC%C3%A7_Politikas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Yılmaz Mehmet, “ Asr-ı Saadet Arap Şiirinde Habeşistan’a Hicret”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, 2007, (ss.79-96).
- Yiğit Hasan, Orta Doğu’daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisinin Analizi, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017, s.1-100.
- Zulfqar Saman, “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”, *Perceptions*, Vol: XXIII, Issue:1, 2018, (pp. 121-148).

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Şii Nüfusları (> 100.000 kişi)	66
Tablo 2. Suriyeli Mülteciler ve Dağılımları	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İran Haritası.....	61
Şekil 2. İran'daki Etnik Gruplar ve Komşu Ülkeler ile Mekânsal Bağlantılar.....	63
Şekil 3. İran'ın Dini ve Mezhebi Haritası.....	67
Şekil 4. Irak Siyasi Harita.....	68
Şekil 5. Irak'ın Dini ve Etnik Dağılımı	72
Şekil 6. Suriye'nin Etnik ve Dini Yapısı	73
Şekil 7. Bahreyn Haritası.....	79
Şekil 8. Irak etnik ve dini yapı.....	97
Şekil 9. Suriye kontrol bölgeleri.....	114
Şekil 10. Suriye etnik yapı.....	114
Şekil 11. Lübnan demografik yapı	115
Şekil 12. 1947'den günümüze İsrail- Filistin değişimi	123

ÖZGEÇMİŞ

5 Mayıs'ta doğan Tuba Yalaman Patnos Anadolu Lisesi'nden 2014 yılında mezun oldu. 2019 yılında Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamladı ve aynı yıl Karabük Üniversitesi Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.